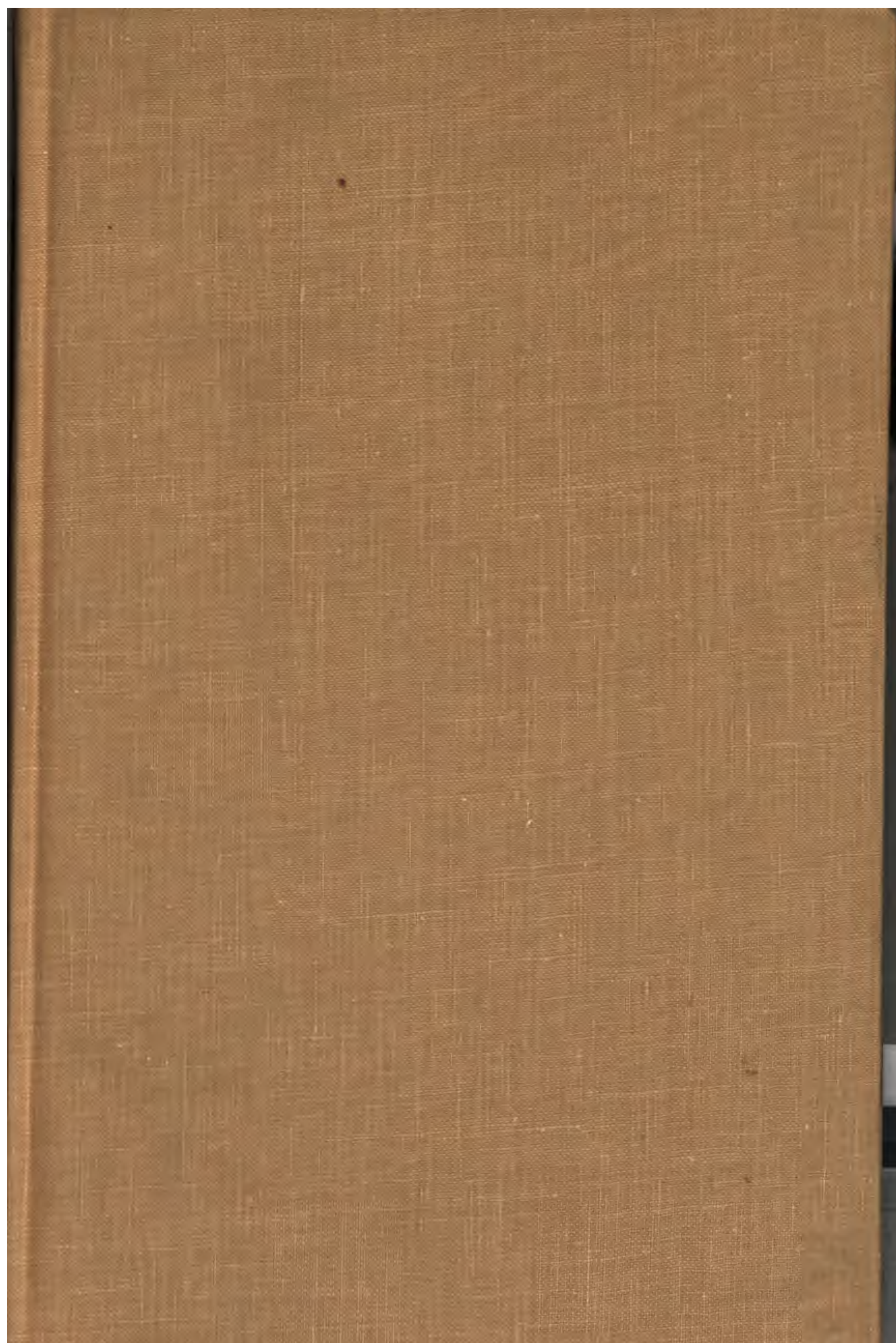

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

ИСТОРИЈА СРБА

ПО ДОМАЋИМ И СТРАНИМ ИЗВОРИМА И ПИСЦИМА

ИЗРАДИО

Милан С. Убавкић

КЊИГА ПРВА

ОД НАЈСТАРИЈЕГ ДОБА ДО СМРТИ ЦАРА УРОША

ДРУГО СА СВИМ ПРЕРАЂЕНО И ПОПУЊЕНО ИЗДАЊЕ

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У КР. СРП. ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1886

ПРИСТУП

Историја Срба је друштвена наука која по нас Србе ајвише важности има. Она нам казује: где је била стара остојбина наша и какав је тамо био народни нам живот; а што су се српска племена отуда иселила, кад су, и на оји су начин заузела ове данашње земље; какве су вере образованости били наши преци; какво је било друштвеноређење, и како се, мало по мало, развијала народна свест на место засебног, племенског живота појавио *државни живот;* како се државна мисао развијала, и какве је преоне морала савлађивати, и кроз које мéне пролазити, док ије постигла своју мету; ко су били поборници и представници те мисли, — а ко њени противници; како се развијао економни, политични и морални живот народни; како е српска држава напредовала и јачала, — уназађивала се и лабила; који су били узроци напредовања, — а који опадања пропадања; и, најзад, Историја Срба казује нам: да ли е Србин икад могао ослонити на туђина, и како је пролазио кад је у туђина тражио помоћи, а не поуздао се *„у е и у своје кљусе“;* и: ко су били пријатељи српске народности, српске државе, — а ко су били непријатељи наши. Ето, то нам казује Историја Срба, томе нас она *учи,* па а то је и називамо: **Учитељицом народном.** Ми сви, то нас је год, дужни смо да слушамо глас учитељице аше, и оно што је добро, што је унапређивало наш народ створило му независност и величину, напредак и лагостање, слободу и сигурност, — то да прихватимо беручке; а оно што је упропашћавало државу, што је слабило снагу народну, што нас је гонило и бацало у наручја

туђину, том диндушманину српском, — то, то да презремо, да одбацимо, да бегамо од тога као од црне куге. Нека би дао Бог, да се тај глас и чешће и боље чује, од Јадранског мора до Карпатских гора и до Драве, од Балкана до Уне; те да се раздвојена браћа збратиме, уједине и обнове некадању **велику и моћну државу српску.**

Према најглавнијим догађајима који су се збили у српскоме народу, Историја Срба дели се на пет времена:

I. *Жупанијско време,* — од доселења до 1159 год.;
II. *Државно време, — сјајно доба* од 1159—1367 год.;
III. *Грађански ратови,* — од 1367—1500 год.;
IV. *Време страдања и робовања,* — од 1500 до 18. века; и
V. *Најновије време:* ослобођење и стварање српске државе, — од 18. века до данашњих дана.

Извори за Историју су: *писмени* и *неписмени.* Писмени су извори: народне умотворине: језик, обичаји, живот, вера, песме, пословице; разни записи и натписи, летописи, житија и др. — Неписмени извори су: грађевине, оружје итд.

Помоћне науке историји јесу: нумизматика (наука о новцу), хералдика (наука о грбовима), сфрагистика (наука о печатима), географија (наука о земљишту), хронологија (наука о времену) и др.

БАЛКАНСКО ПОЛУОСТРВО

1. Име, положај, границе, величина, орографија и хидрографија

Балканско Полуострво звало се у прва времена: *Трачко-Илирско,* по народима: Трачанима и Илирцима, који на њему становаху и њиме господарише. Доцније, у XVII веку названо је данашњим именом по Балкану, најглавнијем планинскоме ланцу на овоме полуострву.

Балканско Полуострво је југоисточни део Европе, и од Азије га растављају узани мореузи Босфорски и Дарданелски. Оно се на *север* пружа до Купе, Саве и Дунава; на *исток* до Црног Мора и Босфора; на југоисток до Мраморног Мора и Дарданела; на *југ* до Белога Мора; на *запад* до Јонског и Јадранског Мора. — Целокупна површина његова износи до 500.000 □ К. М.

ПЛАНИНЕ,

које се разграњавају по овоме полуострву, по своме саставу су двојаке: *кристаласте и кречне.* Главни чворови кристаластим планинама су: Балкан, Рило и Пинд[1]); а кречним: Црногорска висија и Шар планина.

Од *Балкана* се одвајају огранци на север, исток, југ и запад, и испуњавају простор између: Дунава, Црног Мора и Марице, Струме, Нишаве, Тимока и Мораве.

Од *Рила* полазе огранци те испуњују простор између Струме и Марице. Средином овог система тече река Места, и дели га на две половине: у западној је половини планина Порим, а у источној Родопа[2]).

Од планине *Пинда* одвајају се огранци: на север, југоисток и запад, и испуњавају простор између река: Бистрице, Аспропотамоса, коринтског залива и Белог Мора[3]).

1) Карић: Земљопис Српске земље и Балканског Полуострва, стр. 133. 2) Тамо. 3) Тамо.

Од *Шар планине* пружају се огранци на исток до река: Нишаве, Јерме, Бистрице и Струме; на југ до мора Охридског и Преспанског језера и на југо запад преко Дрина као Албанске планине, које се састају са огранцима планине Пинда; на север до Западне Мораве и саставка њеног са Јужном Моравом. У овом планинском систему највећи су висови: Љуботрн, планина Бабуна, Перистер, Сува планина, Копаоник и Јастребац.

Од *Црногорске висије,* којој је чвор планина Жљеб, полазе огранци на *југ,* и састају се са албанским планинама; на север као: Јавор, Голија, Повљен, Медведник и завршује се украј Дрине као Цер и Видојевица; на северозапад и запад између Мораче, Пиве, Таре, Дрине, Уне, Купе, Неретве и Јадранскога Мора, као планине: Ком, Дурмитор, Лебршник, Вучја Леља, Радуша, Романија, Мајевица, Динарске планине, Велика и Мала Капела[1]).

(По данашњој краљевини Србији осим огранака Балкана, Шар планине и Црногорске висије, пружају се огранци од Рудника и Стола).

РЕКЕ

Овога полуострва теку, у главном, на *три* стране. Једне теку на *север* и утичу у *Саву* и *Дунав;* друге теку на *југ,* и утичу у *Архипелаг;* треће теку на *запад* и утичу у Јонско и Јадранско Море.

У северној водопађи главне су реке:

а) У Саву:

Купа; Уна, са уточицом Саном; *Врбас; Босна,* са уточицама Спречом и Усором; *Дрина,* која постаје из Пиве и Таре, са уточицама: Лимом, у који утиче Увац, и Јадром; и *Колубара* са њеним уточицама: Љигом, Пештаном и др. — Сава утиче у Дунаво код Београда.

б) У Дунаво:

Морава, која постаје из Западне и Јужне Мораве. Западна Морава извире из планине Голије, и у њу утичу

1) Тамо.

с *лева:* Рзв, Скрапеж са Ђетињом, Чемерница са Дичином, и Гружа; с *десна:* Белица, Ибар са Ситницом и Лабом, Студеницом и Рашком; и Расина. — Јужна или Источна Морава извире из планине Црне-горе (Карадага) и у почетку се зове Бинча Морава; у њу утичу, с *лева:* Ветерница, Јабланица и Топлица са Косаницом, Бањском и Пустом Реком; а с *десна:* Власина, Нишава и Моравица. Код *Сталаћа* састаје се Јужна Морава са Западном и одатле тече на север под именом Мораве, и у њу утичу, с *лева:* Лугомир, Белица, Лепеница и Јасеница; с *десна:* Црница, Раваница и Ресава.

Млава, протиче кроз чувену Горњачку Клисуру (или браничевско ждрело); *Пек; Тимок,* са приточицом Црном Реком; *Лом; Чибрица; Искра,* која долази са Балкана; *Вид; Осма* и *Јантра*.

У ЈУЖНОЈ ВОДОПАЂИ

У Архипелаг

а) У бело или Јегејско Море:

Марица, која изворе на Балкану, са уточицом Ардом; *Места* или Неста, која извире из Рила; *Струма*, која извире испод Витош планине, са уточицом Струмицом, — протиче прво кроз Тахинско језеро па онда утиче у Орфански залив, код Амфипоља. *Вардар*, који извире из Шар планине, тече на југ поред Скопља и Велеса и улива се у Солунски залив. У Вардар утичу, с лева: *Лепенац*, који тече качаничком клисуром и утиче више Скопља; *Пчиња* (или Пшиња), која пролази кроз Овче Поље; и Брегалница, која извире из Малеш планине и протиче поред Штипља; с *десна: Треска;* Црна (или Черна) и Белица. — У Солунски залив, осим Вардара, још утичу: *Бистрица*, која истиче из Костурског језера; и *Саламбрија*, која извире испод планине Зигоса и протиче кроз равницу тесалијску.

б) У Јонско Море:

Аспропотамос, извире из огранака Пинда. С леве стране била је Етолија, а с десне Акарнанија. *Арта,* извире из огранака Пинда.

У западној водопађи
У Јадранско Море:

Војуша, извире из Пинда и тече на северозапад. *Шкумба; Дрин,* који постаје по што се саставе две реке: *Бели Дрин,* који долази са севера из планине Жљеба са приточицама: Пећском, Дечанском и Призренском Бистрицом; и *Црни Дрин,* који долази с југа из Охридског језера и тече покрај Дибре. По што се ова два крака састану Дрин окрене на запад, протече кроз једну узану клисуру и онда се дели на два рукава, од којих један утиче у Бојану, а други у море код вароши Љеша. *Бојана,* кратка река којом отиче Скадарско језеро. *Неретва* са Требишњицом; и *Цетина.*

Главна *језера* су: *Охридско,* на обали кога су градови: Охрид и Струга. У ово језеро утиче *Сутјеска,* која протиче између Охрида и Струге. *Преспанско* језеро; *Тахинско* језеро кроз које протиче Струма; и *Скадарско* језеро у које утиче: *Морача,* са својом уточицом Зетом.

2. Области и становници

На овоме полуострву образовале су се: *Горња Мезија,* између Шар планине и Дунава; *Доња Мезија,* на исток од Горње Мезије, а између Балкана и Дунава; *Тракија,* између Балкана, Архипелага, Црнога Мора и Марице; *Македонија,* између Велеса, Белога Мора, Марице и извора Црнога Дрина; *Етолија,* с леве стране и *Акарнанија* с десне стране р. Аспропотамоса; *Албанија, Епир, Тесалија* и *Грчка,* између планинске водомеђе, Јонског Мора и Архипелага; *Дарданија* или Медитеранеја заједно с *Пелагонијом,* у средини између поменутих области, захватајући и три висоравна: Софијско Поље, Овче Поље и Косово Поље. *Либурнија* и *Илирик,* између Јадранског Мора и планинске водомеђе.

Најстарији становници овога полуострва, јесу: *Трачани, Илирци* и *Епирци. Трачани* су заузимали: Горњу и Доњу Мезију и Тракију. Најважнија њихова племена су: Гети, Кробизи, Мизи, Тривали, Тимахи, Певцини, Сатри,

Пецени, Одризи и Цикони. — *Илирци* су становали на земљишту између Драве, Саве, Јадранског Мора и Епира. Главна њихова племена су: Истри, Либурни, Далмати, Илири, Автариоти, Дардани и Пеони. — *Епирци* су живели: у Епиру и Македонији. Главна њихова племена су: Лапи, Долопи и Линкести.

Између ових племена често су бивале борбе, јер је свако племе хтело да ојача своју народност на штету другог племена, и да оснује своју државу, чију би надмоћност признавала и остала племена; али у томе није ни једно племе успело. После навале *Келта*, а у 2 веку пре Христа, нападну *Римљани* на ова племена. и, после вишегодишње упорне борбе, успеју, те 167 године пре Христа *оснују своју провинцију Илирију*, а годину дана после тога освоје и *Македонију*. Борба се продужи. Неуређене гомиле становника овога полуострва, не могаху одолети навали уређених легиона римских. Римљани освајаху земљу по земљу док, најзад, не допреше и до Дунава. Тако Балканско Полуострво потпадне под Римљане и постане саставни део велике римске царевине, под називом: *источна римска империја*.

Да би обезбедили своју империју на Балканскоме Полуострву, Римљани се маше земаља и преко Дунава. Тамо, између Дунава и Карпата, Тисе и Дњестра, беше већ, око половине I века пре Христа, силна држава: *Дачка*. Борба, која се тада заподела између Римљана и Дачана, буде довршена тек 107 год. после Христа, за владе римског цара Трајана[1]). Исход борбе био је тај, да су Римљани остали победиоци и заузели *Дакију*, учинивши је својом провинцијом. А да би своју власт ојачали и утврдили, римски императори су пресељавали Дачане на Балканско Полуострво, а Римљане у Дакију. Тим начином они су ослабили Дачане, и онда су их својим установама и обичајима *поримљавали* (романизовали), као што су то и са *староседеоцима* овога полуострва урадили. Данашњи су остаци поримљених староседелаца: *Румуни* (Власи) *Цинцари* и *Арбанаси*.

1) Трајанов мост на Дунаву код Праова.

Не прође дуго, а на *Дачку* навале разна дивљачка — варварска — племена са толиком силом, да их Римљани нису могли задржати, и неки од варвара продру чак до реке Еладе. Ратовање између Римљана и „варвара" трајало је не само у II, него се продужило и у III. веку. Многе варварске чете наизменце су пустошиле ово полуострво, па су неке одлазиле даље, неке су својевољно остале овде, а неке су, опет, Римљани као заробљенике задржали. Најзад се и то сврши, и у земљама овога полуострва васпостави се жељени мир, који је допринео, те је становништво доспело до приличног благостања. Али и тај мир не потраја дуго, и цветне земље овога полуострва по нова се претвораше у пустош и згариште.

Дивља племена азијска, по што су се јако намножила, пређу у Европу и почну, по своме дивљем начину, сећи, палити и рушити, једном речи: таманити све што им под руку дође. Од силе њихове задрхтала је цела Европа, и нико им не могаше на супрот стати. То беху *Хуни*. Услед њиховог варваризма, који није ништа штедио, почеше поједини народи остављати своје огњиште и бегати испред силе и обести варварске. То је у историји света значајна, **велика сеоба народа,** *која се отпоче при крају IV. века.* Тада *западни Готи* (Вестготи) оставе своју постојбину и навале у источну римску империју и опљене је. За њима нагрну *Хуни;* а за Хунима *Источни Готи* (Остготи), који 14 година пљачкаху ово полуострво и онда оду у Италију, да и тамо продуже свој посао (480 год.). Ну тек што су ишчезли Остготи, а на ово полуострво навале *Блгари,* (Узи, Гага-Узи) народ финско-татарског порекла, које су, истина, Римљани позвали против Остгота; али по што су Остготи већ били отишли, то Блгари окрену оружје против Римљана.

По што су прохујали сви ти ужаси варварских народа, а у почетку VI. века, појављују се на овом полуострву *Словенска племена.* Тек за владе Јустинијанове, тврде грчки писци, словенски народи почели су нападати на источну ромејску (римску) царевину.

Словени су огранак велике индојевропске породице, а прастара је постојбина њихова од реке Волге до Балтијског Мора. Словени су се делили на: јужне Словене (у које долазе Срби, Хрвати и др.), и Анте (Руси). У Словене броје се данас ови народи: Срби, Хрвати, Руси, Блгари, Словенци, Пољаци, Чеси, Моравци и Лужички Срби. Сви су Словени живели *по племенима и родовима,* и свако је племе имало засебан простор земље на којем је живело. Тако су Срби заузимали поречје горње Висле и горњег Дњестра; до њих Хрвати итд. Ну сва словенска племена нису се у заједници увек звала *Словенима,* него је њихово *опште име*, у почетку, било *Спори,* то јест **Срби,** што значи: својаци, или рођаци. Доцније, пак, опште име *Срб* ишчезне и задржи се име **Словен,** као општи назив укупне велике словенске породице. — Старо опште име Срб, задржала су на даље само два племена: данашњи становници у Србији, Босни, Херцеговини, Црној Гори, Далмацији, Старој Србији, Македонији; у Срему, Бачкој и Банату; и друго племе незнатан остатак *лужичких Срба* у Саксонији (у Немачкој). По томе, дакле, племе Срба са многим другим племенима: Русима, Чесима итд. сачињавају једну велику Словенску породицу, назвату доцније *Словени,* извесно с тога, што су се међу собом могли разумети кад су *словили,* то јест *говорили*[1]).

Обичаји, вера и установе у Словена

Од памтивека Словени су живели кротко и миролубиво, и били су привикнути да станују на једном месту, и да се без големе невоље не селе; али ако би их ко напао, онда су се борили храбро, и умели су своме непријатељу добро да се освете. Заробљенике нису мучили него су их неко време држали код себе и онда пуштали на слободу. Занимање им је било различито: једни су се бавили риболовом, други сточарством, трећи обрађивањем земље, па и трговином, а знали су и за најнужније занате. Заједничке власти, или општег словен-

[1]) Отуда и дан данъи траје реч: *ословити* кога, што значи изазвати га да говори; и *прословити*, што значи проговорити („ама ни беле да прослови“).

ског поглавара, краља или цара, — у почетку — не само да нису имали, него су још и поједина племена живела често у раздору, те због тога нису ни могли да се сложно и крепко бране од варварских нападача, који су им стада и куће пленили, људе, жене и децу њихову у ропство одводили.

Потребу заједничке власти и једног општег поглавара, војводе и кнеза, научили су Словени у невољи од својих непријатеља и суседа, Хуна, Авара, Ђерманаца и др.

Према природи земље, као и према ступњу своје образованости, стари Словени становали су и градили себи колибе и куће по местима, која су самом природом била као удешена за склониште људско. Таква су се места налазила највише по шумама или поред река и језера. Колибе и домове своје градили су Словени од прућа (плетер) или дрвета и земље, и подизали их одвојено и раздалеко сусед од суседа, како се коме видело зголније. Неки су опет (Северни и Балтијски Словени) обично плели себи стаје од грања, да би се заклонили само од кише и зла времена; а чим би одјекнуо глас убојне вике, они би хитно покупили сав хлеб што су га имали у приправности, а тако и све скупоцени је ствари, па би све то затрпали у какав ров (јаму), жене и децу своју одвели би у поуздана склоништа и збегове, а грабљивом непријатељу остале би само празне њихове колибе.

Стари Словени живели су у селима и засеоцима, но било је у њих где што и градова утврђених опкопима и кољем, те за то су се такви њихови градови и звали: древнград или дрвеник. У градовима није било сталног насеља, јер су у њима околна села само у време туђинске напасти тражила заклона, а у градове су се кад што скупљали Словени, да се поклоне и принесу жртву боговима приликом већих племенских светковина, или ради договора о важним и општим пословима народним. Саобраћај међу селима и градовима одржавао се водом и путањама кроз шуму. Словени су се, живећи стално по селима и градовима, бавили и неким рукотворинама; код приморских становника преовлађује трговина са морском пловидбом, а код племена што живе у долинама и равницама, развијала се пољ-

ска привреда. С тога су словенски народи готово сви земљорađеници. *Плуг* су они изумели и од њих су га Немци примили, па га тако и назвали (Pflug); а од Словена су и Готи узели реч хлеб (hleib), јер су Словени, у време познанства свога с Готима, већ одавно умели хлеб да месе и пеку... Словенска поља и њиве, биле су врло дивне обрађене и пуне свакојаких усева... У време жетве и саме богатије кметске жене код Словена радиле су са осталом чељади, као и данас што је код нас. Главна храна им је, била пољског рода, просо (проха) и елда; а од стоке бели смок и печење. Словени су се корисно бавили и сточарством: имали су добрих коња и били су богати рогатом марвом. Они су од памтивека знали за пчеларство, и мед им је, водом помешан, увек био мио напитак. Простране шуме, особито код источних Словена, биле су пуне зверињем сваке врсте, па лов на зверове и трговина с кожама долазили су у важан део радње њихове. Поред пољо-привредних радова, Словени су показивали свуда особиту вољу за трговином. Гост, трговац, странац, сматрани су код њих као света лица и врло радо су их дочекивали.

Отац је глава породици својој, остало одрасло мушкиње ради земљу или чува стоку, а жене справљају одело, чувају децу и помажу у пољу људима својим. Кад умре отац, синови остају у задрузи, и *старешина* буде најстари син, који по договору располаже задружним пословима, иде на општинске зборове, заступа где треба користи задруге своје. Таквим начином није могло бити сиротиње ни просјака код старих Словена, јер се задруга старала о болним и немоћним члановима својим и о њиховој деци. Пољски радови вршени су често мобом и позајмицом, као и данас. Словени су, још у оно давно доба патриархалног и пастирског живота, знали за природну и праведну основу задружног имања, задружног рада и уживања. Кад би се задруга одвећ умложила, те није могла више да опстане на том имању, онда би се делила на нове мање задруге, којима се давало нове општинске земље, али та земља опет је сматрана као *задружна,* а непокретне *личне* својине т. ј. да је ко од задругара могао изван за-

друге имати земље која би само њему припадала — тога није било. По томе је задруга нарочито словенска установа породичног и економног значаја. И као што је породица била основа задрузи, тако је и од задруге постала општина и племе, а од овога народ . . .

Породични и друштвени живот код Словена био је за углед. Жене су својим мужевима биле толико *верне,* да су се многе по смрти мужевљој саме убијале, не могући да поднесу тугу и бригу осамљеног живота. Жена је, у опште, имала великог значаја у породици: она се старала о домаћој привреди, неговала је и чувала децу, а по смрти мужевљој управљала кућом. Деца су много поштовала своје родитеље и у старости су их чувала, хранила и неговала, а отац је хранио и чувао своју децу дотле, док ова не би дорасла да буду кадра сама радити и старати се о себи. Кад је младић дозрео, родитељи су му тражили невесту и женили га, но бивало је често да су момци отимали девојке.

Словени су ишли у бој пешице, заклоњени јаким и тешким штитом; а млоги су се тукли и без штита. Оклопа нису имали, а исто тако нису имали сталне, уређене војске, но у случају рата свак је ишао у бој, ко год је могао да носи оружје, а жене, децу и старце с храном склањали су у градове, или у гору и шуму. Обично им је оружје било: копље, стрела, мач, праћка и тако даље; а употребљавали су и бубањ, трубу, рог и заставу. Осим тога, употребљавали су лу̑к и малу стрелу, умочену у јак отров. Борба им најмилија беше у кланцима и у шумама иза заседа; но и у равници нису уступали непријатељу без великих јада̂ и обично су утврђивали свој стан бедемом од кола, за који су се повлачили у случају нужде. Били су врло вешти у гњурању и пливању по води. — У води су лежали на леђима, а у устима држали цев, која је вирила на поље, и тако су могли остати у води, до год није опасност од непријатеља прошла. Кад су имали бој у равници, обично су се намештали у бојни ред у облику троугла, који је, са густих штитова и копаља, изгледао као сиња стена.

Одело словенско било је обичан гуњ и чекшире, а у старије доба носио се по највише кожух. Обували су се у црѐвље (чизме), а кад су ишли на дужи пут, у опанке. На глави су носили капу или шубару, код једних племена ниску, а код других високу и шиљасту. Косу и браду постризали су, но у жалости пуштали су их да расту. По спољном облику словенски народи мало су се разликовали. Били су понајвише плави и бели, високи и снажни људи.

Код Словена, у почетку, није било сталешке разлике, ни наследне кнежевске власти. Становници су међу собом били скоро са свим једнаки и по праву и по дужности. Кућом је управљао старешина, најстарији члан задруге. Кад је имало што важно да се решава, онда су се старешине домаће скупљале на збор, *вéће*, а судило се пред заклетим судијама, поротницима, које су између себе бирали као најправичније. Кад би Словени с ким заратили, бирали би на вéћу војводу, који је имао у рукама највећу власт, док је трајао рат.

Вера у старих Словена била је обожавање неба и природних сила, но које извиру из једне божанске моћи. Имали су једног главног Бога, који влада васеленом. То главно божанство називало се просто Бог или Сварог т. ј. *Небо;* жена његова, богиња *Земља;* синови њихови: Дажбог — т. ј. Сунце; Стрибог — бог ветра; и *Месец;* и кћи *Зора.* Поред њих био је у великом поштовању бог громовник, познат под именом Перуна. Сем тих било је још млого богова и богиња и домаћих богова, којима су се подизале слике и кипови и клањало им се. Веровали су и у виле, вештице, у гатања и врађбине. Реке, језера, горе, планине, стене, шуме и гајеви, поље и ливаде — све то било је станиште разних већих и мањих, мушких и женских, добрих и злих божанстава .... Молитва и жртве боговима чињене су под нарочитим старим грмом, а највише под *липом,* или по зеленим шумарцима и луговима; такво дрво сматрало се као *свето.* На жртву су приносили најлепше пољске производе или су клали стоку, од куда је постала реч *кољиво,* које ми данас на *славу* своме патрону као жртву, а за покој душе, приносимо. Словени су ве-

ровали, да душа станује у прсима и да је несамртна; а тако и данас верују. Кад би ко умр'о његова би душа тумарала које куда и трпела разне муке, док се није са свим очистила. Још су држали, да се тело може дићи из мртвих и да ће се душа и тело опет сјединити на „оном свету“. С тога су многи сагоревали мртва телеса својих сродника, или закопавали у земљу као што се и данас чини. Приликом сахрањивања и на гробљу, по што је укоп свршен, обично су се частили, као и данас, и од времена на време давали подушје (задушнице) верујући, да се то *види* на „оном свету“. Од памтивека веровали су у рај и пакао. Рај су представљали себи као вечно зелен, цвећем засађен, врт (градину) у коме живе богови са чистим и праведним душама; а пакао су замишљали као страшан огањ, тамо негде далеко под земљом, покривен вечитом тамом, из које кад што излазе зли и нечисти дуси, па се јављају на земљи. Но опет су веровали, да се грешник може искупити од паклених мука милошћу и опроштајем богова, а то се може заслужити за живота молитвама и жртвама.

Најглавнија су била три празника у старих Словена, а представљали су три годишња времена и три најважнија обрта у пољском раду. У *пролеће* славио се повратак или васкрс сунца; тада се светковао празник *Ладе*, и певале су се песме у славу њену, и тада се почело по њивама *сејати*, стока у поље изгонити, момци и девојке познавати се. У *лето*, о Ивању-дне, славио се празник венчања сунца с водом, као знак бујног развића природе кад сунце на небу достигне вршак годишњега пута свог и животворном својом снагом најјаче дејствује на земљу; тада се отпочињала жетва и косидба, брало се ивањско цвеће, певале се песме у славу *Леље;* у то доба године родитељи су већ помишљали да траже синовима својим невесте, а и момци сами. У *зиму* славио се празник Коледо (хришћански Божић), када је сунце на годишњем свом путу по небу[1]) стајало најниже, и спуштало најслабије зраке (косе зраке) на земљу, па већ се спремало да

[1]) Држили су, дакле, да *земља стоји*, а *сунце* да *иде*.

се пеже на више к пролећу; а светковање сâмог празника, као и навечерја, бивало је са многим старинским обичајима и гатањем, као што је: ложење *бадњака,* посипање *полажајника* житом, *шијукање* и тако даље. Тада су људи уживали и веселили се, колико је коме Бог дао, надајући се доброј или бољој години, а међу тим су од свршетка празника Леље, то јест од Ивања-дне, па кроз целу јесен и зиму бивале свадбе и венчања[1]).

Ну Словени не осташе на свагда у тој својој прадомовини. Услед навале Хуна и других варварских племена, Словени оставе своју прадомовину и једни оду пут истока, други пут севера; а једни се, опет, почну све више примицати Карпатима и равници Дунавској, одакле су, у почетку VI века (538 год.), почели упадати и у римску источну империју, — дакле, *прелазити и на Балканско Полуострво.* У савезу са другим племенима, Словени оружаном руком заузму Горњу Мезију, Илирик и Дарданију, и тамо се почну насељавати; а неколике године по том почну продирати и даље. Византијски император не беше у стању да својом војском спречи даље продирање Словена, па с тога позове у помоћ *Аваре,* уговоривши да им плаћа 80,000 златица годишње, и обећа им земље у Панонији, које су Словени већ населили били. Авари се на Дњепру сукобе са *Дулебима,* једним *словенским* племеном, и победе их, а за тим се, преко Карпата, спусте у Потисје и покоре Словене у Црвеној Хрватској, Белој Србији, Белој Хрватској. На скоро по том покоре и она словенска племена у Посављу и Подунављу, и потчине их под своје господарство. На тај начин створе Авари велику аварску државу, којој се поглавар називао *Хаган.* Аварски хаган био је тада *Бајан.* Поред тога, што су Авари ратовали противу Словена, они су још ратовали на западу са австразијским *Францима,* које су победили и са њима закључили мир. Тада је Бајан покорио и западна чешка племена. Док је та борба трајала, дотле се словенска племена, којих је било *седам* и који су становали између Карпата, Дунава

[1]) Ист. Света за народ и школу од Ст. Бошковића. Књ. II.

и бесорпских тресети (у Малој Влашкој и Ердељу), — оснаже толико, да одрекну послушност Хагану Бајану [1]).

Створивши велику државу аварску, коју су готово све Славени сачињавали, Бајан науми да прекине *савез* са византијским императором, па да и сâм продре на Балканско Полуострво и да освоји источну римску — византијску — империју. Ну пре него што би ступио у јавно непријатељство, Бајан потражи од византијског императора да му преда град *Сирмиум* (код данашње Митровице у Срему). Сирмиум је пре тога био у рукама *Гепида,* који су становали у Панонији и Посављу. Кад их је Бајан победио и прогнао, онда су њихне земље заузели Словени, а град Сирмиум Гепиди су предали Византинцима. Император му не даде Сирмиум, а Бајан онда прати 10.000 војника у *Далмацију,* у којој поруше до 40 утврђења, опљачкају је и врате се. Кад је византијски император затражио од Бајана одговор: за што му чини непријатељства, Бајан се изговори, да је то урађено без његова знања.

На скоро после тога (године 577), пређу преко Дунава 100,000 Словена и поплаве читаву Македонију, Тракију и Грчку. Тадашњи император византијски (Тиберије) поручи своме савезнику Бајану, да удари на Словене и прогна их из поменутих покрајина. Бајан то једва дочека па се код *Никопоља* превезе преко Дунава са 90.000 војника. Словени који су били продрли у империју повуку се; а Бајан упадне с војском у Малу Влашку и Ердељ, и попљачка оних седам словенских државица које су му пре одрекле данак. За тим освоји *Сирмиум* (у Срему), *Сингидунум* (Београд) и целу данашњу *Шумадију* (583 год.). — Међу тим сазна се, да је Бајан имао тајни уговор са *Словенима:* кад он нападне на источно-римску империју

1) Вели се, да је Хаган тада послао своје посланике словенском великом жупану Добрети и осталим старешинама племенским, захтевајући да му плате данак; а они су му овако одговорили: „Зар има људи на које сија жарко сунце, да би нас могли покорити? Ми смо се навикли да покоравамо друге и над њима владамо, а нê да им се подајемо: ми ћемо остати при томе, докле год буде на свету мача и војне.“

да му Словени помажу; а кад је на миру с империјом, онда да Словени упадају у њу. Тада се прекине савез између Авара и Римљана (Византијнаца). Римски император прогна Бајановог поклисара; а Бајан с војском упадне у Империју и поруши неколико градова поред Дунава (586 године). Тако се између Римљана и Авара отвори рат! Тада и Словени опет упадаху у империју, некад сами за се, а некад заједно са Аварима. Бајан продре у Далмацију[1] и Илирију све до Јадранског Мора; а римска војска продре опет на леву обалу Дунава — у Аварску државу. Овај рат трајао је скоро 20 година, са променљивом срећом и једних и других. Године 604 император Фока закључи са Аварима мир, који беше преко потребан и једној и другој страни.

Док су Авари ратовали са Римљанима, дотле се *словенска племена с леве стране Саве и Дунава потпуно настане и утврде се у: Банату, Бачкој, Барањи, Срему, Славонији, Посављу и западним крајевима Панонијe.*

Мир између Авара и Римљана буде по нова утврђен за владе цара Ираклија (год. 619), који, после тога, оде да ратује с Персијанцима; а Бајан, пак, заједно са Словенима удари на Франке. Персијанци придобију Аваре на своју страну, обећав им богат плен и доста блага, и Авари се, онда, крену на Цариград. Словени употребе ту прилику да збаце јарам аварски, и дигну устанак. Авари не беху у стању да тај устанак савладају, и тако се прво ослободе на истоку Анти, а на западу најпре се ослободе Словени у Норику, па у Бохемији, у Белој Србији и Хрватској. Авари, међу тим, буду одбијени од Цариграда и повуку се у највећем нереду. Мало за тим умре и *Хаган Бајан*, а у Аварској букне међусобни рат између Авара и Блгара. Тако се растроји и пропадне аварска држава. Тада *Франци* науме да продру на Исток, и тако се сукобе са Словенима. Словени надбију и Франке, и њихов тадашњи поглавар *Само* склопи огромну и моћну *словенску државу.*

1. Далмацијом се онда звала: данашња Далмација, Босна, Херцеговина и Црна Гора.

И тако, насељавање словенских племена, које је отпочето у VI веку, буде завршено 636 године, дакле трајало је скоро 100 година.

У тој множини Словена, који су дошли и заузели Потисје, Посавље и Подунавље, били су **Срби,** по што су и они једно словенско племе. Заједно са осталим словенским племенима, а под заједничким именом *Словени,* Срби су чешће упадали у источно-римску империју; а ратовали су и противу Франака. Кад су Авари погазили уговор мира, који су закључили са Ираклијем и у савезу с Персијанцима напали на Цариград, а на западу се водила најжешћа борба између *Франака* и *Словена,* које је предводио краљ Само: онда је император Ираклије ступио у преговоре са Србима и Хрватима, да заједнички надбију Аваре, а за то им признао автономну државну управу на земљишту територије византијске (Федерати). Племена Срби и Хрвати нападну на Аваре, надбију их и заузму Загорје и Поморје. Једно племе српско затражи од императора Ираклија да му да̂ друго место за насељење. Ираклије им, као својим савезницима, да̂ земљу у Солунској области — *Србицу,* где се они настане и уреде автономну државицу, која је, као таква, трајала до 1018 године. Неки се одвоје од ових и оду у Албанију, те се и тамо населе. Ово насељење било је између 630—638 године. Та српска државица у Солунској области назвата је: *Белогезитија,* т. ј. Србија или Доња Србија.

По што Срби нису сви на један мах дошли на Балканско Полуострво, *него су долазили по племенима, и једни пре, а други после,* то је било *српских племена,* која су у империју продирала пре, но што је Ираклије учинио уговор са Србима и Хрватима ради напада на Аваре. Така српска племена су:

Прво. Милинзи и *Језерци,* који су (још 590 године) продрли до Пелепонеза, тамо се настанили и основали две автономне државице (које су трајале до прве четврти X века). По што их је било мало, то су они, по времену, са свим потпали под Грке.

Друго племе настанило се северно од Белогезитије, око Вардара, у *Сагудатији; треће, Драговићи,* северно од њих; четврто *Вајуните* т. ј. Боји, на левој обали Вардара; пето *Рунхини,* суседи Струмљана и близу мора; шесто *Смољени,* у стецишту Несте (Месте); седмо *Берзите;* девето *Струмљани* око Струме.

А ово су она *српска племена,* која су, по уговору са Ираклијем, задржала автономну државну управу у областима, које су населила на овоме полуострву: *Срби, Неретвани* (или Неретвљани), *Хумљани* (или Захумљани), *Травуњани* и *Дукљани* (доцније Зећани).

Ова, дакле, *српска племена* заузму и населе целу Далмацију у ондашњем значењу, т. ј. земље од Драча до Цетине и од Мора до Саве и Дунава; а дотадањи становници (Беси и Даки), били су, неки заробљени, неки истребљени, а неки су се задржали у приморским градовима, назвавши се Римљанима или Латинима. Ти градови су: *Дубровник, Сплет, Трогир, Задар* и *Котор* — и то се потад назове Далмација.

Најпосле су се доселили *Хрвати.* Прва њихова постојбина била је око Дњестра и Буга. Отуда су за време сеобе дошли до карпатских предела, а одатле су дошли и заузели данашњу Хрватску и Славонију, сем источног дела, *Срема,* који су заузели Срби; а на Балканском Полуострву заузели су северну Далмацију, од Цетине до Истрије, и Босанску крајину до Уне, где су имали 14 жупа: Хлијевно, Центина, Имота, Плева, Пезента, Приморје, Бребера, Нона, Книн, Сидрага, Нина, Криваса (Крбава), Лика и Гуцика. Тако су, дакле, Хрвати заузели земље западно и северозападно од земаља, које су заузели Срби.

Основавши *нову отаџбину,* српска племена су, свако у својој државици, продужила своје живљење онако, како су живела и у старој постојбини; а исто тако и свака државица била је засебна и независна једна од друге.

Српске државице захватале су:

1. Србија

Њене границе могу се тек приближно одредити. На западној страни, према Хрватској, ишла је граница од ушћа Уне, водомеђом између Приморја и Загорја, захватајући изворе река̂: Пиве, Таре и Лима, па се спуштала ка саставку Црног и Белог Дрина. Даље, на југу захватала је планински чвор Шар планину, граничећи се са Илириком и Албанијом; на истоку до реке Искре; на северу Дунавом и Савом, захватајући источни део Славоније (Срем) до Осека. Србија се зове још и Загорје. Она се делила на две провинције: *Босну*, од реке Дрине до реке Уне, и *Рашку*, од Дрине до Искре. У то, дакле, време, *Босна као засебна област није постојала, него је са Рашком сачињавала државицу* **Србију.**

2. Хум или Захумље

Граница је ишла реком Неретвом до Лијевна и извора реке Уне, где се састајала са Хрватском; на северу водомеђом, од које, једне реке теку на југ у Јадранско Море, а друге на север у Саву; на истоку је захватала Невесиње и приближавала се Србији; на југу Требињска; на југозападу море.

3. Неретва

Граница је ишла: на југозападу од ушћа Неретве до р. Цетине; на север до Гламочке висије и Лијевна, допирући до Хрватске; на исток до Неретве, граничећи се Хумом. Неретви су припадала ова четри острва: Млет, Кркар, Брач и Квар.

4. Травунија или Требиње с Конавлима

Граница је ишла: на југозападу од Котора до Дубровника (Јадранским Морем); са осталих страна граничила се: Хумом, Србијом и Дукљанском.

5. Дукља или Зета

Ово је име постало од града Дукље или Диоклеције који је подигао цар Диоклетијан (Дукљанин) у негдашњој римској области Прѐвали[1], коју су Срби заузели. Доцније је назвата *Зетом*, по речици Зети. Граница је ишла: на југозападу од Бара до Котора (Јадранским Морем); на западу Травунијом; на северу вододелницом Пиве и Мораче, где се дотицала Србије; на истоку опет Србијом (до р. Лима); на југу од Бара до Љеша, Драчком облашћу, Дримом. па до извора Лима.

1 Прѐвалом (или Превалитанијом) звао се онај крај ондашње — римске — Далмације у којем су градови Дукља, Скадар и Љеш. Срби су од Превале освојили само мањи, северни део, у којем је била главна варош те области, *Дукља*. Остатак Превале и негдашња римска област „Нови Епир" састављени су доцније у једну област, која је назвата *Драчком* по главном граду у њој. *Драчу*.

ПРВО ВРЕМЕ

СРПСКИ НАРОД ОД ДОСЕЉЕЊА ДО НЕМАЊЕ

(од 600—1159 год.)

I СРБИЈА

Који су били жупани у Србији од досељења па до VIII. века није познато. Крајем VIII. и почетком IX. века, Порфирогенит помиње као жупане: *Вишеслава* па *Радослава,* и *Просегоја.* Поглавита њихова радња била је: да се очува српска народност и автономија те државице, у чему су и успели. После њих помиње се кнез:

Властимир

(до 838 г.)

За владе Властимирове буде нарушен мир, који је дотле трајао између Срба и Блгара. Блгари су се доселили 670 године и настанили се у Доњој Мезији, на исток од реке Искре. После рата са Францима они ударе и на Србију, те заузму Посавље и Подунавље. Опијени том победом, а тежећи да потчине Србе, они по нова ударе на Србију. Блгарски владалац био је тада *Пресјам.* Пуне три године трајао је рат, и Блгари не само да нису ништа успели, него буду тако потучени, да се морадаше повући у своју државу. О Властимиру се зна још то, да се оспријатељио с требињским владарем, удавши своју кћер за његова сина. Тим начином зближена је Србија са Травунијом.

За владе Властимирове догодио се и овај знатан догађај:

Из Африке доплове Арапи на 36 лађа, заузму Далмацију и градове: Будву Росу и Доњи Котор, па, за тим, опседну и сâм Дубровник. Опсада је трајала 15 месеци и кад га не могоше отети пређоше у Италију, где су дуго остали. По што су Арапи отишли у Италију Срби заузму Будву и Росу.

Властимира, после његове смрти, наследе три његова сина:

Мутимир, Стројимир и Гојник

Они, по уобичајеном већ словенском праву, поделе земљу између се, и предузму владу под врховним старешством Мутимировом. У Блгарији је тада владао кнез *Борис*, син Пресјамов. Да би осветио пораз свога оца, у борби с Властимиром, Борис скупи што је могао више војске и *удари на Србију*. Ну и он буде среће свога оца. Срби су Блгаре тако победили, да су заробили и Борисова сина са 12 бољара (великаша). Да би избавио сина, Борис затражи мир. Мутимир му пусти сина и бољаре, и заповеди својим синовима те их испрате до границе. На растанку Борис богато обдари синове Мутимирове, а ови њему поклоне: два роба, два сокола, два пса и деведесет кожа, што су Блгари држали као знак уговора о миру (863 год.).

Не дуго после рата и измирења с Блгарима, догоди се ово:

Један цар са запада (Лудвик II.), скупи војску и крене се против Арапа да их протера из Италије, камо су, још за владе Властимирове, отишли из Далмације. Он позове у помоћ и византијског цара, и овај му се одазове. Ну при опсади града Бара они се споречкају, и византијски цар дигне своју опсаду и упадне у Далмацију, где учини многа завојевања. *Успех*, који је постигла византијска војска у Далмацији, *страховање* од Арапа, и *зближење* Византије са Блгаријом — све то скупа учини: те српски народ призна над собом врховну власт византијске царевине.

Међу тим браћа не осташе у слози већ се позавађају и подигну војску један на другога. Мутимир победи браћу, ухвати их и пошље у Блгарску на заточење, а код себе задржи само Петра, сина Гојникова. Оне делове земље, које су његова браћа имала, споји са својим делом и тако постане *сâм* владарем целе Србије. Ова влада његова трајала је око 20 година. У том времену синовац његов Петар умакао је од Мутимира и одбегао у Хрватску.

За владе Мутимирове *утврђено је хришћанство* међу Србима. У томе је заслуга два брата Словенина:

Кирила и Методија. Кирило или Ћирило, добио је то име по што се покалуђерио, а право му је име било *Константин.* Отац Константинов и Методијев био је намесник солунски. По што је Константин мало ојачао, буде одведен у Цариград за другара цареву сину, и с њиме се заједно школовао. Тако Константин, поред осталих наука, аритметике, астрономије. геометрије и др. сврши богословске и философске науке. Био је даровит, учио је с великом вољом и трудом, па за то је у наукама и постигао такав успех, да је прозват *философом.* Свршивши школе постао је библиотекар св. Софије у Цариграду, а и професор философије. За тим га је цар слао *Козарима,* те их кршћавао. Методије је свршио школе у Солуну. Био је: вредан, одважан и заузимљив. Цар га постави за кнеза у словенском-солунском кнежеству. Као кнез Методије је заштићавао Словене, а то опет није било по вољи Грцима. С тога Грци почну роптати противу њега. Методије је „много година“ стрпељиво подносио све те прекоре и покуде; па кад му се, најзад, досади та светска врева, он остави кнежевски престо, оде у манастир и покалуђери се.

Словени су у прва времена били *незнабошци.* Римски папа слао је своје посланике (мисијонаре), калуђере и владике, да покрсте Словене. Папини посланици приповедаху науку Христову на *латинскоме језику,* који Словени нису разумевали. Исто тако слали су свештенике и Грци, који су проповедали на *грчком језику.* С тога је са покршћавањем ишло врло тешко. Словени су хтели да слушају Христову науку на своме језику, и с тога се Растислав, кнез Словена-

Моравaца, обрати цару грчком да им он, ако има, пошље учене људе, који би им саставили *азбуку* и проповедали им хришћанство на њиховоме, *словенском* језику. Избор падне на Константина и Методија. Словени дотле имађаху неколика слова, *глаголицу, али то не беше уређена и потпуна азбука.* Константин узме из грчке азбуке 23 слова, а из „словенске глаголице" 14, и тако *створи* **словенску буквицу,** доцније назвату **„Кирилицу"**; а то је ова којом се и данас служимо, само што је сада *усавршенија.* — Тим писменима, дакле, почну браћа *писати свете књиге; а на словенском језику отпочну проповедати Христову науку.* Моравци с великом радошћу приме Константина и Методија; јер од тад могаху и они исповедати веру Христову на своме језику и писати је својим писменима. Римским (латинским) поповима није била по вољи ова радња словенских учитеља, па с тога их нападну: како су смели преводити и казивати науку Христову на словенском језику, кад се Бог мора славити само на три језика? На то им је Константин одговорио:

„Зар Бог не орашава кишом читаву земљу? Зар сунце не греје подједнако све људе? Зар ми сви не дишемо једним ваздухом? Како вас није срамота да браните само три језика, а остали народи, велите, да остану неми и глуви? Зар Бог не може њима дати књигу? То би значило да је Бог завидљив па им не да̂ да прогледају а да се освесте? Није то истина да се Бог мора славити само на три језика. Ми знамо много више народа, који имају књигу на своме језику и сваки од њих својим језиком хвали и слави Бога, на пр. Јермени, Персијани, Готи и др. Христос је заповедио: идите и научите све народе".[1]

Из Моравске крену се Константин и Методије у Панонију, Посавље и Подунавље, свуда проповедајући науку Христову словенским језиком, и дајући им словенске књиге. Тада су се у Срби покрстили (867 године). Константин и Методије буду позвати у Рим на одговор, за што службу

[1] Гласник срп. ученог друштва. Књ. 63. Из Беседе Св. Кирилу и Метод. П. Срећковића.

божју свршавају на „варварском“ (словенском) језику? Тамо су били две године. Тадашњи папа (Адријан) нађе да у словенским књигама нема јереси, благослови и оправда Константина и Методија. Константин се ту разболе. Пред смрт се покалуђери и добије име Кирило. Умр'о је 14. Фебруара 869.

Методије се поврати из Рима и продужи започети рад, и постане архијепископ у Моравској. Латински попови и владике нису га остављали на миру, већ су га гонили, мучили, затварали у тавницу и разне му пакости чинили. Ипак је Методије све то јуначки подносио и није ни за длаку одступио од започета рада. Он умре 16 година после смрти Константинове 6. Априла 885 године; а тело његово сахране у саборној цркви Св. Богородице у Велеграду.[1]

Благодарећи неуморним учитељима Кирилу и Методију, Словени су могли брзо примити Христову науку и исповедати је на своме језику: а добивши своју буквицу, они су сачували и своју народност, јер сва доцнија књижевна радња словенска оснива се на „Ћирилици“. Ученици Кирилови и Методијеви разишли су се по словенским земљама те су продужили ра̂д својих учитеља; и тај њихов ра̂д уродио је драгоценим плодом.

Због оволиког и овако важног рада, Кирило и Методије, ти неуморни трудбеници,назвати су: **словенским учитељима и просветитељима**.

У то, дакле, време, када су Кирило и Методије проповедали и писали науку Христову словенским језиком, и Мутимир је замолио императора византијског да му пошље словенске учитеље. Цар му пошаље свете књиге преведене на словенски језик ученици Кирило и Методије стану словенским језиком проповедати хришћанство и крштавати оне Србе, које Кирило и Методије још нису били покрстили.

Мутимир је умр'о крајем IX. века (890 године), Њега наследи три сина му:

[1] Památky-житїє св. константина 1—31; св. меѳодїа; Přidevek о писменехъ калуђера Храбра. Стр. 89—91.

Прибислав
(891—892)

Осим Прибислава, Мутимир је оставио још своја два сина: Брана и Стевана. Овима је било неправо што је Прибислав сâм наследио оца, а не сва три брата, као што је то српски обичај. Поред тога, право на српски престо полагаху још и синовци Мутимирови: Клонимир, син Стројимиров, и Петар, син Гојников. Сви они тражаху своју очевину, а међу тим Прибислав не управљаше народом како треба. Због свега тога дигне се буна у земљи, и Петар, син Гојников, упадне с војском у Србију и придружи се побуњеницима. Прибислав буде ухваћен, убијен и бачен у реку; а његова браћа и син му побегну из земље. Тако владарем српским постане:

Петар Гојниковић
(892—917)

Докопавши се престола овим путем, путем отмице, Петар не могаше дуго мирно владати. У трећој години његове владе (895) удари с војском на њега стричевић му *Бран* (други син Мутимиров). Ну Бран прође врло несретно, јер му Петар не само потуче војску, него и њега зароби заједно са сином му Павлом, и ослепи га. Две године после тога (897) Клонимир, син Стројимиров, прикупи војску, упадне у Србију и заузме град Достинику; али Петар и њега победи, ухвати и погуби. Тек после свега овога Петар се могаше утврдити на престолу и предузети унутрашње послове. Он живо прегне да поправи рђаво унутрашње стање, и да у земљи васпостави мир и ред. С Византијом је живео у миру, припознавајући њену врховну власт; а и с блгарским владарем Симеуном живео је у миру и пријатељству. Симеун, да би придобио Петра на своју страну, окуми га, и Петар му крсти сина, наденувши му своје име.

Уредивши овако спољне односе, и васпоставивши у земљи мир и ред, Петар стане радити на томе: да прошири границе своје државе. У тој цељи Петар продре с

војском у Приморје, где подвласти Неретву и тако допре до Јадранског Мора и опколи Хум. Ово напредовање Петрово није никако ишло у рачун блгарском владару Симеуну, јер се бојао да Петар, који је признавао врховну власт византијску, не буде савезник њихов и удари му иза леђа, када он узратује са Византинцима. А није ишло у рачун ни хумском кнезу Михаилу, јер се он бојао да Петар не освоји и Хум. С тога и Симеун и Михаило постану непријатељи Петрови, и само чекаху згодну прилику да га урнишу. Прилика за то на скоро и испадне. Између Блгара и Византијнаца по ново се отвори рат, који никако није годио намерама Петровим. Блгари су држали да су кумством придобили Петра на своју страну; а Византијнци су опет тражили да Петар буде на њиховој страни, по што су се они називали врховним поглаварима српским. Тога ради Грци су слали посланике с богатим поклонима, да склоне, дакле, Петра на савез против Блгара, на који су већ били придобили Маџаре. Петар, по што му Византијнци обећаше многе и велике користи, пристане, најзад, на савез с њима. Кад је за то дознао хумски кнез Михаило, он брже боље извести блгарског цара Симеуна: да византијски цар поткупљује даровима кнеза Петра да у друштву с њима и Маџарима удари на Блгарску. Међу тим је рат између Византијнаца и Бугара у велико пламтео, и Симеун је добио вест хумског кнеза баш тада, кад је одржао сјајну битку (20. Авг. 917). Симеун одмах пошље двојицу војвода с војском противу Петра, а да би у томе сигурније успео, он са том војском пошље и Павла, сина Бранова, тобож, да њега поставе на српски престо. Ну блгарски вођи, немајући поуздања ни у то средство, послуже се још недостојнијим средством, гадном обманом. Они, дошав до српске границе, поруче Петру да су дошли по њега, да иде с њима у Блгарску, да Симеуну, божем, крсти сина, и закуну се да му неће ништа рђаво учинити. Светиња кумства, и њихова заклетва, буде за Петра довољно јамство, па се опреми на крштење и оде у блгарски логор. Ту га одмах ухвате, окују и одведу у Блгарску (917). Тамо су га метнули у тамницу у којој је и умр'о.

Павле Брановић
(917—924)

По што су Блгари преваром ухватили кнеза Петра и бацили га у тамницу, поставе за српског владара *Павла*, сина Бранова, који је заједно са блгарском војском пошао против Петра, и који се, већ унапред, обећао Симеуну: да ће га признавати за врховног поглавара. Три године Павле је владао на миру. Између Византије и Блгарске трајао је рат. Блгари су побеђивали Византȋнце и приближавали се ка Цариграду. Тада византијски цар, да би збунио и зауставио Блгаре, пошље Зарију Прибислављевића с војском у Србију да збаци Павла, који се држао Блгара. Зарија упадне с војском у Србију, али буде побеђен и ухваћен, а Павле га пошље у Блгарску где су га држали у оковима.

Блгари продуже рат с Византијом. Бојећи се да Блгари, по што се јако осиле, не заузму и Србију, Павле одустане од Симеуна, и пристане уз Византȋнце. Да му Срби не би ударили за леђа, кад би он нападао на Цариград, Симеун пусти из окова Зарију и обећа му српски престо ако надбије Павла, и ако пристаје да буде његов пријатељ и савезник. Тако су Блгари увек имали по једног незадовољног кнежића српског, кога су употребљавали против Србије, кад год је који владалац српски покушао да се ослободи зависности од Симеуна, и да створи независну државу. Зарија упадне с војском у Србију, победи Павла, и сȃм постане владаоцем српским. С њим је дошао из Блгарске и Чеслав, син Клонимиров.

Зарија Прибиславльевић
(од 924—933 год.)

Држећи да је се на овај начин осигурао од Срба, Симеун прикупи војску и опет се крене на Цариград. Зарија, пак, поставши владарем српским, јасно је увидео тешке прилике у којима се Србија налазила. С једне стране жалосно унутрашње стање, које је последица честих бораба око престола, а с друге стране очита радња

Симеунова, да Србија што више ослаби унутрашњим раздорима, па, по што заузме Цариград, да покори и Србију, — нагнају Зарију да не иде путем својих претходника, ако својој отаџбини не жели извесну пропаст. Народни интереси били су, да се Србија ослободи зависности од Симеуна, и да се у земљи управља онако, како ће по Србе добро бити. Знајући да му Византија не може ништа учинити, јер је била немоћна, а и борила се с Блгаријом, Зарија се одмах окрене против Блгара. Симеун мораде одустати од опсаде Цариграда и пошље војску противу Србије, али сад не имађаше ни једног кнежића да га заједно с војском пошље И Зарија искупи војску, дочека Блгаре и страшно их потуче; а одсечене главе њихових војсковођа пошље византијском императору, као знак одржане победе. Тада се сâм Симеун крѣте против Србије. Међу тим се у Србији, на несрећу српску, опет појавио раздор. По што су Срби победили Блгаре, Зарија није дао да се пљачка, а Чеслав, који је заповедао једним одељењем војске, допусти својим војницима да пљачкају и пљачку међу се разделе. За то се противу Зарије побуне *војници* и пређу на страну Чеславову, који нападне на Зарију; али *народ* стане на страну Заријеву, и надбије Чеслава, који утекне непријатељу отаџбине своје, — блгарском цару Симеуну.

Симеуну добро дође несретни раздор српски. Сада му успех беше већ сигурнији, јер имађаше једног незадовољног кнежића српског, па за то скупи велику војску и пошље је на Србију, а с њом, разуме се, и Чеслава. Кад се то по земљи рашчуло, народ се поплаши Чеслава, а присталице Чеславове опет устану против Зарије, који, с тога, не могаше ни скупити војску, па некуда побегне. Блгарски вођи, пак, да би сигурније успели у својој намери, прибегну лукавству, и објаве Србима, да против њих немају ништа него само против Зарије, и да ће им Чеслав бити владар. Тога ради они позову све српске жупане да дођу у њихов стан (логор) и да приме поменутог Чеслава за свога владара, давши, у једно, реч, да им се неће никако зло учинити. Не слутећи ни о каквој

превари, српске старешине оду у блгарски логор, но ту буду оковани, а доцније и у тамницу бачени. Тада су оковали и Чеслава, па и њега бацили у тамницу, јер не могаху више имати вере у српским кнежићима (претендентима), да ће, поставши владарем, остати вазда у пријатељству с њима, и да ће бити послушне слуге њихове. После тога блгарска војска упадне у Србију, поробе све становништво, од најмањег до највећег, и многе одведу у ропство у Блгарску.

Зарија „бегаше на хрватске стране“, а са њим и неки од старешина српских, не знајући да је Чеслав заједно са својим присталицама окован. Народ, кад виде шта би са Чеславом и жупанима, диже се на оружје и отпоче борбу са пљачкашима Блгарима. Србија се тада састојала из три бановине: Рашке, Босне и Мачве. Симеун опљачка део бановине Рашке и бановину Мачванску, па се крене да опљачка и остале делове Србије, а за тим и остале српске државице да покори. Опасност по српске државице беше већ на прагу. Срби из Србије, Хума, Босне, Хрватске и др. *сложе се,* и кад је Симеун хтео да продре у Хрватску, предусретну га у брдима, и не само да му *поразе и униште војску,* него у тој крвавој и одсудној битци, изгуби главу и сâм *Симеун* (29. Маја 927 године).

После овог *пораза* блгарске војске, Зарија се врати у своју престоницу, и опет предузме владати у Србији. Блгари не само да му нису могли ништа учинити, него, бојећи се освете српске, похитају час пре да се помире са Византијом. У Блгарској, после Симеуна, постане краљ син његов Петар. Између Византије и Блгарске уговори се мир и пријатељство још исте године (927). Зарија остане на миру, и настане да се Србија опорави од претрпљеног блгарског пљачкања.

После седам година (934), „одметник“ и „проклетник“ Чеслав утекне из Блгарске, дође у Србију, скупи чету војника (управо хајдучку чету), и почне ратовати противу Зарије. Њему се придружи снажан, јуначан, брзоноги

ловац Тихомиљ, те му помогне при отимању престола. У том четовању војници изневере Зарију и пређу на страну Чеславову. Зарија побегне са својима у Приморје, седне на лађу и умакне у Напуљску. На српски престо седне:

Чеслав Клонимировић

(933—962 год.)

Чеслав се родио у Блгарској, а син је Клонимиров, по коме се и презивао Клонимировић. Клонимир, пак, отац његов, син је Стројимиров, који је, као што знате, син Властимиров; по томе је, дакле, Чеслав праунук Властимиров. Кад је Мутимир победио браћу своју, онда се Стројимир настанио у Блгарској, ту се оженио и добио сина Чеслава. У Блгарској је Чеслав одрастао и научио се руковати: стрелом, праћком и другим оруђем. Како је дошао до престола познато је.

Поставши владаоцем српским, Чеслав изјави византијском императору, да признаје његову врховну власт, као и његови претходници, и затражи помоћи од њега. Византијски император, радо пристане да потпомаже Чеслава, како би имао моћнијег савезника, и како би ослабио Блгарску, која му је, под Симеуном, велике несреће нанела. За тим Чеслав прихвати мисао Петрову и стане живо радити на остварењу исте, на *уједињењу свију српских државица*. Спољне прилике беху таке, да му нико не сметаше у овом његовом раду, и он успе, те под своју власт потчини: Зету, Травунију с Конавлем и Хум. Тако је, дакле, Чеслав, први од српских владалаца, био врховни поглавар над свима српским државицама. Један арапски писац вели за Србе у том добу, „овај је народ веома страшан својим непријатељима, — из узрока које ређати било би дуго, и с тога, што близу њега нема државе којој би се покоравао“. Ну и ако су све српске државице биле под врховним поглаварством Чеславовим, ипак су оне и даље, у својој унутрашњој радњи, биле, мање више, самосталне.

Кад у Византији умре цар Порфирогенит (959 г.), који је потпомагао Чеслава у његовим предузећима, Чеслав дође у сукоб с Мацарима. Мацарски војсковођа Киш упадне са својом војском у Босну и, пустошећи је, допре до Дрине. Ту га Чеслав предусретне са својом војском, отвори се бој, и Мацари буду побеђени и разбијени. У том боју одликовао се брзоноги Тихомиљ, који тада беше жупан дрински. Тихомиљ је погубио Киша и главу његову предао „краљу" Чеславу (960 год.). После победе Чеслав уда своју кћер за Тихомиља, и постави га за бана рашког; а по том оде с војском у Срем да га заштићава од Мацара, који су често упадали у њега. У Срему га и смрт снађе. Веле да су Мађари изненадно ноћу напали на његов стан, ухватили и њега и његов дом, па све побили (око 962 године).

После смрти Чеслављеве уједињена српска држава опет се подели на своје саставне делове. Тада се и област Србија растави на своје саставне делове: Мачву, Босну и Рашку. Тек од тога, дакле, доба, Босна излази као засебна област, а дотле је, као што смо видели, са Рашком и Мачвом састављала област *Србију*. И Рашка образује засебну државицу; а Мачва (заједно са Сремом) потпадне за неко време под Мацаре. Од овога доба Рашка се развијала у једноме правцу — и она има своју засебну историју; а *Босна* у другом, и она има своју историју.

А. РАШКА
(962—1159).

После смрти Чеслављеве у Рашкој завлада **Тихомиљ,** зет његов (962—980). Спољне прилике беху неповољне. Мацари заузеше Мачву, а и Босна потпадне под њихов утицај; Травунија почне јачати и раширивати се; Византија зарати с Блгарском. Срећа ратна беше, овога пута, на страни Византијнаца, који победе Блгаре и заузму целу Блгарску (971 године). За тим византијска војска удари на Рашку с истока, а са југа удари травунски владалац Прелимир. Рашани буду побеђени, и неке им жупе заузме Прелимир, а већи део Рашке заузму Византинци. Тихомиљ се преда Прелимиру заједно са своја два сина и ћерком.

Они се помире и уговоре мир: по кôм Прелимир узме за жену ћер Тихомиљеву, а Тихомиљ остане жупан у оним жупама које је Прелимир био заузео, и призна врховно поглаварство његово.

После кратког времена умре император византијски (976 год.), а Тихомиљ и Прелимир поруче Рашанима, који су били под Византијом, да дигну устанак и побију Византинце, што Рашани и учине. Тада Тихомиљ постане оно „што је и пре био", т. ј. велики жупан рашки; испоставља жупане по жупанијама; али је и на даље признавао врховно поглаварство Прелимирово.

По смрти Тихомиљовој у Рашкој постане велики жупан **Љутомир** (908—1003 год.) чија је кћи била удата за травунског жупана Драгомира. После смрти Љутомирове син његов покори се византијском цару Василију (1018 године). После овога владао је Рашком **Љутовид** (1030 до 1070 године) који је, са жупанима Хума и Босне, помагао византијском цару кад је он ратовао противу Стевана *Војислава* кнеза зетског. После Љутовида постане велики жупан **Вукан** (између 1070 — 1113 године). За владе његове зетски краљ Бодин удари на Рашку и потчини је под своју власт, а Вукан призна Бодина за врховног поглавара. Али кад у Зети насташе унутрашњи раздори око наслеђа престола, Вукан се користи том приликом те рашири велику жупанију Рашку и постане *„пуновластан поглавар"*. На скоро за тим Вукан упадне с војском у суседне српске земље, које су биле под влашћу византијском, па и њих придружи својој држави. Византијски император Алексије, дознав за то, прекине војну у Азији и крене се против Вукана. Кад је Алексије приспео у Скопље, Вукан му пошље посланике тражећи мир и обећавајући се да неће више прелазити преко граница своје државе и да ће, у знак мира, послати му таоце. Цар Алексије поверује томе и врати се. Не прође ни година после тога, а Вукан опет упадне у византијске области (1096). Цар Алексије, имајући других неприлика, не могаше послати војске противу Вукана, него му је писао неколико пута, да се држи обећања које је дао. Кад то није ништа

помогло, а у Византији се ствари окренуле на боље, онда цар пошље војску под управом свога синовца. Вукан изненада нападне на византијску војску и разбије ју, па за тим изнова нападне на погранична градове и села, попали околину Скопља, заузме оба Полога, многе крајеве опљачка, и онда се врати у Рашку. Византијски цар одмах се крене с војском противу Вукана и дође у Липениум (Липница). Вукан пошље посланике за мир; дође сâм к цару, дâ у таоштво 2 своја синовца, уговори с царем мир и поврати му оба Полога.

Кад је у Зети, после смрти Бодинове, настала борба око престола, онда се и Вукан умеша у ту борбу потпомажући свога зета Владимира II. Бодинова жена Јаквинта, да би се за то осветила Вукану, направи отровно пиће и отрује га (1113 год.).

После Вукана постао је у Рашкој велики жупан најстарији члан из његове породице, **Урош I** (1113—1140). У Зети беше опет борба око престола. Бодинов син Ђорђе буде надбијен и дође у Рашку. Урош му дâ војску у помоћ, с којом Ђорђе надбије своје противнике и опет постане краљем зетским. Византија је држала страну противницима Ђорђевим. Урош, пак, тим, што је потпомогао Ђорђа, погази Вуканов уговор са Византијом о миру и пријатељству. С тога противници Ђорђеви (Радослављевићи) изишту помоћи у Византијнаца и ударе на Уроша, надбију га и баце у Рашкој у тамницу, а Рашку заузму. Сад, опет, Ђорђе дође у помоћ Урошу, упадне с војском у Рашку, надбије Градињу Радослављевића, који је завладао Рашком, а Уроша изведе из тамнице (1124 г.) и попне на великожупански престо. Тако су зетски краљ Ђорђе и велики жупан рашки Урош I, били савезници и борци за народну независност и за остварење српске државне мисли. Њихови противници Радослављевићи (Драгиња, Драгојло, Градиња) и остали, борили су се за жупанијски ред ствари унутра, а за зависност од Византије с поља. Византија имађаше рат са Печењезима, па с тога не могаше ништа ни Ђорђу ни Урошу, који више не признаваше византијско врховно поглаварство.

Маџари зарате са Византинцима. У то време (1126 г.) устали су противу Византијнаца и Срби, и разрушили град *Расон*, а заповедник града (Критопло) побегне у Цариград. Цар, ражљућен што заповедник (Критопло) није бранио град него је кукавички побегао, заповеди да га обуку у женско одело, метну на магарца и тако га проведу кроз Цариград.

Византијски цар скупи велику војску и удари на Србе. По што освоји град *Расон* и ту осави посаду, крене се даље по *Рашкој*, освајајући и пљачкајући градове и села. Урош би принуђен да закључи с царем уговор: по ком је морао давати цару у помоћ 300 коњаника кад овај ратује у Азији, а 2000 коњаника кад ратује у Европи, и да призна врховно поглаварство (суверенитет) византијскога цара. Овом приликом и зетски краљ био је побеђен.

Да би се избавио из ових нових незгода, у које је запао, Урош почне тражити савезнике. Он уда своју кћер Јелену за *Белу* слепог, краља маџарског (1129 год.), и на тај начин придобије Маџаре на своју страну. Уз њу као мираз, призна Маџарима право на област *Раму* (у Босни) коју су они већ били заузели. Урош умре 1140 године. После себе остави три сина: Примислава (Уроша II), Белуша и Десу. Владарем Рашким постане:

Примислав (Урош II од 1140—1156) и, по уобичајеном српском праву, подели с браћом очину и дедину; а и браћа му од стрица Стевана (Страцимир, Мирослав и Немања) добију свој део. Маџари, да би освојили Византију, позову Србе у помоћ; а по што би је освојили, онда би, разуме се, и српске државице покорили, као што су покорили и она српска племена у Посављу и Подунављу. Примислав пристане на савез са Маџарима. Али византијски цар Манојло, чувши за то, науми да предупреди тај савез и одмах крене војску против Срба. Цар освоји и разори град Расон и ту остави посаду, а са осталом војском крене се даље освајајући градове и пљачкајући села, и тако допре до града Галича. Не могавши га одмах освојити нареди, да се, не губећи време, пуштају стреле и баца камење из праћака у град, и таким начином трећег дана узео је град силом. После

тога цар се још неко време задржао: робећи и пустошећи, па се онда у зиму (1149 год.) по највећој зими, врати у Цариград и за те победе добије тријумф.

По што се је цар Манојло повратио у своју престоницу, Срби утврде савез са Маџарима и идуће године (1150) по ново ударе на византијске покрајине. Цар Манојло опет прикупи војску, већу него прошле године, и удари на Србе. Десно крило ове војске цар упути противу Маџара, који су дошли Србима у помоћ. Та војска допре до реке Саве па онда скрене ка реци Дрини, и у путу се сукоби са маџарском војском. Између њих се отвори борба. Византијска војска победи маџарску, коју је, за тим, узастопце гонила до реке *Таре,* где је српска војска сакупљена била. Центрум византијске војске крене се уз Ибар, па преко Лима и дође до *Таре,* где се састави са својим *десним* крилом. Српска војска била је велика и наоружана: *секирама, праћкама, џилитима* и *мачевима;* а и савезници су повели доста војске у помоћ. Византијска војска започне бој. Срби и Маџари буду потиснути из својих положаја (позиција). Време је било непогодно: снег, мраз и цича отежаваху сваку војну операцију. Срби из заседе нагрну на лево крило византијско, али буду одбијени. У борби је учествовао и сâм цар Манојло, убијајући „мачем и копљем.“ Али један војник, кога је цар ударио копљем, истргне мач из корица и јуриши на цара да га прободе. Цар га обрани код очију и одјури даље, а рођак његов Кантакузен продужи борбу са тим српским војником, који није био нико други већ жупан рашки *Бакхин* (Вакхин). После борбе оружјем они се ухвате у коштац. Цар, видев Кантакузена у опасности, похита му у помоћ, и, са својом пратњом, удари на Србе. Кад то спази Бакхин, он остави Кантакузена и потече на цара. „Туна се десила страшна ствар: цар баци копље, а истргне мач, па је њиме само махао, час дајући, час примајући ударце, док се други не разиђоше, и тада се отпочне *двобој између њега и Бакхина, који се одликовао јунаштвом и прекомерно великим порастом.* После дуге борбе Бакхин зададе цару силан ударац у лице, и императору је спасла живот само жељезна мрежа,

која се од шлема спушта преко лица, али је ударац био тако снажан, да су колутићи од мреже ушли у месо и на лицу оставили отисак. У томе тренуку бола, цар ра̑ни Бакхина у руку, због чега жупанова рука малакше, и цар му истргне мач из руке и предаде га своме синовцу. Бакхин се предаде цару, који хтеде ићи у напредак, али му Бакхин рече да не иде, јер је српска војска тако многобројна, као у њега коса на глави, и да ће извесно погинути ако оде. Цар се не хте даље упуштати у бој. Срби су задржали своје позиције; само је маџарска војска била поражена. Између српског жупана Прелимира (Уроша II) и цара Манојла отпочну се преговори за мир. По што ни једној ни другој страни не беше до даљег ратовања, то се закључи уговор мира: по ком се Урош II обвеже, да ће остати веран васал империје и да ће давати цару 2000 војника кад ратује у Европи, а 500 кад ратује у Азији.

Како су свему овоме криви Маџари који су наваљивали на Србе да огласе рат Византији, то се у народу појави незадовољство противу Уроша II, дигне се буна и Урош буде збачен а великим жупаном Рашке постане:

Деса, који је владао само годину дана (1151—1152), јер цару Манојлу није било по вољи што је Урош збачен, па за то, по што Рашани пристану да приме за владаоца оног кога цар хоће, постави опет *Уроша II* за великога жупана. Примислав (Урош II) владао је по други пут десет година (1152—1162), када га цар Манојло опет збаци за то што је се почео опет договарати с Маџарима противу Византије. За тим цар дозове к себи трећег, најмлађег брата Примислављевог (Уроша II), **Десу,** који управљаше жупом *Дендром,* земљом богатом и врло насељеном, у близини Ниша. Дошавши ка цару Деса се обећа: да ће у напред, целог свога живота, живети у пријатељству с њим и бити му послушан, а уз то, да ће Дендру са свим уступити Византији, — и онда га, тек, цар прогласи „архижупаном“, т. ј. великим жупаном рашким (1162—1165 г.)

Поставши владарем рашким, Деса стане радити на томе: да се ослободи зависности од Византије и да рашири своју државу. На скоро му се даде прилика за то. У Маџарској настане распра око престола, у коју се и цар Манојло умеша. Деса се користи том приликом те понова присвоји област *Дендру,* за тим зауме *Зету* и примора *Дубровчане* да са њим буду у пријатељству, и да му (на име трговине) плаћају годишњи доходак. После свега овога Деса се удружи са Маџарима, упадне опет у византијску империју и заузме Овче Поље и оба Полога. Цар Манојло, путујући с војском против Маџара, кад приспе у Ниш, позове Десу на одговор. Кад је Деса дошао цар га прекори за невршење обавезе и попрети да ће заузети Рашку, а њега лишити престола, на шта се Деса тешким заклетвама обвеже да ће променити своје владање и да ће у напредак бити веран цару. Повративши се у Рашку, Деса опет отпочне по своме старом обичају, и говорећи: *„језик се клео. а душа није“,* он и даље сваком згодном приликом нападаше на византијске покрајине.

После *Десе* постане *велики жупан рашки Немања, који је дотле био жупан у својој очевини.* Владавином Десином завршило се жупанијско, а настало ново, *државно време,* под владом *Немањића.*

II. ХУМ или ЗАХУМЉЕ

И Хум је имао своје жупане, као год и Србија, који су, у прва времена, били потчињени византијским императорима, као и остали српски жупани. У почеку деветога века, кад је византијска империја била јако растројена и немоћна, Хум је постао независна српска државица. Сви жупани који су били до краја деветога века (до 880 године) само се помињу, јер је радња њихова била незнатна. При крају IX века помиње се жупан **Вишеслав** (886 до 910 год) чија је радња била важнија од свију његових претходника. Тако је он ратовао и са Византијнцима и са Маџарима, у цељи, да своју државу рашири и ојача. Кад су се Византијнци помирили са Маџарима, онда нападну

на Приморје и Хумљани су се, заједно са осталим Приморцима, морали бранити од тог византијског напада. Ту прилику улуче Мађари те пређу Саву и упадну у земље Вишеслављеве на реци Дрини, па их опљачкају, попале и умакну пре, него што је Вишеслав приспео. То је био први упад Мађара у ове земље, који се доцније често понављао.

За владе Вишеслављеве у Србији је отпочет унутрашњи рат између Мутимира и његове браће, па се продужио и под насљедницима његовим, као што смо већ напред видели. Вишеслав се користи тиме, те освоји Подриње (земљу с једне и с друге стране реке Дрине). Вишеслав је био у савезу с Петром и заједно су ратовали противу Византијнаца; а оба су пристала и на савез са Симеуном противу Византије.

После Вишеслава постао је хумским кнезом син његов:

Михаило (Владимир 910—937) Михаило је у почетку живео у миру и пријатељству са Петром Гојниковићем, а у савезу с блгарским царем Симеуном. Али кад је цар Симеун окумио Петра, да би га више привезао за се, онда је Михаило утврдио мир и пријатељство с Мађарима, оженивши се ћерком мађарског владаоца. Кад је кнез Петар продр'о у Приморје и тако раширио границе своје државе до Јадранског Мора, онда Михаило, бојећи се да Петар не освоји и Хум, не хтедне пристати на савез с Византијом противу Блгара, на који је Петар пристао, већ се држао савеза с Блгарима; и, да би Петру доакао, он и јави Симеуну за Петров савез са Византијом. Симеун је, као што смо напред изложили, услед те доставе Михаилове, преваром кумства, ухватио Петра и лишио га престола. После тога у Србији су настале распре око престола, које су Михаилу годиле. Он се користи тим, те од наследника Петрових освоји Приморје. Византијски император, да би придобио Михаила на своју страну, а против Блгара, дâ му титулу антипата и патриција византијског. Цар Симеун, изгубивши Србе као савезнике, крене војску да им се за то освети и удари на српске земље; али му војска буде до ноге потучена, па и он сâм погине (927).

Наследници Михаилови нису могли очувати самосталност своје државице. На Хум ударе прво Хрвати и заузму неке покрајине. После тога у Хуму настану унутрашњи ратови. За време тих ратова, жупан дрински, снажни јуначни и брзоноги ловац Тихомиљ, одцепи се од Хума, и пређе на страну Чеслављеву помажући га у борби за престо српски. Хум потпадне под травунског владара Прелимира, и споји се с Травунијом (око 970 год.).

Хумљани су се покрстили за владе Василија Маћедонца.

III. НЕРЕТВА

Она има три жупе. Како је земљиште у Неретви врло кршевито и неплодно, а међу тим је Неретва допирала до мора, то су се становници њени поглавито бавили морепловством и риболовом. Мањи део становника, који су били далеко у брдима, обрађивали су земљу. Сви су у опште били јуначни, и много су се обогатили трговањем на мору. Они су потпуно одржали оно првобитно племенско уређење. Због гусарења они су често долазили у сукоб с Млечићима чије су бродове побеђивали и заузимали. У X веку они су били толико силни, да су им Млечићи морали плаћати годишњи данак, само да не нападају њихове трговачке лађе на мору.

Неретвани су први постали самостални и независни. Кад је у Србији владао кнез Петар Гојниковић, онда су Неретвани били под врховном влашћу Петровом; а за владе Чеслављеве Неретва је стојала у тесном одношају са Србијом. После Чеслава Неретва је за неколико година опет била независна, па је онда спојена са Хумом, али је све до Немање задржала своје првобитно племенско жупанијско уређење и имала своје жупане. Неретвани су се крстили за владе византијског императора Василија Маћедонца, доцније од осталих Срба.

IV. ТРАВУНИЈА

или

Требиње с Конавлима

Ова област била је понајјаче везана за Србију и њени жупани зависили су од српских жупана све до Властимира, који је удао своју кћер за тадашњег травунског жупана **Крајину,** и признао му независност. Тако је Травунија постала самостална државица. Познији травунски владари, све до Чеслава, били су независни и радили су на увећању своје државице. Међу тим владарима био је најзнатнији **Прелимир** (965—9Ꞓ8) унук Крајинин. Он је, користећи се спољним приликама, успео, те је све српске земље у Приморју, Дукљу, Хум, Неретву, ујединио са Травунијом и створио: *тетрархију.* За време унутрашњих бораба у Србији, које наступише после Чеслава, он удари с војском на Рашку жупанију и заузме неколико жупа у површју река: Таре и Пиве. Тадашњи рашки велики жупан Тихомиљ, са своја два сина и ћерком Прехвалом, преда се Прелимиру. Прелимиру се допадне Прехвала па изјави Тихомиљу да би рад био оженити се њоме, али да Тихомиљ потчини Рашку под његову врховну власт и да положи заклетву верности. Тихомиљ је пристао на то и онда се Прелимир ожени Прехвалом, а Тихомиљ опет постане велики жупан рашки. Доцније је Прелимир помогао своме тасту, те је ослободио и онај део Рашке који су били заузели Византинци.

Међу тим Прелимир, и ако је ујединио четири државе у Приморју и био врховни поглавар рашке жупаније, он није имао те *мисли,* да од тих државица створи *једну државу* која би увек била *једна целина,* и којом би само *један* владао, — није, дакле, имао *државне мисли.* Он је једино тежио да има што више земаља и *да над њима не влада ко други, већ његови потомци.* С тога је Прелимир, тек што је створио тетрархију, разделио ју је на своја 4 сина, па сваком дао по једну државицу, које су и сачињавале ту тетрархију.

Синови Прелимирови, сваки у својој области, нечовечно поступаху са народом, због чега их народ јако омрзне. Чим умре Прелимир у земљи букне устанак, и отворе се грађански ратови, у којима је много жртава пало. Синови Прелимирови буду поубијани. После тог крвавог грађанског рата настане у земљи велика глад и болештина, те то произведе још већу несрећу. Тетрархија Прелимирова распадне се, и после неколико година Травунија и Хум образују једну државицу, а Дукља и Подгорје буду опет уједно. У Травунији и Хуму завлада *Драгомир,* потомак Прелимиров, а у Дукљи и Подгорју брат његов *Петрислав.*

У то време, кад је у Травунији и Хуму владао **Драгомир** (995—1018) словенско-маћедонски цар Самуило, био је завладао многим покрајинама словенским и византијским. Он је имао намеру да покори сва српска племена, да заузме све српске и словенске земље и да тако оснује федеративно велико *словенско царство.* С тога је Самуило, ударио на српске земље, покорио Дукљу и Приморје, а Драгомир се повуче у брда. По што се кнез дукљански Владимир, син Петриславов, а синовац Драгомиров, помирио са царем Самуилом, онда је Самуило поручио, и Драгомиру да сиђе и заузме своју земљу Травунију т. ј. равни предео, који је Самуило био прегазио и попљачкао и да буде са њим у савезу. После смрти Самуилове и његова сина Владислава, Драгомир искупи „народ и војску“ крене се да заузме Зету, која је остала без поглавара. Дошавши до Превлаке, код града Котора, заповеди да се војска превози преко Затона. Српски народ предусретне војску његову с највећим одушевљењем и изнесе јој и хлеба, и вина, и свега; али Которани (Латини), присталице византијске и које су Визатијнци, по свој прилици, поткупили и наговорили, скроје план да убију Драгомира. Они спреме сјајан ручак, тобож у почаст Драгомиру, и позову га на исти. Не слутећи ни на какву превару Драгомир, са неколицином од своје околине, седне на лађицу и оде на то острво, на ручак. За време ручка Которани скоче да га убију. Драгомир се брањаше мачем, па, најзад, утекне у цркву.

Завереници нису смели ући у цркву, него се попну на цркву, провале кров, па кроз кров камењем убију Драгомира у цркви. После смрти Драгомирове Травунија потпадне под власт византијског императора, као што је било и са осталим српским државицама.

После смрти Стевана Војислава, Травунија припадне у део његовом најстаријем сину **Гојиславу** (1046—1051). Ну Травуњани дигну устанак и убију Гојислава, а изберу за жупана некаквог *Домањега*. Овај Домањег буде збачен, устанак угушен и Травунијом овлада трећи син Војислављев, **Радослав,** и отпочне њоме самостално владати (1051—1082). После смрти Радослављеве постане кнез травунски његов син **Бранислав** (1082—1097) са седморицом своје браће. Они поведу рат са Бодином тражећи *део очевине* у Зети. Њих измири архијепископ барски Петар. И Бранислав је имао пет синова. По што је краљ зетски Бодин заузео рашку и читаву драчку област, науми да заузме и Хум и Травунију. На превари ухвати свога стрићевића, травунског кнеза *Бранислава,* и удари на своје синовце. Тако се отвори рат између Бранислављевих синова и синоваца и Бодинових наследника, рат, који је трајао преко 40 година, све до године 1144, које је године Травунија потпала под Рашку, и као њезин први жупан помиње се старији брат Немањин *Мирослав* (1146). Од овога времена Травунија је била саставни део српске краљевине и жупани њени били су васали српских владалаца.

ДУКЉА или ЗЕТА

Дукља је све до Властимира била спојена са Србијом и њоме су владали српски владаоци. За време Властимирова ратовања са Блгарима Дукља (Зета) се одвојили од Србије. У Византији тада владаше слабомоћни цар Мијаило II. (820—830), те Дукља, као и остале српске државице, постане независна и од византијског императора. Од тада је Зета имала своје жупане. Доцније, кад је у Србији владао Мутимир, и кад су остале српске области признале византиског цара за врховног поглавара (сизе-

рена), — онда је и Зета учинила то признање. За владе Чеслављеве Зета је опет спојена са Србијом. После Чеслава Зету заузме травунски кнез *Прелимир* и образује тетрархију. Кад се та Прелимирова тетрархија распала услед нечовечног поступања његових синова, онда Зета са Подгорјем образује једну државицу, над којом завлада **Петрислав** (брат Драгомиров, који је владао Травунијом и Хумом). Петрислав дође у сукоб са царем Самуилом (997 год.) и том приликом изгуби драчку област. На скоро после тога Петрислав умре, оставивши младолетна сина Владимира који завлада својом очевином.

Кнез Јован Владимир

(999—1015)

У оно време, кад је Владимир био владар зетски, цар Самуило користи се забуном византијске империје и прѣгне да створи велику федеративну словенску државу и да постане најсилнији владар на Балканском Полуострву. Но ка̓ко су српска племена била васали византијски, то се он побоји, да га Срби не нападну иза леђа, кад он удари на Византију, па науми да се најпре обезбеди са српске стране, па тек онда да са свом силом удари на Византи̑нце. С тога Самуило, по што је заузео драчку област, упадне и у Зету. Владимир имајући малу војску, а и сам млад и невешт, не смеђаше се борити са Самуилом, него се склони у замак Облик. Самуило опљачка и попали сва места до Облика, па и њега опколи с великом војском. Та је опсада трајала неколико дана, али га нису могли никако освојити. Самуило је поручивао Владимиру да се преда, но кад овај то није хтео учинити, онда Самуило остави део војске око брда, на којем је замак, а с осталом оде да освоји град Улцињ. Но међу онима, који су били на брду, у замку, нађе се један неваљао човек, који је био жупан онога краја, и обећа цару Самуилу, да ће му предати кнеза Владимира. Цар је то једва дочекао, и овако му поручио: „Ако то извршиш, знај, да ћу те учинити врло богатим и великим племићем.“ Кад Владимир дочује, да га жупан хоће да изда Самуилу, а с њим заједно и

сав онај народ што је на брду, он све сазове на скуп и овако им рекне: „Драга браћо! Као што видим, скоро ће требати, да испуним ону изреку јеванђелску, која гласи: Пастир добар полаже душу своју за овце своје. С тога је боље, драга браћо, да ја положим своју душу за све вас и да драговољно пристанем да ме убију, — него да ви сви због мене једног пропаднете од глади, или да вас исеку мачевима.“ (Дукљанин). По што им је ово изговорио и посаветовао их, опрости се са свима, сиђе с брда и преда се Самуилу, који га окује и пошље у затвор у престоницу своју Преспу. Међу тим се град Улцињ није хтео предати Самуилу, јер се грађани његови, (Улцињани), јуначки борише. Самуило ражљућен што га не могаше да освоји, окрене се с војском у српске земље и прегази Зету, Хум, Требиње, Босну и Рашку. Тада је многе вароши порушио, многа села и поља попалио, усеве сатр'о: читав пустош учинио и тек се тада вратио у престоницу своју.

За све то време, док је Самуило жарио и палио по српским земљама, јадни Владимир био је у тешким оковима и само се Богу молио да га из тамнице избави. И Бог га је доиста ослободио тамнице. — После неколико дана, по што се Самуило с пута вратио, а баш на неки празник, Самуилова кћи *Косара* замоли оца, да јој допусти, да са својим слушкињама сиђе у тавницу, и да измије главу и опере ноге заробљеницима и да их утеши. То се сматрало као добро и богоугодно дело, и отац јој је допустио да то учини. Она, дакле, по одобрењу очеву, сиђе у тамницу и изврши оно за што је молила оца. Тад се она разговарала са свима заробљеницима и питала их: ко су и од куда су. Тако она из разговора дозна, да је Владимир од владалачке породице и видећи да је мудар, уљудан, питом, скроман и леп, сажали се на његову младост и лепоту и обећа му, да ће га ослободити тамнице. И доиста, по што се од заробљеника вратила, оде к своме оцу, падне на колена и овако га замоли: „Оче, знам да ћеш ме удати као што је обичај; но ако је по вољи твоме величанству,[1] ја бих се удала за кнеза Владимира, кога

[1] Тако се каже краљу и цару.

у ланцима окована држиш. Ако ли не пођем за њега, за другог нећу ни жива ни мртва." (Дукљанин). Самуилу ово буде са свим по вољи. Он је још одавно мислио, како ће Србе придобити за се, јер је знао, да су Срби јуначка духа, и да ће му се осветити за пређашњу несрећу кад тад, нити ће моћи освојити грчко царство, ако Срби буду у омрази с њима, а у пријатељству с Грцима. Па *с тога*, а и да би ћери по вољи учинио, нареди, да се Владимир изведе из тамнице, да се умије и обуче у владарско одело, па да га онда к њему доведу. То буде извршено и Самуило га, пред многим великашима, загрли и пољуби, рекавши му да га ослобођава тамнице, и да му даје своју ћерку Косару за жену. Владимир се много обрадује томе, захвали Самуилу — и после неког времена буде венчање. По што је то већ све свршено било, онда се Владимир врати у своју државу, Зету, и постане владарем не само над оном земљом, којом је и пре владао, него му Самуило да и драчку област коју је био заузео од оца његова Петрислава. За тим Самуило поручи стрицу Владимировом Драгомиру, травунском жупану да „сиђе“ с планина, у које се с многим људима склонио био, и прими ону земљу, која је и пре његова била, и да се више ничега не боји, — што Драгомир и уради. Народ је врло лепо дочекао Владимира и његову жену Косару и радовао се његовом повратку. Од тада је у Зети био мир, а Владимир и Косара били су ваљани и у век су живели поштено, и са сваким у љубави и пријатељству, па су се сви угледали на њих. Тако су Владимир и стриц му Драгомир везали пријатељство са Самуилом и постали васали његови.

На скоро за тим умре (1014.) цар Самуило не могући прегорети жалост коју му је нанео византијски цар Василије тиме, што је 15.000 заробљеника *ослепио* и тако ослепљене вратио их Самуилу, давши свакој чети од 100 слепаца по једног ћоравог вођу. Самуила наследи син му ***Радомир*** (Гаврило Роман). Византинци су и с овим царем непрестано ратовали; но кад су видели, да је и Радомир, као и отац му, храбар, и да се не да̂ лако савладати, науме да га се отресу (ослободе) макар како било.

С тога византи̂ски цар пошље посланике Радомирову брату од стрица, Владиславу, и каже му: „За што не осветиш оца твога? Уби Радомира па владај Самуиловом државом, јер је и Самуило твога оца убио и тако се престола докопао. Ја ћу ти дати сребра и злата, колико ти је воља, па буди с нама у миру и пријатељству.“ (Дукљанин). Владислав пристане на то, и једнога дана, кад је с Радомиром ишао у лов, прободе га копљем и — Радомир умре, а он — Владислав — постане царем на место Радомира. Но тек што је постао цар, он се почне бојати да кнез Владимир, као зет Самуилов, не освети смрт шурака свога, Радомира. С тога намисли да убије и Владимира, па га позове к себи да му, тобож, у госте дође. Косара се побоји да Владислав не убије Владимира, па га одвраћаше од пута, говорећи му: „Господару, немој ићи, да ти се не догоди као и брату моме, но пусти мене, да ја идем и видим, како се о теби мисли. Па ако му буде воља, нек мене убије, само ти да не погинеш.“ После ових речи Косариних, он одустане од путовања и допусти јој да иде у госте своме братанцу Владиславу, који се претварао да му је мило што је она дошла. После неког времена, он по други пут пошље посланика Владимиру и позове га к себи говорећи: ето, твоја је жена код нас, па шта јој је било? За што и ти не би дошао те да се лепо проведемо?

Владимир, на послетку, пристане да иде у госте, али поручи Владиславу, да му по владикама пошље дрвени крст и да се на њему закуне, да му неће ништа рђаво учинити. Владислав зовне два владике и једног пустињика, да̂ им крстић и лажно се закуне да неће никакво зло учинити Владимиру. Ови дођу у Зету, предаду крст и Владимир се заједно с њима крене на пут. —

Владислав је доиста хтео да убије Владимира, па с тога је заповедио да се на путу, којим ће Владимир путовати, сакрије неколико људи и да га изненада убију. Ну, на срећу Владимирову, они не дознаду куд ће он проћи, и он приспе здрав у двор Владислављев. Чим је Владимир у престоницу приспео, одмах, по владалачком обичају, оде у цркву да заблагодари Богу, што је жив и здрав допутовао.

Владиславу није било никако по вољи, што Владимир није у путу убијен, па нареди да се Владимир одмах убије. Кад Владимир пође из цркве, опази целате и одмах се сети своме јаду, па рекне владикама и пустињаку: Шта је то, господо? Шта сте то урадили? За што ме преваристе тако, и хоћете да ме убијете на правди Бога, ни крива ни дужна? И они беху изненађени, па не могаху ни речи проговорити, него од стида и срама поцрвенише и главе оборише. Владимир се за тим помоли Богу, исповеди се и причести, пољуби онај дрвени крстић, који му је по владикама послат, опрости се са свима, и изиђе из цркве. Но тек што је из цркве изишао, целати[1] га убију, а владике га, по том, унесу у цркву, опоју и сахране.

Кад Косара дочује за ту жалосну вест, почне кукати и запе́вати тако тужно, да би и камен процвилео. И Владислав се доцније кајао што је убио Владимира, али свој неваљали рад није могао ни чим поправити.

Косара измоли да може Владимирово тело однети у Зету, и сахранити где хоће, па га и однесе у место Крајину, где је био његов дворац (близу данашњег Елбасана, у Албанији) и сахрани у цркви св. Марије. Доцније се и она покалуђерила и кад је умрла, сахрањена је испод његових ногу.

После неког времена византијски цар, кад се само ослободио Радомира, није хтео да чује за мир, но продужи рат с Владиславом. За тим Владислав скупи војску и крене се да заузме Владимирове земље и допре до града *Драча*, који опколи. Једног дана, за време опсаде, — вели наш летописац калуђер Дукљанин — кад је вечерао и пировао, појави му се наоружан војник у обличју св. Владимира. Пренеражен тиме, Владислав са страхом и ужасом повиче: потрчите, војници, потрчите, одбраните ме од Владимира, који хоће да ме убије — и говорећи то скочи да бега, за тим паде на земљу и . . . издахне. Војводе и сва остала војска поплаше се и разбегну куд који. Ви-

[1] Целати су оружани војници, одређени да убију оне који су на смрт осуђени. Они су обично секли главе.

зантијски цар Василије одмах за тим упадне с војском у Блгарију и освоји је. — То је било 1018 год. Стриц Владимиров крене се с војском да заузме Зету, али буде издајнички убијен, и византијски цар Василије упадне с војском у српске земље и потчини их под своју власт.

Стеван Војислав Доброслав

(1018—1050)

Војислав је рођен око 1003 г. кад је Самуило ударио на Приморје и Драгомир побегао ка своме тасту у Рашку. Како је те исте године преминуо велики жупан рашки, таст Драгомиров, они се склоне у Босну, где Војислав одрасте, па га родитељи даду на васпитање у Дубровник, где се, доцније, и ожени унуком цара Самуила. По смрти оца свога Војислав постане кнез травунски и зетски. Кад је византијски цар Василије заузео Блгарску (1018 год.) и ударио с војском на српске државице и продр'о у Приморје, онда је Војислав изјавио цару да му се потчињава и да га признаје за врховног старешину. То исто учине и остали српски владари: велики жупан рашки, бан босански, кнез хумски и хрватски краљ (1019 год.).

Византијске стерешине и остали византијски великаши у српским областима, глобили су народ да грђе не може бити. Због тога Војислав стане потајно народу говорити: За што трпите толико насиље византијско? Моји вам претци никад нису толика зла чинили, толико глобили, отимали, тако бешчастили и таке вам неправде чинили. Услед тога дигне се устанак и народ у један дан побије све византијске чиновнике и старешине у читавој Далмацији. Тада је Војислав заузео и оне делове Зете и Травуније које дотле није имао, а над којима су владали његови претци, и тако завлада читавом Травунијом и Зетом, па се онда прогласи *независним* од Византије (1028 год.).

Тек после 8 година, по што се у Византији ствари окренуле на боље, цар византијски пошље велику војску против Војислава и по нова освоји Травунију и Зету и

придружи их империји, а Војислава одведу у заточење у Цариград (1036 године). Војислав је тамо пробавио око 3 године.

За све време свога бављења у Цариграду Војислав је, као „мудар и лукав“ човек, увидео да је византијско царство слабо, и како почиње да се распада. Тадашњи византијски цар, *Михаило IV*, није ни мало водио бриге о своме народу. Чиновници су свуда глобили, кога су год могли, а никога се нису бојали за то. Кад би се двојица за што судили, онда би у век онај добијао парницу, који је имао више новаца да потплати судије. Па и сам цар није био много бољи од својих чиновника. Он се у своме двору веселио и пио из дана у дан.

Насиље византијско по нова зближи и удружи сва племена Травуније и Зете и они устану противу византијске владавине и пошљу позив Војиславу и његовим синовима, да дођу и да заузму државу својих предака. — Војислав улучи прилику те побегне из Цариграда, дође у Зету, стави се на чело устанка, те протерају намесника византијског Теофила Јеротика, а он по нова завлада Травунијом и Зетом (1040 год.).

После неког времена (1040), један византијски старешина пошље цару на лађама грдно злато (око 100.000 дуката). Ну на мору се дигне бура и таласи донесу лађу до српских обала и о њих разлупају је. Тамошњи становници узму оно благо и однесу га Војиславу. Византијски цар напише писмо Војиславу и поиште оне новце, али му их Војислав не хтеде вратити с тога, што је сваком било слободно узети оно што на обали нађе. Византијски цар и онако беше љут на Војислава, што се био „одметнуо,“ па сад нареди, да се с великом војском udари на Зету. И Војислав скупи војску, па је раздели на два дела: једним делом заповедали су синови његови и они се улогоре на источној страни скадарског језера (код Врȃња) и ту очекиваху свршетак борбе; другим делом заповедао је сȃм Војислав и он је био на западној страни у Црмници. Византијска војска, која се беше улогорила на скадарској

равници, под предвођењем Ђорђа Провата, крене се кроз планине, да уђе у Зету. Но пут је био тако рђав и узак, да су само два и два коњаника могли упоредо ићи. Ту Војислав нападне на Византијнце, па оспе на њих: стреле, дрвље и камење са свију страна тако, да је византијска војска била потпуно разбијена.

После ове за Византијнце несретне битке, византијски цар Михаило није смео нападати више на Војислављеву државу, но је остави на миру. Блгари, пак, видећи, како су се Срби јуначки одбранили, науме и сами да се ослободе византијскога старешинства, па, по угледу на Србе, дигну и они устанак у Блгарској [1]. Но овај устанак није дуго трајао, јер Византијнци ударе с великом војском и помоћу једног издајника освоје Блгарску и опет је себи подвласте. Војислав је, међу тим, и даље нападао на суседне области византијске. То Византијнцима не буде право, те нови византијски цар, *Константин IX*, наследник Михаилов, поручи Војиславу, да не дира у његове земље. Но кад и то ништа не поможе, онда византијски цар пошље велику војску (Августа месеца 1042 год.) против Војислава, а осталим српским владарима: рашком, босанском и хумском, који су признавали старешинство његово, пошље много злата и дарова, те их тим приволи, да и они нападну с друге стране на Војислава, којему су завидели с тога, што је он био од њих силнији, па су се бојали да он не овлада и њиним земљама. Драчки византијски војвода Михаило скупи 60.000 војника, пређе преко реке Бојане и улогори се на равници код града Бара, а хумски кнез Љутовид са војском својом, рашком и босанском продре у Требиње (жупу) и улогори се код Клобука.

Но и Војислав није стајао скрштених руку, него је скупио војске што је могао више. Ал' његова војска беше веома малена према силној византијској војсци, те за то зовне преда се свих пет својих синова и овако им рекне: „Видите, мили синови, колика је византијска војска, а нас је према њима врло мало, те се њиховој навали, по свој

[1] Устанак се у Блгарској дигао у лето 1040 године а под предвођењем Петра Дељана.

прилици, не ћемо моћи само оружјем одупрети. За то ћемо, драги синови, овако да учинимо. Ја ћу с војском да се измичем испред њихне силе, па кад се они стану враћати, ја ћу све за њима поиздаље ићи док не дођу у теснаце и ту ћу их у по̑ ноћи напасти. Са мном ће бити Гојислав и Радослав. А вас тројица узмите по десетину најхрабријих војника и понесите са собом трубе, па се попните на она брда кроз која воде теснаци и разредите се тако да Византијнци буду као у опсади. Па кад ја нападнем на Византијнце, заповедићу да се у трубе затруби, а ви чим чујете, онда и ви са свију страна у трубе затрубите и надајте што можете већу вику, да би Византијнци мислили да нас има врло много. За тим лагано силазите низ брдо и слободно се приближујте њиховоме стану; а кад будете близу, немојте се поплашити, него јуначки јуришите на њих, па ће их свемогући бог предати у наше руке[1]."

Тројица синова његових узму сваки по десет људи и разместе се по врховима брда онако, како им је Војислав казао. А он, пак, остане с Гојиславом и Радославом и осталом војском, према византијској војсци, па кад ови ударише, онда се не хтеше у битку упуштати, него узмицаху испред њих. Тако Византијнци дубоко продру у Зету и по што се сити напљачкају, врате се натраг, а Војислав са својом војском све полако за њима. Ноћ их затече у оним теснацима које су Војислављеви синови опколили били. Тада дође један Баранин (човек из града Бара, који је у то време био у византијским рукама, но у којем је живело много Срба) и рекне византијском војсковођи Михаилу: Ја сам веран поданик твога цара и за то сам дошао да ти кажем, да добро гледаш како ћеш с војском жив измаћи; јер си са свију страна опкољен грдном српском војском[2]. Кад се то рашчу по византијској војсци, онда се она сва веома поплаши. Па и са̑м војвода беше упла-

1 Дукљанин.

2 Војислав је доцније, кад је настао мир, из благодарности богато наградио овог Баранина и још му дао реч, да ни он ни његови синови неће заборавити њега и потомство његово за учињено велико пријатељство. (Дукљанин).

шен, те нареди да се сва војска спреми за бој, а око логора постави велику стражу.

Међу тим Војислав се са својом војском по ноћном мраку лагано и опрезно примицао византијскоме логору. Баш око поноћи, Војислав приспе до византијских предстража и одмах удари на њих. Неке стражаре побије а неки се разбегну, па онда, заповедивши да се у трубе затруби, јуначки јурише на Византијнце, вичући што могаху више. У тај исти мах и са околних брда захоре се трубе и зачу се вика, а Византијнци се још више препадну сећајући се тада речи оног Баранина. Они беху у забуни и не могаху се бранити ни оружјем, ни рукама, нити ичим другим, те неки нагну у бегство, а неки скакаху у провалије. Срби са свију страна ударе на њих. Тад је погинуло седам војвода византијских и веома много (40.000) војника ; а остали војници, који су били сакривени у шуми, друге ноћи поврате се на своје земљиште, изгледајући јадни и жалосни.

У том боју мал' те није и са̂м Војислав погинуо. Његов син Гојислав, гонећи и убијајући Византијце, наиђе на свога оца, који је био сав крвав од многог борења, па немогавши га познати удари га мачем и обори с коња. Војислав запомаже : „Боже помилуј“ и син га позна по гласу па замоли да му опрости, јер је из незнања напао на њега; отац му опрости и крену се даље, а то место назову : „Божја милост.“ Синови Војислављеви гонили су непријатеље чак до реке Дрима, и многе су ра̂нили и побили, а многе заробили и спровели к своме отцу.

Сутра дан, још у зору, Војислав нареди Гојиславу да иде с војском против Љутовида. Он му још да̂ да поведе са собом 50 заробљених и ра̂њених Византинаца и да их, онако крваве, јадне и жалосне, пошље к Љутовиду, као за знак да ће тако и са њима урадити, и не би ли се војска од тога поплашила и повукла у своје земље. Гојислав одмах с војском пређе преко которског залива и пође пут Клобука у Требиње, где је Љутовид, као што је већ речено, улогорио се био. Кад стигне тамо, он се улогори спрођу Љутовида и понуди га да се измире, те

да се у залуд не пролива братска крв. Ну Љутовид не хте никако пристати на мир. Војска Љутовидова кад види оне заробљенике и рањенике како јадни изгледају, веома се поплаши. Но Љутовид, који је био храбар и ратоборан, да би окуражио своју војску, поручи Гојиславу, ако је јунак да му с два коњаника изиђе на поље, да јуначки мегдан поделе. Гојислав пристане на то, па са два коњаника изађе на поље, где га је Љутовид чекао и отпочне се борење. Ну тада за време борења, један од војника Гојисављевих (Удобић) зађе за леђа Љутовиду и рани га, и Љутовид спадне с коња, а онај други војник повиче из свег грла: „Бежите војници, погибе Љутовид.“ На тај глас војска Љутовидова нагне бегати, а војска Гојисављева брзо се упути тамо; ал' Љутовид скочи на коња и побегне. Гојислав се упусти у потеру за њима и гонио их је целога дана, па се онда поврати као победиоц. У томе рату Војислав је опет заузео Требиње и спојио га са својом државом; а од Византинаца је отео драчку област до Дрима.

И тако је, ето малена Зета одржала сјајну победу над великом војском царевине византиске и њених савезника, а тим је показала свима, шта може да учини мален, али сложан и за своју отаџбину одушевљен народ.[1]

После тог сретно свршеног ратовања, у држави Војислављевој био је мир; он се је старао да се у земљи право суди и да се опорави народ од рата. Византинци све до смрти његове не смеђаху ударити на државу му и ако су ради били да му се освете за онолике погибије. С дубровачком општином Војислав је живео у пријатељству, а да би осигурао себи у нужди уточиште у овој трговачкој и богатој општини, он им је уступио неки део земље дуж мора, што је веома ојачало унапређење ове трговачке републике. Војислав после неколико година у миру проведених разболе се и умре око 1050. године, по што је око 30 година мудро и добро управљао својом државом.

Народ га је са живота врло волео и поштовао, а кад је умр'о много га је жалио. Сахрањен је с највећом почашћу у цркви св. Андрије, у престоници његовој Папратни.

[1] Рачки. Borba južnih Slovena u XI. v.

Михаило (Михала) Војислављевић

После смрти Војислављеве синови његови: Гојислав, Михаило, Радослав, Жегавац и Предимир, заједно са својом мајком, братски поделе очевину. Они су сваки у својој области управљали самостално, а удовица Војислављева и Гојислав као најстарији, сматрани су као старешине. Ово комадање Војислављеве државе никако није било добро, јер је Зета тиме изгубила ону важност коју је дотле имала. Хум, Рашка и Босна још су признавале византијско сузеренство. Љутовид, да би се осветио Гојиславу за онај свој пораз код Клобука, подстрекне Травуњане да се дигну против Гојислава који владаше Травунијом. Побуњеници побију многе старешине, убију Гојислава болесна у кревету, његовом најмлађем брату Предимиру одсеку главу, а жупом требињском постане некакав великаш *Домањег*. Кад су браћа дочула за ту изненадну несрећу, брзо скупе велику војску и упадну у требињску жупанију. Они надвладају Домањега, који побегне, и управу над том жупанијом предаду Жегавцу, четвртом сину Војислављевом. Но он не хте тамо дуго остати, јер се бојао, да се опет изненада не дигне буна, и врати се у своју очевину, Зету; а Домањег опет завлада Травунијом. Тада браћа понуде управу над требињском жупом Радославу и он се тога прими, али тако, *да му браћа не дирају очевине и да Травунија буде само његова.* Ово је први пример *да поједини чланови задруге могу имати и своју личну имовину.* Браћа су на то пристала и Радослав скупи велику војску, удари на Требиње, победи и убије Домањега и завлада целом требињском жупанијом. Но осим тога, он је још и довршио освајање Хума.

У том баш времену умре и удовица Војисављева, а владаоцем постаде *Михаило,* други син Владисављев. Дошав на престо, он *погази реч* коју је дао Радославу, да му неће дирати очевине, и заузме је, па је онда преда своме сину (Владимиру). С Византинцима не само да није хтео одмах да се завађа, него је још и бог зна како живео у пријатељству с њима, а то *с тога*, да би могао

српске одвојене области, *опет* спојити у једну државу. Византијски император (Мономак) закључи „савез и пријатељство“ с Михаилом, даде му титулу *протоспатарија*, и своју сестричину за жену, по што је Михаило остао удовац, и онда га запише у књигу савезника и пријатеља империје. Осигуравши се тако од Византинаца, Михаило после неколико година удари с војском на *Рашку*, заузме је и даде на управу своме другом сину Петриславу (године 1072).

Византијски цар (Мономах) с којим је Михаило био у савезу и пријатељству, беше већ умр'о, а у Византији трајаше раздор око престола, те царевима постајаху час један час други. Михаило се користи тим неприликама византијским, па се крене да заузме и оне српске земље које су биле византијске покрајине. Казано је напред, да су девет српских племена (Драговићи, Вајуните, Струмљани и др.), одвојено од српских племена у Србији, Хуму, Зети, Требињу и Неретви, — заузели пределе око Струме, Вардара и Несте, и образовали *Доњу Србију*, која је била под византијском влашћу. Византијски чиновници поступали су врло рђаво са овим српско-словенским племенима. Кад Михаило продре у византијску империју и заузе све покрајине у стецишту Белог и Црног Дрима, Лаба, Ситнице и Шар планине, па пређе и у пределе скопљанске, — тада српска племена у Доњој Србији, којима беше дотежао јарам византијски, подигну устанак и замоле Михаила да, по што је већ владалац Србима, влада и њима; да им дâ помоћи, и да им пошље свога сина Бодина којега би они узели за владаоца.

Византијски старешина у Доњој Србији (Нићифор Карантен), сазнавши за овај покрет, брзо искупи војску и потече да устанак угуши пре но што би се по целој земљи раширио. Близу Призрена буде жесток бој, у коме је византијска војска до ноге потучена, запљачкани су сви шатори и заробљено све што је у њима нађено. Поред осталих заробљеника, којих је било много, заробљен је и вођ најамничке војске (Лонгивардопулос). Њега Бодин пошље своме оцу Михаилу и овај, да би га задобио за се,

јер је тај вођа био храбар: да̂ му своју ћерку за жену. Устаничка војска беше већ доста велика, и она, после одржане победе, прогласи *Бодина за свога цара*. За тим се та војска раздели на два дела. Једна војска, под предвођењем војводе *Петрила*, оде кроз Вардарје пут јегејскога мора, а друга, под управом Бодиновом, крене се амо, ка Дунаву. У почетку је усташима ишла срећа на руку. Она војска, која је отишла к јегејском мору, освоји Скопље а за тим се упути ка Костуру пред којим буде, с непажње, разбијена, а вођа њен Петрило једва жив утече у Зету. Бодин је, пак, отео био од Византијнаца Ниш и још многе друге области и устанак се раширио ка Сави и Дунаву, па се чак и у Срем пренео. Међу тим су Византијнци прикупили велику војску, па пошто разбише Петрила, онда се крену на Скопље и опколе га. Управитељ града (Бојтек) изда усташе и преда град Византијнцима.

Бодин, који беше већ освојио Ниш, чувши да су Византи̂нци кренули велику војску и разбили Петрила, одмах се повуче натраг да брани освојене земље на југу. Византијска војска пође му на сусрет и сукобе се у Паунама. Бодинова војска, путујући преко планина, бијена ледом, снегом и зимом, — беше јако уморна. Византијска војска не даде јој ни часа одморити се него одмах са свом силом удари. Бој се сврши у корист Византијнаца који и са̂мог *Бодина* заробе и пошљу у заточење.

Михаило, међу тим, беше послао помоћ под предвођењем свога зета (Лонгивардопула). Ова војска доцкан стигне, јер је Бодин већ био побеђен и заробљен; али ипак продужи борбу са византијском војском, поруши дворац Самуилов у Преспи, опљачка многа села, и што је од те војске преостало врати се натраг од куда су и дошли.

Византијска војска, после овога, (под предвођењем знатног војводе Нићифора Вријенија) продре у Подунавље и поврати изгубљене градове. За то време Михаило је био продр'о у *драчку област* и заузео је. Византијски војвода (Вријенија) по што је освојио Подунавље, по заповести царевој, поведе војску против Михаила. Михаило је већ био утврдио све кланце који воде у Зету, и улогорио се

на тешко приступачном месту. Ну, да и ова византијска војска не би прошла онако како је прошла она ратујући са Војиславом, византијски војсковођа (Вријеније) нареди, те се прокрче и рашире путови кроз теснаце. Тако византијска војска допре до српске војске. После омање борбе византијски вођа (Вријеније) закључи мир са Михаилом, по ком је драчка област опет припала Византији. (Све ово било је 1074—1075 године).

Као што се види, устанак у *Доњој Србији* није донео никакве користи. Тај рат донео је највећу штету Михаилу, јер је тада изгубио 11 синова, толика војска погинула, земље опљачкане, драчка област изгубљена и многи новац потрошен. Византинци се оставе Михаила, јер су имали да ратују са другим народима и да савлађују грађанске ратове у својој отаџбини који су се изродили због наслеђа престола. Да би се могао успешно борити са Византијом он потражи ослонца на западу — молећи папу римског да му да̂: краљевски огртач, заставу и круну; но од тих преговора не буде ништа. — После 2—3 године (1081) Михаило умре у Скадру и са великим почастима буде сахрањен у манастиру св. Срђа и Вакха.

Краљ Константин Бодин

(1081—1101)

Бодин није дуго остао у ропству којега је допао после пораза код *Пауна* на Косову. Отац његов Михаило да̂ много новаца неким млетачким трговцима, те га ови ослободе ропства и доведу у Зету. За тим га отац узме себи за сувладара т. ј. да са њим заједно управља државом. После смрти Михаилове, Бодин га је, као једини син његов, наследио на краљевском престолу. Због тога дође у сукоб са својим стрицем *Радославом* жупаном травунским. По уобичајеном праву наследства, које је у овом жупанијском добу владало, Михаила је требао да наследи његов *брат* Радослав, а не *син* Бодин. Но како Радослав беше „доброћудан, мирољубив и побожан", то не хтеде да замеће кавгу и да пролива братску крв, него се помири

с Бодином, углавивши, да Бодин не дира у земље његове и његових синова.

На југу од Зете, а у земљама византијске империје искрсну борбе у које се и Бодин морађаше умешати. Оснивач норманске државе у Италији, (Роберт Гвискар) спремао се да освоји византијску империју; а византијски император, Алексије I Комнен, спремаше се опет за одбрану. И један и други тражаху савезнике. Алексије склопи савез са Млечићима и са Бодином. Исте године (1081) кад је Бодин постао краљем, Нормани упадну у византијску империју и освоје Крф, Канину и Авлону, а за тим опседну и *Драч* и с копна и с мора. Млетачка флота (ратне лађе) нападне на норманску флоту и униште је. Нормани нападну на Драч само са сува. Цар Алексије сазове ратни савет на коме је био и Бодин. Старе војводе биле су мнења да се не ступа одмах у одсудан бој него да поједини пукови нападају и узнемирују непријатеља; а млађе војводе саветоваху да се одмах ступи у одсудну битку. Цар усвоји мнење млађих војвода и одмах се на целој бојној линији отвори борба на живот и смрт. (18. октобра 1081. г.) Цар Алексије борио се као лав, али га изневерише његови савезници Турци, који окренуше леђа и побегоше, а и Бодин одступи не хтевши се борити „Он је оног дана — кад је битка била — стајао под оружјем и војску своју разредио тако, као да ће на мах ступити у борбу. Но он у ствари није хтео упуштати се у бој, него је пазио на чијој ће се страни срећа победе јавити. Па ако би се видело да ће Нормани потучени бити, онда да и сам нападне на њих; а ако, пак, Нормани потисну испред себе Византинце, онда ће се уздржати од боја и своје чете не такнуте одвести. И доиста, чим је опазио да Нормани побеђују, хитно се врати кући.“ (Ана).

Борба између Византинаца и Нормана продужила се и после битке под Драчем и трајала је око три године дана. Нормандска војска непрестано је побеђивала византијску војску и заузела: Охрид, Скопље, оба Полога, и друга места.

За то време, док су Нормани освајали, умре Радослав кнез травунски, а стриц Бодинов. Бодин не оста при

задатој речи, већ чим Радослав склопи очи, заузме оне делове својих стричевића (Радосављевих синова) које су они имали у Зети. Тим својим поступком Бодин изазове раздор и унутрашњи рат. Архијепископ барски Петар, свештенство и народ, устану противу те распре. Бодин мораде попустити, те се измири с браћом и углаве мир: да Радосављеви синови владају својим жупанијама у Зети као својом очевином и дедовином. Али по што су Радосављевићи, сем тог задружног имања, имали и оделиту очеву имовину: Травунију и Хум, то они пристану да помогну Бодину да он освоји Рашку и Босну и да то опет буде његова оделита лична имовина, — а Зета, дакле, заједничка. Закључивши овакав погодан мир, Бодин с браћом упадне у Рашку и освоји је; а за тим заузме и Босну. Тако је сада и Бодин имао две области које су била засебна, лична имовина његова и његових синова. Жупани, које је поставио у Рашкој и Босни заклели су се да ће бити искључно људи краља Бодина и његових наследника (1083—1084. године). На овај начин Бодин је био непријатељ Византије, јер јој је отргао две области; а, међу тим, и Нормани су отимали византијске градове и пределе.

У сред овог норманског напредовања (1085. г.) умре нормански вођа (Гвискар) и норманска војска мораде се повући у Италију; а Бодин, као савезник нормански, задобије град Драч са целом драчком облашћу, и све оне земље које су Нормани били заузели од Византинаца. По што су Нормани отишли византијски император (Алексије) ступи у преговоре са Бодином, и Бодин му уступи град Драч, али остале покрајине које је заузео задржи у својој власти. Но тај мир не оста за дуго, јер Бодин, и рашки жупан Вукан, по нова нападаху на византијску империју. Император византијски (Алексије) сâм собом дође да разгледа границу и са војском заузме теснаце између Далмације и царевине. Но како је — „пут био испресецан многим стенама, на многим местима испровањиван, а негде обрастао џбуњем и дрвљем, те за то није био згодан за путовање ни на колима ни на коњу, — то је цар

пешке сву границу обишао и тачно све прегледао својим очима, па свуд, где је пролаз непријатељу отворен био, дао је подићи зграде и опкопе. Негде је подигао дрвене куле, а негде, где је згодно место било, и села основао и куће саградио, а при том је сам означио, где ће се шта градити. Негде је опет заповедио, да се висока дрва оборе и метну на пролазе те да српска војска не би могла прећи. — По што је тако закрчио и узаптио стазе и богазе, цар се врати у Цариград“ (1091. год.). (Ана).

После рата са Византијом Бодин отпочне рат са својом браћом и синовцима. Бодин и његова жена Јаквинта тежили су, да престо наследи син њихов, а не Бранислав син Радосављев, који је био најстарији члан задруге. Бранислав, његов брат и његов син, кад су, једном приликом, дошли у гости ка Бодину, буду ухваћени и затворени. Кад су за ово дочули: синови Бранисављеви, унуци и браћа, дигну се са својим привърженицима (њих 400), и оду у Дубровник да тамо потраже склоништа и сигурности за свој живот до послетка. Бодин, дознавши за то, поручи Дубровчанима да издаду бегунце; но кад они то не хтеше учинити онда Бодин, по наговору женину, објави рат Дубровчанима. Тако се отвори борба између Дубровчана и Бодина који у неколико битака одржи победу, па, на послетку, опколи и са̂м Дубровник. Па не само то, него, кад погибе један војсковођа Бодинов, Јаквинта наговори Бодина, те он нареди да се Браниславу, његовом сину и брату, одсече глава. Дубровчани, видећи се у опасности, понуде мир; а браћа, синови и унуци Бранисављеви, који беху у граду, бојећи се да не падну у руке Бодину, седну на лађу и отплове у Цариград ка императору. За тим Бодин заузме Дубровник, а после тога врати се у своју престоницу *Скадар* (1097.).

Ето, тако је проливеном крвљу братском повраћен мир у држави Бодиновој; тако је Бодин раширио своју државу и уjединио: Рашку, Зету, Травунију, Босну и Хум; таким начином држао је Бодин да је уништио старо уобичајено право наслеђа на најстаријега брата, а, по угледу

на Византинце, васпоставио нови ред наслеђа са оца на најстаријега сина.

Три четири године после овог последњег Бодиновог ратовања (1101. год.) Бодин умре у Скадру, својој престоници, и би свечано сахрањен у цркви св. Срђа и Вакха.

Догађаји у српским земљама после смрти Бодинове до Стевана Немање

После смрти Бодинове настану унутрашње борбе око престола. Српске државице (Рашка, Босна, Хум и Травунија) које је Бодин био спојио уз Зету, тежиле су да се одцепе од те заједнице и да опет буду засебне; Радослављеви синови, по старом праву наслеђа, тражили су да они, као најстарији у породици Војислављевића, наследе престо; а Бодинова жена Јаквинта, свима је, пак, средствима радила да на престо Бодинов седне син њихов. Радослављевићи одрже превагу и на српски престо ступи **Доброслав**, брат Бодинов. Ну он једва састави годину дана (1101—1102. г.). Својим сувише строгим поступањем према народу, изазове незадовољство. Његова браћа, синовци и рођаци, устану против њега. Рашка се беше одцепила и њен жупан Вукан владаше самостално; Босна тако исто — у њој владаше жупан Стеван.

Византија потпомагаше овај раздор, јер уједињена и снажна Србија беше по њу опасна. Доброслав буде збачен с престола, ухваћен и затворен; а владарем постане **Кочопар**, брат Бранислављев (оног кога је Бодин погубио), а син Радосављев (Радослав је стриц Бодинов а син Војисављев). Да би се одржао на престолу Кочопар се ожени ћерју босанског жупана Стевана, и онда заједно с њим удари на Хум да заузме своју очевину, па тамо и погине. Зетска племена изберу тада себи за владара **Владимира II.** (1102—1113) унука краља Михаила (Михаило је, као што се зна, имао више синова, али су они погинули у борби са Византијом). Владимир је „љубио мир и са свима

је живео у миру". Да би васпоставио и утврдио мир он је свима својим непријатељима опростио кривицу и позвао к себи све своје рођаке. А да би на своју страну придобио и рашког жупана Вукана, који је био положио заклетву верности Бодину и његовим наследницима, т. ј. његовим синовима, Владимир II. ожени се ћерју Вукановом, и тако се и с те стране осигурао. Али при свем том Владимир је имао много противника и непријатеља који су радили против њега. Од Радослављевих синова још су двојица били у животу: *Гојислав,* који је био у Драчу; и *Доброслав*, кога је Владимир држао у тамници, — па, по старешинству, требао је један од њих да буде владар; против Владимира била је и Бодинова жена Јаквинта, која је хтела да њен син дође на престо; а беше и доста рођака Владимирових који су били старији од Владимира и по жупанијском реду полагали су пpeче право на наследство престола. Сви су они, сваки за се, радили противу Владимира, који је народом добро управљао, али који није био по вољи њима. Не могући побунити народ против Владимира, јер је народ био задовољан њиме, Јаквинта, та лукава и опака Византӣнка, отрује прво *Вукана* жупана рашког, а за тим и *Владимира*. А да не би Доброслав, као најстарији у фамилији, постао владарем, Јаквинта пусти глас да је Доброслав отровао Владимира, због чега Доброславу ископају очи и затворе у манастир. Тим путем Јаквинта доведе на српски престо свога сина **Ђорђа** (1113—1116). Он, по савету своје матере, одмах отпочне радити на томе да похвата своје рођаке и да их поубија; а и рођаци његови спремаху се да Ђорђа збаце с престола. Ђорђу испадне за руком те ухвати *Грубешу* (син Бранисављев, а унук Радосављев) и затвори га у тамницу; а остали рођаци побегну у Драч ка своме стрицу Гојиславу. Не могући на други начин збацити Ђорђа, они позову у помоћ туђинце, — Византӣнце и са њима ударе на Ђорђа. Ђорђе скупи војску и ступи у борбу с византијском војском, али буде побеђен и побегне у Рашку. Византијски император, да би придобио народ за себе, изјави, да ће њему бити у вољи онај владар кога народ

избере, и народ избере **Грубешу** (1116—1123) који је дотле био у тамници. Грубеша обрати сву своју пажњу на уталожење унутрашњих немира, и за шест година своје владе успео је толико, да је у земљи било задовољство и народ се знатно опоравио. Поред тога, за срећу, беху родне године и у земљи би велико благостање. Али несрећне жудње династâ за владалачким престолом не дадоше народу да дуго остане на миру. Седме године владе Грубешине удари Ђорђе са Рашанима. Грубеша погине у боју, и по други пут завлада **Ђорђе Бодиновић** (1124—1127).

Заузевши престо по други пут, Ђорђе не хте гонити своје рођаке, као што је пре радио, него их позове к себи да се измире, и закуне им се, да им неће никако зло учинити. Драгихња и Драгојло (синови Бранислављеви, а унуци Радослављеви) поверују томе, дођу ка Ђорђу, утврде мир и Ђорђе им дâ део земље и жупаније у Зети. Трећи њихов брат, Градиња, не хте поверовати Ђорђу, већ се држаше савеза са Византијом и, шта више, упадне у Рашку и заузме је, а њеног жупана Уроша I. баци у тамницу. У то време трајаше рат између Византије и Маџара, те Ђорђе упадне с војском у Рашку, ослободи Уроша, и постави га за рашког жупана; а Драгојло и Драгихња освоје Подгорје и неколике рашке жупаније. На тај начин византијска власт била је уништена у Зети, у Рашкој и у жупанијама кнежева Драгихње и Драгојла. Само је Градиња био присталица византијски и тражио да њеном помоћу постане владалац српски. По што је заузео Рашку, Ђорђе је допустио својој војсци да, као у награду за војевање, може пљачкати по селима. Тим својим поступком Ђорђе је навукао на се мржњу народну. Незадовољници су сад лако могли придобити народ на своју страну и подстрекавати га против Ђорђа. Драгојло и Драгихња измире се са својим братом Градињом, па сва три отпочну радити противу Ђорђа. — Византијски император подржаваше своје васале на штету српске самосталности, коју брањаше Ђорђе. Видећи опасност, која му се приближавала, Ђорђе пође трагом свога оца Бодина, и рођаке своје, којима је дао и земље и власти, и којима се заклео да им

никаква зла неће чинити, па су и пак били незадовољни и отишли под закриље Византије, — тê, и таке рођаке своје, Ђорђе отпочне гонити. Неке похвата и позатвара, а неки побегну — Византинцима, тражећи од њих помоћи да васпоставе жупанијско живљење, и да се наместе по својим очевинама, владајући сваки за себе, а сви скупа потчињавајући се византијском императору. Византија им дâ војску с којом они ударе на српске покрајине. Ђорђе буде побеђен, ухваћен, окован и спроведен у Цариград на заточење, где је и умр'о (1127). По вољи византијског императора, зетским владаоцем постане

Градиња (1128—1138) син Радослављев. Тим је васпостављен жупанијски ред наслеђа; али док се то задобило, изгубљена је независност и самосталност српска; осујећено је уједињење српских државица у једну велику и јаку државу; ослабљена је снага народна, а ојачана је *туђинска*, визинтијска власт у српским земљама; проливена је толика братска крв; попљачкана су толика села; остало је без хлеба и без хранитеља толики број домова! Ето, по што је коштало васпостављење жупанијског реда наслеђа! Градиња је радио на томе да поправи рђаво унутрашње стање; али у томе није много успео. Њега наследи његов син:

Радослав (1138—1186) који је, као и отац му, признавао власт византијског императора. Тим, што је *он* наследио оца, а нê ко старији из њиховог рода, опет је одступљено од жупанијског реда, и распра око престола обнови се. Противници Радослављеви дигну побуну у Травунији и горњој Зети, где завлада Деша (син Уроша I, а брат Уроша II — рашког жупана). У Рашкој буде збачен Урош II, и уздигне се **Немања**, који продужи борбу с Градинићима, победи их и прогна, а њихове земље заузме. Тако се, ето, свршише унутрашње распре око наслеђа престола, које се тако дуго и крваво водише, и Рашка постане средиште српског политичког живота.

Из целе борбе, која је после смрти Бодинове настала, јасно се види: *да је Бодинов наследник радио на уједињењу српских државица у једну велику, моћну и само-*

сталну српску државу, и да ред наслеђа буде са оца на сина; а противници његови, Радослављевићи, радили су на томе: да се одржи жупанијски ред, да поједине српске државице буду независне једна од друге, а макар и зависне од Византије или Мацарске или друге које туђинске државе, и да престо наслеђује најстарији у роду.

По првом начину поједине српске државице изгубиле би своју засебну самосталност, и спојиле би се у једну велику државу, али која би била *самостална* и *моћна*. По другом начину, поједине државице биле би независне једна од друге, у толико би биле самосталне, и не би се претопиле у једну велику целину; али би, свака за се, биле *слабе*, морале би признавати врховну власт ког туђинца, морале би се повијати како који ветар дува. Мисао уједињења свију српских државица у једну велику српску државу одржала је превагу; жупанијско уређење је пропало. Од Немање настаје ново доба, нов правац у развитку српске државе.

Живот, вера, обичаји и образованост Срба у новој отаџбини

Живот Срба у новој отаџбини, на Балканском Полуострву, био је, у овом жупанијском добу, у неколико, друкчији од живота у прадомовини. Али и овде је *задруга* била основ општинскому и државному животу, а она се састајала из *више породицâ* које имају *једног прародитеља*, по кôм се презивају. У породици управља *отац*, а у задрузи *најстарији члан задруге*. Више *задруга* сачињавале су *племе*; а старешина племенски био је *најстарији старешина задругарски*, и звао се *родоначелник*, или племено-начелник, — *жупан* или *старац*. И по родоначелнику, од ког је племе произишло, долазило је презиме томе племену. Читаво земљиште, на кôм живи једно племе, звало се „*племенштина*“ или *жупа*. То је била имовина

свију чланова племенâ и сваки је члан имао једнак део; али нико није могао свој део *продати* или коме *поклонити*; но задругар није могао имати и ван задруге своју *личну имовину*.

Кад је било да се о чему важном договарају, онда су сви жупани ишли на збор, *веће*, и ако је био рат бирали себи *вођу* над свима племенима, која участвују у борби. Тај вођа, у почетку, биран је док траје рат, а после на цео живот; а, на послетку, изборни вођа постао је *наследан*, те је власт његова, после његове смрти, прелазила на најстаријега члана задруге, али су и остали чланови имали удела у власти. Тај вођа, коме су се жупани потчињавали, звао се *велики жупан*, кнез, а доцније краљ. Тако су Властимира наследила три његова сина: Мутимир, Стројимир и Гојник; Мутимир је сматран као најстарији, т. ј. *први* међу њима, али су сва тројица владали. Тако је племе зетско имало више жупанијâ, у којима су владали жупани, а сви жупани признавали су једног између себе за *најстаријега жупана*. Тако исто и Хумљани, Рашани, и остали. Ову своју власт велики жупани су увећавали, а византијски император Василије Македонац 871. утврди је, да је *стална* и *законита*, а велики жупани опет, за то, потпуно признаду врховну власт имторову. Кад им тај велики жупан није био у вољи, жупани су радили да га збаце и да другог изберу; али велики жупан није се покоравао тој одлуци, него је одмах тражио помоћи у свога заштитника и „покровитеља“ императора византијског, силом се повраћао, силом се и одржавао на престолу. Потомци Мутимирови долазили су на српски престо или помоћу Блгара или помоћу Византијнаца. Кад је великожупанска и кнежевска власт ојачала, онда су жупани постали чиновници великог жупана, кнеза или краља. Ојачањем велико-жупанске, кнежевске или краљевске власти, ослабљена је власт појединих жупана; али, услед тога, могле су бити створене државице: Србија, Зета, Хум, Травунија (само је Неретва остала уређена по првобитном начину). Кад је у којој од ових државица био владар човек увиђаван, енергичан и мудар, он је покушавао

да своју власт рашири на две три државице, и да у њима постави за владаре људе из своје породице, или оне, који ће њему бити верни. Тако је радио Петар Гојниковић, тако и Чеслав, Војислав, а тако и Бодин. Бодин је заузео Рашку и Босну, па их није спојио са својом државом, није, дакле, укинуо њихову самосталност, него је у њима поставио за велике жупане своје људе, који су му се заклели на верност, и који су били његови васали. Против таквих владара, бунили су се владари из других државица, и услед тога били су међусобни ратови. Да би спречили таког владаоца српског, те да не уједини све државице, владари појединих државица бацали су се у наручја туђинцима, тражили у њих помоћи и, само да би остали у власти, признавали туђинско господарство. На пример. Михаило Вишевић, кнез хумски, видевши да П. Гојниковић раширује своју државу, и бојећи се да не заузме и Хум, — он доставља блгарском цару Симеуну, да је Петар ступио у савез против Блгара, прелази сâм на страну Симеуну, — и Петар губи главу. Тако су владаоци појединих државица волели признавати власт туђинску, него да се потчине једноме српскоме владару. — Тек Немања је успео да уништи ове непокорне владаоце појединих државицâ и да створи једну велику и јаку државу, што су и претходници његови покушавали, али нису успели. На пр. Чеслав је био ујединио све српске државице, али се задовољио само тим, што су га владари појединих државица признавали за врховног поглавара. То исто је, у почетку, и Бодин тражио, па је тек доцније, при крају владе, био живо настао: да мисао уједињења потпуно изведе, т. ј. да не буде само врховни поглавар српских засебних државица, него да исте споји у једну целину, у једну велику државу. Ту је мисао прихватио Немања и његови наследници.

Жупани су, дакле, у почетку били *изборни*, а по том *наследни*. Престо жупански наслеђивала су *браћа* под првенством старијега; а ако жупан није имао браће, онда сви синови заједно, под првенством најстаријега. Тако су Властимира наследили синови: Мутимир, Стројимир и Гој-

ник, поделивши очевину на три дела, а признавајући првенство најстаријему, — Мутимиру. Доцније су владари покушавали да униште тај жупанијски ред наслеђа, и да поставе нов ред, по ком би наследство прелазило с оца на најстаријег сина тако, да престолонаследник не дели очевину са својом браћом него да целом земљом он влада. И противу тога биле су распре и борбе. Тако, кад је умр'о краљ Михаило Војислављевић, брат његов Радослав тражио је да он наследи престо, а нê Михаилов син Бодин. Због тога наслеђа изродиле су се оне дуге и крваве борбе између Михаилових и Радослављевих потомака, којима се и завршује ово жупанијско доба. Представници и приврженици старог жупанијског реда наслеђа, били су, уједно, заштитници и поборници племенске независности т. ј. да свака српска државица буде засебна; а представници новог реда наслеђа, били су, у исто време, и борци за *уједињење* свију српских државицâ у *једну целину, у једну велику, моћну и самосталну државу.* Са сепаратног (засебног) гледишта, мож'да би се борци за жупанијски ред могли и похвалити, и њихов рад одобрити; али са општег гледишта, са гледишта интересâ васколиког Српства, — борци за уједињење и нови ред наслеђа, заслужују највећу цену. А да је *уједињење* српских племенâ и државицâ било од највеће користи по васколико Српство, види се и отуда, што су га спречавали туђинци: Византинци, Бугари и Маџари. Мале, засебне српске државице, не могаху им никада бити опасне; а од велике, уједињене Србије, туђинци су се бојали и страховали.

Из овога се, дакле, види: да у овом жупанијском периоду све српске области, нису сачињавале једну чврсту, *државну* целину, већ да су оне биле лабава целина земаљâ на којима Срби живеше. А што је то тако било, узрок је: што су сама племена тежила за засебношћу (индивидуалношћу); што се велико жупанство мењало у разним породицама; и што су противници нових великих жупана и кнезова налазили помоћи, за своје себичне планове, изван своје земље, — у туђина. Понављани унутрашњи ратови, давали су византијским царевима згодне при-

лике да се умешају и онда су они заступали и потпомагали једнога или другога династу.

У ово доба, осим међусобних раздора, грозили су Србима непрекидно Византинци и Блгари. Срби су, истина, често побеђивали и једне и друге, али се због неуједињене снаге целог народа, нису могли стално и успешно опирати, те су, некад једна, а некад друга, а некад и све државице потпадале под врховну власт византијског императора. А што српске земље нису остале као сталне провинције једног или другог од ових народа, то ваља приписати челичном опирању Срба и суревњивости византијске и блгарске силе, која се најбоље огледа у њиховој вековној борби. Блгарски су владаоци тежили да сруше Византију, која је све и сва употребила да се одржи. У таквим приликама и једна и друга страна по нужди је тражила савезништво Срба.

Међу тим поједини српски владаоци (Петар, Чеслав и др.) трудили су се, да се овим такмачењем обеју сила користе, како би своју независност осигурали. Борбе византијске са Блгарима и Маџарима, без сумње, у више прилика су отклониле крајњу опасност од српског народа; али су му кад што доносиле и несрећне последице.

Свака жупанија била је склопљена овако: жупан, жупанова дружина, задругарске старешине, слободни људи — сељаци, и робови. Над жупанима доцније је постао старешина велики жупан, још доцније кнез, па краљ. Што је био домаћин у кући, то је био жупан у жупи: судија, војвода, и првосвештеник, пре покрштења. Са жупаном је судио по један седник (стотинаш) којих је у жупи било више, па су се наизменце ређали. У ратно доба стотинаши су предводили своје стотине.

На првом месту било је *задругарско суђење;* на другом месту *жупска правда* (пред жупана). Доцније: *кнежевски* или *краљевски суд;* а највиша власт био је *збор* или *вéће*.

Жупска правда судила је свима слободним људима (сељацима), и судили су *поротници* са жупаном; а тровачима и разбојницима, судио је са̂м жупан или кнез по

својој вољи. Кад се судило женскињу — поротници су женскиње. — Крађа се разликовала на: *пољску* и *градску*; пољска се строжије кажњавала. — Кад се није могао наћи кривац плаћа околина. Издајника је кнез, или жупан, осуђивао на смрт, а имање његово разграбљено. Распре између „закрвљених" страна (крвна освета), или због „племенштина" и т. д. решаване су на „станку малом" или „станку великом".

Краљ се световао са својим жупанима или кнежевима, и то је био *„краљевски суд"*.

Било је још и *робова*. То су остаци од покорених народа; а и са свим сиромашни људи продавали су се у *ропство*.

Главно **занимање** њихово било је: *земљорадња* и *сточарство*. Неретљани су се бавили и *морепловством*. У оним крајевима који су покрај језера, мора̂ и река̂, бавили су се и *роболовом*. Обрађивали су: пшеницу, јечам, овас, раж, и просо. Од поврћа имали су: боб, грах, репу, ле̑ће (сочиво) и лук. Земљу су орали, плугом или ралицом, у бразде, а сејали су као што се и данас сеје. Жито су жњели *српом*; за кошење имали су *косу*; за копање *мотику*; за сечење *сикиру*; за набијање *маљ*; и тако даље. Пшеницу су сејали у два маха: у зиму, *озимицу*, у пролеће, *јарицу*. Некад су зрно жрвњали на жрвњу, но доцније су имали *суваче* и *поточаре* (воденице). За вршење тежачких послова употребљавали су: волове, коње и магарце. Коњима и магарцима товарили су терете на леђа. Становници у равнијим местима имали су још и *таљиге*, у које су упрезали коња.

Становници у брдским крајевима поглавито су се бавили *сточарством*. Имали су доста: *говеди*, *коза* и *оваца*, од којих су добијали: млеко, сир, скоруп, кожу, лој и месо. Од овче и козје коже правили су *кожухе*; од говеђе и коњске, — *опанке*.

Неки су се бавили и *пчеларством*, и добијали: *мед* и *восак*. Од пчеларења је велика корист.

Занати нису били толико развијени да је за сваки занат био *занатлија*; него су, махом, *занате радили по-*

једини чланови кућне задруге, као што и данас по сеоским кућама има, да ко од задругара уме да начини: лопату, грабуље, кола, и т. д. и ако то није нигде учио. Тако су Срби умели: *тесати, дупсти длетом*, правити *корита, бачве* и т. д. Отуда су и данас Срби из Старе Србије и Македоније добри *дунђери* (зидари и дрводеље).

Жене су сејале *кетен* (лан) и *кудељу* (конопљу) и од њих *ткале* бȅз (платно), од ког су градиле *рубље;* а од вуне су *илеле* чарапе. — Још су и *сукно* градили (на ваљавицама). Жена се звала *владика*, и *ступаница*, т. ј. стуб на кȏм се кућа држи.

Куће су им биле раздалеко једна од друге; а подизали су их, обично, у сред имања. Око куће (дома) имали су *двор* (авлију), и у њему друге *зграде* и *стаје* за стоку и храну. Имали су и *вртове*, у којима су гајили јабуке, крушке, шљиве, трешње и т. д. Уз кућу су имали и доста живине: гусака, патака, кокошију и ћурака.

У почетку су продавали и куповали само *покретни предмети;* а после и *непокретни*. При свакој продаји морали су бити сведоци и жупани, или њихни заменици.

Новаца у почетку није било, већ су давате ствари за ствари — промена у *натури*. Доцније су унесени римски новци, и њима су се служили.

Оружје им је било: копље, стрела, мач, праћка, секира и штит. Најрадије су се борили иза *заседа*. За време рата ратовали су сви који су били дорасли за оружје.[1]

Вера. Као год што човек није био од искони овакав какав је, ни телесно ни умно, него је, из века у век, развијао се по природним законима; и као што су све људске творевине постале и усавршавале се мало по мало: исто тако и *веровање* (односно вера) није било у век овако као кво је, него се је и оно, према разним приликама, развијало и снажило, па отуд и разне регилије (вере) постале. Онде, где су се прво јавила осећања радости, жалости, задовољства и туге, у првој заједници људској, — у *породици*, дакле, никла је *мисао о наставку живота после смрти*, и о неким вишим *надприродним силама*, о разним

[1] Codex Dipl. Кукуљевића.

духовима и божанствима. Из тога се, пак, доцније развило и веровање, то јест обожавање природних појава: *муње, грома;* или небеских тела: *сунца, месеца,* и *звезда.* Из те мéне (фазе) религијске ступило се у другу мéну, када се већ склапао цео *нйз* већих и мањих, добрих и злих, небеских и земаљских, вечитих и времених, васељенских и помесних, општих и племенских *богова, духова, вила, авети* и т. д.[1] — У тој мéни били су и Срби кад су се настанили у овим данашњим земљама. Срби су имали оне исте богове које су и остали Словени имали: *Сварога* (бога неба), *Перуна* (бога громовника), *Радгоста* (бога гостољубља) и т. д. Својим боговима и богићима подизали су храмове (жртвенике) у шумама или покрај извора. Служба боговима састојала се у молитвама, мађијама, и у принашању жртве: од најбољег усева и стоке. Веровали су да богови и богићи владају човеком још од рођења, па отуд су и постала божанства, *суђеница* или *рођеница, усуд*[2] и *срећа.*

Моћ богова, по њихову веровању, била је толика, да су могли човека претворити и за живота, и после смрти,— и тако су постали: *вукодлаци, мо̏ре, ветрењаци, вједогоње,* и *вештице.*[3]

Поред тога веровали су још у *дивове, змајеве,*[4] и *виле*[5].

[1] Историја света за више разреде сред. школа. Део први. Стари век. Преисториско доба. Написао Стојан Бошковић. Београд 1883 држав. штампа.

[2] И данас има прича о Усуду, из које се види њихово веровање о моћи усудовој и зависности човековој. По том веровању, усуд је био као неко божанство у облику човечјем, којега је Бог поставио да људима при рођењу срећу намењује, и њему је јављано сваке ноћи колико их је рођено и од њега срећа иската. Види причу о усуду у српској читанци књ. II. од Св. Вуловића.

[3] Из народних прича, које и данас постоје, види се какво је било народно веровање: о вукодлацима и др. Види: Живот и обичаји народа српског од Вука Ст. Караџића. Стр. 213 и даље.

[4] „За змаја мисли се да је као огњевит јунак, од којега у летењу огањ одскаче и светли. (Жив. и об. 221. стр)

[5] „Виле живе по великим планинама и камењацима око воде. Била је свака млада и лепа у белу танку хаљину обучена и дугачке

Још су веровали да се тело може дићи из *мртвих*, што се види из *народне песме: Браћа и сестре,* где се казује како је сестра послушала браћу, а нê мајку, те се удала за бана „преко мора“; како су браћа помрла, како је сестра жалила што је браћа не походе, па се, на послетку, милу богу ражалило:

„Те он посла два своја анђела:
Ид' те доле два моја анђела,
До бијела гроба Јованова
Јованова, брата најмлађега,
Вашијем га духом задахните
Од гроба му коња начините,
Од земљице мјес'те му колаче,
Од покрова режите дарове;
Спремите га сестри у походе.“

Анђели учине како је наређено. Јован походи сеју; она га радо дочекује; прекорева га што је до сад нису походили, и пита га:

„Што си тако, брате, потавнео
Баш кан'да си под земљицом био?“

По том се сестра опрема на пут заједно с Јованом, и кад су дошли двору, код којег је „пребијела црква“.

Оде у гроб нејачак Јоване,
А остаде сестрица Јелица,
Чекајући нејака Јована,
Чекала га, па га потражила,
Ал' код цркве много ново гробље:
Ту се одмах јаду осјетила,
Ђе је умр'о нејачак Јоване!
Хитро иде двору бијеломе;
Кад је близу двору долазила,
Ал' у двору кука кукавица;
То не била сиња кукавица,
Веће њена остарела мајка.

низ леђа и прси распуштене косе. Виле неће ником зла учинити докле их ко не увреди (нагазивши на њихово коло, вечеру или друкчије како), а кад их ко увреди, онда га различно наказе: устреле га у ногу или у руку, у обе ноге или у обе руке, или у срце те одмах умре. (Жив. и обичаји).

А Јелица на врата долази,
Она виче из грла бијела;
„Јадна мајко, отвори ми врата“
Стара мајка из двора бјеседи:
„Ид' отале, од Бога моријо,
„Девет си ми сина уморила
„И мен' хоћеш остарелу мајку!“
А Јелица била бесједила:
„Јадна мајко, отвори ми врата,
„Ово није од Бога морија,
„Већ Јелица твоја мила шћерца.“
Па јој мајка отворила врата.
Закукаше кано кукавице,
Рукама се б'јелим загрлише,
Обе мртве на земљу падоше.[1]

О *постанку света* држали су да је свет постао од *морског песка*, што је Бог изнео са дна и посуо по површју мора е да би земљу створио, — они су, дакле, мислили, да земља плива по површини мора и да стоји на једном месту.

Као год што су други словенски народи, тако су и Срби имали *три главна празника:* у *пролеће, лето и зиму.* У пролеће: *Ладу;* у лето *Лељу;* а у зиму: *Коледо.* Зимњи празник *Коледо* пропраћали су певањем разних песама и ложењем *бадњака*, мешењем *чеснице*, посипањем *жита;* полажењем *полажајника*, и другим обичајима. Доцније, кад су прешли у хришћанство, место празновања празника *Коледа*, примили су *Божић*, и све обичаје, које су дотле вршили о Коледу, вршили су о Божићу, по што су *Коледа* падала у исто време кад и Божић. Ево како су се вршили ти обичаји о незнабошком Коледу, а о Хришћанском Божићу:

Коледа

Од пре су ишла момчад у очи (Коледа, а доцније) Божића од куће до куће те певала разне песме од *коледе*, у којима се уза свеку врсту припева: *коледо!* Момчад она која играју и певају зову се *колеђани*. А ево како су певали:

[1] Види: Српске нар. песме. скупио их и на свет издао Вук Ст. Караџић. Књ. II. стр. 38—42

1.

Кад се пред кућом долази

Отворите врата
Врата су ви златна,
Шиком шикосана,
Перјем искићена,
Перјем и ковиљем,
Смиљем и босиљем.

2.

Песма домаћину

Домаћине господине, Коледо!
Пловка шета по палати, коледо!
Није пловка, мила снаја, коледо!
Свекра буди: „Дигни ми се, коледо!
Мили свекре, ето теби, коледо!
Добри гости, чим ћемо их, коледо!
Даривати!“ — Ал говори, коледо!
Мили свекар: „Ето снајо, коледо!
Ето чоја нерезана, коледо!
Ето блага небројана, коледо!
Ето коња нејахана, коледо!
Даруј ти њих чим ти драго, коледо!

3.

Песма домаћици

Домаћице, госпођице, коледо!
Лепо си се опасала, „
Чистом свилом по кошуљи, „
Ибришимом по аздији, „
Ако oћеш и боље ћеш, „
Слава и час да је на час, „
Госпођици, коледо!

4.

Песма девојци

Ој, девојко, бледолико, коледо!
Што си тако бледолика, „
Је л' си сунцу дворе мела, „
Је л' месецу коњ' седлала, „
Тек стојала те гледала, „
Де се виле с громом биле „

Виле грома надољеше, коледо
Сестре брата надиграше „
Слава и част, и тако даље . . . .

5.

Песма опет девојци

Девојчице каичице, коледо!
Теб' се чини да т' не видим, „
Ја ти видех дуге косе, „
Дуге косе до појаса „
Свилен гајтан до земљице, „
Слава и час да је на час, „
Девојчици, коледо!

6.

Песма, кад су колеђани где год при трапези

Текла вода кроз калину,
Калино!
Калин вилин
Витоперо
Зелено!
Кад је текла де се дела?
Калено,
Калин вилин,
Витоперо
Зелено.
Попили је трудни коњи
Калино,
Калин вилин,
Витоперо,
Зелено.
Де су били те су трудни,
Калино?
Калин вилин,
Витоперо,
Зелено.
Били су ми по девојку,
Калино,
Калин вилин,
Витоперо
Зелено.
Је л' колика та девојка
Калино?
Калин вилин,
Витоперо
Зелено.

Јес' деверу до рамена,
Калино.
Калин вилин
Витоперо
Зелено.
А са момком равна расла
Калино,
Калин вилин,
Витоперо,
Зелено.

Песме, дакле, још и дан данъи трају, и ако се овај обичај — како Вук вели: — међ људима нашега закона готово са свим изгубио, али у кршћана још траје." — Осим колеђана постајале су још и:

Додоле,

О којима *Вук* ово вели[1]:

Неколико девојака, кад је суша, иду по селу од куће до куће, те певају и слуте да удари киша Једна се девојка свуче до кошуље са свим, па се увеже и обложи различном травом и цвећем тако, да јој се кожа нигде не види ни мало, и то се зове *додола;* па кад дођу пред кућу, онда додола игра сâма, а оне друге девојке стану у ред и певају разне песме. По том домаћица, или друго какво чељаде, узме пун котао или кабао воде, те излије на додолу, а она једнако игра и окреће се. У додолским се песмама припева на крају уза сваку врсту: ој додо! ој додоле!

Ево две три додолске песме:

1.

Пред кућом кад игра додола.

Молимо се вишњем Богу. Ој додо ој додоле!
Да удари росна киша, "
Даороси наша поља, "
И шеницу озимицу, "
И два пера кукуруза. "

2.

Опет кад игра додола

Удри, удри, ситна кишо, Ој додо ле!
Мој божо ле!

[1] Живот и обичаји народа српског. Вук Стеф. Караџић.

Те пороси жито, вино, ој додоле, мој божо ле
И три пера кукуруза, " "
И ланове за дарове " "
И кудељу танковију " "

3.

Кад иду преко села

Ми идемо преко села, ој додо, и т. д.
А облаци преко неба, ој додо, "
А ми брже, облак брже, "
Облаци нас претекоше, "
Жито, вино, поросише. "

Овај старински обичај постоји код нас у Србији и дан дањи, само с том изменом: што су додоле *циганке.*

Ну Срби нису дуго остали у назнабоштву, већ су, утицајем Грка, примили *веру Христову.*

Срби су отпочели примати хришћанство при крају VII и у почетку VIII века. Тада су се покрстила она српска племена у солунској области; а у почетку IX века покрстила су се српска племена Милинзи и Језерци. Покршћавање српских и словенских племена предузму, у IX веку, два брата Словенина: св. *Ћирило и Методије* и тако се Срби у (Србији, Дукљи и др.) покрсте. Место домаћег Бога, — кога нису хтели оставити јер је он, по њихову веровању, био посредник између њих и великих богова, — Срби су узели разне светитеље за своје заштитнике, и то: свако је племе (или род) узело за заштитника и посредника онога светитеља на чиј се дан покрстило, и тај дан су *празновали,* тога су светитеља *молили* да им буде у помоћи, — *и то је* **слава,** или **крсно име.** Ниједан други народ нема *славе,* због чега је и постао онај значајни закључак: **Где је слава ту је Србин.** И најбогатији, и најсиромашнији, сваки је Србин свећу палио, славу славио, дизао здравице за здравље укућана, потомства, родбине, кумова, пријатеља и познаника, и молили Бога и свога светога, за здравље, напредак и сваки берићет, и у дому, и у пољу, и да их заштити од сваке напасти и беде невидовне, и у граду, и у селу, и на путу, и на

дому, и на сваком божјем месту! *С тога, славимо, а не остављајмо славу, — тај лепи обичај српски, којим се одликујемо од свију осталих народа!*

По што су се Срби покрстили онда се у српским земљама образују епископије. Једне су зависиле од Византије, и оне потпадну под *Првојустинијанску* архијепископију; а друге (у Приморју) потпадну под архијепископију *Дукљанску* (Барску). Ову Првојустинијанску архијепископију образовао је цар *Јустинијан,* па за то је и назвата његовим именом. (535 год.) Архијепископ Првојустинијански имао је онака иста права, каква је имао и папа над својима, т. ј. да са̂м поставља епископе, даје им дијецезе и т. д. Под ову, дакле, архијепископију потпадну све загорске српске земље (Дакија, Дарданија, Горња Мезија, Превалитанија и Панонија). Ова Првојустинијанска архијепископија трајала је до 1018 године; а 1019 године цар Василије Македонац васпостави ту архијепископију, додавши јој још и пределе око Охрида. Од то доба она се назива и *охридска архијепископија.* У ову јустинијанијску (орхидску) архијепископију, долазиле су ове српске епископије: *орхидска, костурска, главиначка, могленска, битољска, струмичка, моравска, велблужđска, триадичка, нишка, браничевска, београдска, скопљанска и призренска.*— Епископије у Солунској Србији, а тако исто и епископије: видинска, черничка, козиљска, петрска, стиглавска и др. потпале су под Цариградског патријарха.

За владе краља Михаила Војислављевића, папа, да би српско Приморје одржао у потчињености, обнови *дукљанску митрополију,* са седиштем и *Бару* (Антибар), потчинивши јој све владике Горње Далмације (осим Дубровника). Овоме се противио *сиљетски* архијепископ, и с тога је изрођена расправа између њега и дукљ. архијепископа. Ту је прилику краљ Михаило употребио да створи самосталну црквену управу у својој држави; али у томе није успео.

Између источне православне цркве и западне, рим—папске, био је потпун расцеп. Римске папе тежили су да у својој потчињености одрже српско Приморје и, шта више, да своју власт распростру и над осталим српским земљама.

С тога су они васпостављали час дукљанску, час сплетску, час дубровачку архијепископију; па су под дубровачку архијепископију ставили још у напред: Србију, Захумље, епископије: будванску, скадарску и др. Папа је, дакле, наименовао арх. дубровачког за митрополита и над епископима у Србији и др, а он нек се труди да све српске епископе приволе на папину страну. („Ражањ готов, — али зец у шуми") Папини посланици нису успели да Србе покатоличе, па по том српске епископије (сем приморских) у ствари никад нису ни биле потчињене папи, нити су признавали њега за главу цркве. — Барска се епископија одржала до 1177 године; а Јустинијанска (охридска) остала је у својим границама до Немање. Шта је даље било с њом видеће се кад станемо говорити о Немањићима.

Али и ако су се Срби покрстили, и пак су задржали и на даље многе своје обичаје из незнабошког доба. Тако су о празнику *Божићу*, вршили све оне обичаје које су вршили о незнабошком празнику *Коледу:* ложили *бадњак*, месили *чесницу;* имали *полажајника* и т. д. што и данас траје. Исто тако задржато је, и до данашњег дана очувано је, незнабошко веровање у: виле, вештице, змајеве, снове, врађбине и т. д. што треба искорењавати, јер је то неистинито и штетно.

Српско племе *Хрвати* (Хрват = хрбат, брђанин, планинац, горштак), примили су хришћанску науку прво по *православном* обреду; али после, утицајем римског папе и маџарских краљева, прешли су у римокатолиштво, оставили *ћирилицу* и примили *латиницу* којом се и данас служе; оставили *словенску* службу, коју су разумевали, — а примили су *латинску*, коју не разумевају. Ну и ако су Хрвати *српско племе*, опет се они туђе од нас, *одричу се српског имена*, и, да би се још више отуђили и разликовали у говору, они граде и клепају *нове речи*, често врло бесмислене, те *тако кваре лепи српски језик којим говоре*.

Источни суседи наши *Блгари*[1] примили су хришћанску науку од цариградских свештеника. И они су узели *ћи-*

[1] Ми пишемо Блгари за то, што они сами пишу своје име *Блъгари* а не *Бугари*. И кад они тако своје име пишу, онда тако морамо

рилицу и *словенску службу*. Они су имали своју засебну, најпре архијепископију, а по том и патријаршију, звану прво: *преславска*, а по том *трновска*.

Што се тиче *образованости* Срба у овоме првоме периоду, она је била на доста ниском ступњу. Док нису прешли у хришћанство служили су се неким цртама и резама, — *глаголицом*, која је била врло *несавршена*. Тек кад је св. Ћирило уредио словенску буквицу, по њему назвату *ћирилицу*, онда се тек почела *неговати и развијати књижевност:* преводи црквених књига с грчког на свој језик, јесу почеци писане књижевности наше, која се све више и више развијала и напредовала; а развијала би се још и више да нису били чести унутрашњи и спољашњи ратови. Школа није било, већ су синови и рођаци владалаца српских ишли у Цариград и Дубровник на науке, и повративши се дома старали се, да се у српскоме народу развије и распространи образованост. Владаоци су подизали многе манастире и давали им доста земље са правом, да могу њима руковати онако како за добро нађе манастирска братија. Калуђери, игумани, попови и владике, били су тада учитељи и вере, и морала, и писмености.[1]

чинити и ми, нити смемо писати туђа имена како је нама воља; јер и ми не бисмо дозволили да ко наше име изврће и место *Србин*, да пише како друкчије. Свак своје име најбоље зна.

[1] Овај први део *поглавито* је израђен по *Срећковићевој:* **Историји српског народа** књ. I. Жупанијско доба. Београд 1884 год. Штампа и издање срп. ученог друштва. Где смо што узели од других писаца то смо на дотичном месту поменули. Део нашег *самосталног* рада *историци* могу лако познати.

А Јелица на врата долази,
Она виче из грла бијела;
„Јадна мајко, отвори ми врата“
Стара мајка из двора бјеседи:
„Ид' отале, од Бога моријо,
„Девет си ми сина уморила
„И мен' хоћеш остарелу мајку!“
А Јелица била бесједила:
„Јадна мајко, отвори ми врата,
„Ово није од Бога морија,
„Већ Јелица твоја мила шћерца.“
Па јој мајка отворила врата.
Закукаше кано кукавице,
Рукама се б'јелим загрлише,
Обе мртве на земљу падоше.[1]

О *постанку света* држали су да је свет постао од *морског песка*, што је Бог изнео са дна и посуо по површју мора е да би земљу створио, — они су, дакле, мислили, да земља плива по површини мора и да стоји на једном месту.

Као год што су други словенски народи, тако су и Срби имали *три главна празника: у пролеће, лето и зиму.* У пролеће: *Ладу;* у лето *Лељу;* а у зиму: *Коледо.* Зимњи празник *Коледо* пропраћали су певањем разних песама и ложењем *бадњака,* мешењем *чеснице,* посипањем *жита;* полажењем *полажајника,* и другим обичајима. Доцније, кад су прешли у хришћанство, место празновања празника *Коледа,* примили су *Божић,* и све обичаје, које су дотле вршили о Коледу, вршили су о Божићу, по што су *Коледа* падала у исто време кад и Божић. Ево како су се вршили ти обичаји о незнабошком Коледу, а о Хришћанском Божићу:

Коледа

Од пре су ишла момчад у очи (Коледа, а доцније) Божића од куће до куће те певала разне песме од *коледе,* у којима се уза свеку врсту припева: *коледо!* Момчад она која играју и певају зову се *колеђани.* А ево како су певали:

[1] Види: Српске нар. песме. скупио их и на свет издао Вук Ст. Караџић. Књ. II. стр. 38—42

1.

Кад се пред кућом долази

Отворите врата
Врата су ви златна,
Шиком шикосана,
Перјем искићена,
Перјем и ковиљем,
Смиљем и босиљем.

2.

Песма домаћину

Домаћине господине, Коледо!
Пловка шета по палати, коледо!
Није пловка, мила снаја, коледо!
Свекра буди: „Дигни ми се, коледо!
Мили свекре, ето теби, коледо!
Добри гости, чим ћемо их, коледо!
Даривати!“ — Ал говори, коледо!
Мили свекар: „Ето снајо, коледо!
Ето чоја нерезана, коледо!
Ето блага небројана, коледо!
Ето коња нејахана, коледо!
Даруј ти њих чим ти драго, коледо!

3.

Песма домаћици

Домаћице, госпођице, коледо!
Лепо си се опасала, „
Чистом свилом по кошуљи, „
Ибришимом по аздији, „
Ако oћеш и боље ћеш, „
Слава и час да је на час, „
Госпођици, коледо!

4.

Песма девојци

Ој, девојко, бледолико, коледо!
Што си тако бледолика, „
Је л’ си сунцу дворе мела, „
Је л’ месецу коњ’ седлала, „
Тек стојала те гледала, „
Де се виле с громом биле „

Виле грома надољеше, коледо
Сестре брата надиграше „
Слава и част, и тако даље . . . .

5.

Песма опет девојци

Девојчице каичице, коледо!
Теб' се чини да т' не видим, „
Ја ти видех дуге косе, „
Дуге косе до појаса „
Свилен гајтан до земљице, „
Слава и час да је на час, „
Девојчици, коледо!

6.

Песма, кад су колеђани где год при трапези

Текла вода кроз калину,
Калино!
Калин вилин
Витоперо
Зелено!
Кад је текла де се дела?
Калено,
Калин вилин,
Витоперо
Зелено.
Попили је трудни коњи
Калино,
Калин вилин,
Витоперо,
Зелено.
Де су били те су трудни,
Калино?
Калин вилин,
Витоперо,
Зелено.
Били су ми по девојку,
Калино,
Калин вилин,
Витоперо
Зелено.
Је л' колика та девојка
Калино?
Калин вилин,
Витоперо
Зелено.

Јес' деверу до рамена,
Калино.
Калин вилин
Витоперо
Зелено.
А са момком равна расла
Калино,
Калин вилин,
Витоперо,
Зелено.

Песме, дакле, још и дан дањи трају, и ако се овај обичај — како Вук вели: — међ људима нашега закона готово са свим изгубио, али у кршћана још траје." — Осим колеђана постајале су још и:

Додоле,

О којима *Вук* ово вели[1]:

Неколико девојака, кад је суша, иду по селу од куће до куће, те певају и слуте да удари киша Једна се девојка свуче до кошуље са свим, па се увеже и обложи различном травом и цвећем тако, да јој се кожа нигде не види ни мало, и то се зове *додола;* па кад дођу пред кућу, онда додола игра са̂ма, а оне друге девојке стану у ред и певају разне песме. По том домаћица, или друго какво чељаде, узме пун котао или кабао воде, те излије на додолу, а она једнако игра и окреће се. У додолским се песмама припева на крају уза сваку врсту: ој додо! ој додоле!

Ево две три додолске песме:

1.

Пред кућом кад игра додола.

Молимо се вишњем Богу. Ој додо ој додоле!
Да удари росна киша, "
Даороси наша поља, "
И шеницу озимицу, "
И два пера кукуруза. "

2.

Опет кад игра додола

Удри, удри, ситна кишо, Ој додо ле!
Мој божо ле!

[1] Живот и обичаји народа српског. Вук Стеф. Караџић.

Те пороси жито, вино, ој додоле, мој божо ле
И три пера кукуруза, " "
И ланове за дарове " "
И кудељу танковију " "

3.

Кад иду преко села

Ми идемо преко села, ој додо, и т. д.
А облаци преко неба, ој додо, "
А ми брже, облак брже, "
Облаци нас претекоше, "
Жито, вино, поросише. "

Овај старински обичај постоји код нас у Србији и дан дањи, само с том изменом: што су додоле *циганке.*

Ну Срби нису дуго остали у назнабоштву, већ су, утицајем Грка, примили *веру Христову.*

Срби су отпочели примати хришћанство при крају VII и у почетку VIII века. Тада су се покрстила она српска племена у солунској области; а у почетку IX века покрстила су се српска племена Милинзи и Језерци. Покршћавање српских и словенских племена предузму, у IX веку, два брата Словенина: св. *Ћирило и Методије* и тако се Срби у (Србији, Дукљи и др.) покрсте. Место домаћег Бога, — кога нису хтели оставити јер је он, по њихову веровању, био посредник између њих и великих богова, — Срби су узели разне светитеље за своје заштитнике, и то: свако је племе (или род) узело за заштитника и посредника онога светитеља на чиј се дан покрстило, и тај дан су *празновали,* тога су светитеља *молили* да им буде у помоћи, — *и то је* **слава,** или **крсно име.** Ниједан други народ нема *славе,* због чега је и постао онај значајни закључак: **Где је слава ту је Србин.** И најбогатији, и најсиромашнији, сваки је Србин свећу палио, славу славио, дизао здравице за здравље укућана, потомства, родбине, кумова, пријатеља и познаника, и молили Бога и свога светога, за здравље, напредак и сваки берићет, и у дому, и у пољу, и да их заштити од сваке напасти и беде невидовне, и у граду, и у селу, и на путу, и на

освојење Зете.“ [1] Тада је Немања заузео од Арбанаса оба *Пилота*, који су у планинама између Призрена, Зете, и Скадра[2]. Ово је било око 1170 године.

Први рат с Византијом Ну Немања није дуго после тога мировао. Držeћи да му Византинци, због рата с Мађарима, не могу на супрот стати, Немања, „човек немирна и несита духа.“ [3] удари на византијску империју у североисточном правцу и заузме пределе: Левач, Белицу и Лепеницу. Византијски цар Манојло пошље војску против Немање, али та војска буде изненадно нападнута и разбијена.

Манојло се помири с Мађарима, и на мађарски престо уздигне *Белу III.* који се у Цариграду васпитавао, и који је, с тога, био за савез и пријатељство с Византијом. Затим са̂м цар поведе војску против Немање. Немања, видевши да је слабији, и да се не може мерити са одабраном и уређеном војском византијском, повуче се у горе и врлети, заклонивши се стењем. Ну, да не би земљу, доста већ истрошену отегнутим ратом, изложио ризику даљим ратовањем, Немања потражи мир. Цар Манојло, коме је савезништво и пријатељство Немањино било потребно, да би могао лакше савлађивати остале своје противнике, — пристане и закључи мир с Немањом. [4] (Ово је било око 1173 године).

Истребљење Богомила. У то време беше се прилично распрострла по Србији, а нарочито међу властелом, бабунска или богомилска јерес; а осим тога налазаше се у Србији још и идолопоклоника. Ова јерес прво се појавила у Блгарској за владе цара Петра (927—965 год.) Њу је основао поп *Богомил*, узевши за темељ манихејску и павлићанску јерес, које су, пак, биле основане на *дуализму* т. ј. да у свету владају два начела: *начело добра* (добри Бог), и *начело зла* (зли Бог „рђаво до зла Бога“). К тој својој јереси Бого-

[1] Orbini, У прев. Новаковића у Земљ. радње Немањине страна 197—199.

[2]. Нов. Земљ. стр. 211.

[3]. *Мајковљева* Историја срп. народа. Превод Ђ. Даничића. Друго издање. страна 6.

[4]. По Новаковићу: Земљ. радње Немањине. стр. 199—202.

С тога су они васпостављали час дукљанску, час сплетску, час дубровачку архијепископију; па су под дубровачку архијепископију ставили још у напред: Србију, Захумље, епископије: будванску, скадарску и др. Папа је, дакле, наименовао арх. дубровачког за митрополита и над епископима у Србији и др, а он нек се труди да све српске епископе приволе на папину страну. („Ражањ готов, — али зец у шуми") Папини посланици нису успели да Србе покатоличе, па по том српске епископије (сем приморских) у ствари никад нису ни биле потчињене папи, нити су признавали њега за главу цркве. — Барска се епископија одржала до 1177 године; а Јустинијанска (охридска) остала је у својим границама до Немање. Шта је даље било с њом видеће се кад станемо говорити о Немањићима.

Али и ако су се Срби покрстили, и пак су задржали и на даље многе своје обичаје из незнабошког доба. Тако су о празнику *Божићу*, вршили све оне обичаје које су вршили о незнабошком празнику *Коледу*: ложили *бадњак*, месили *чесницу*; имали *полажајника* и т. д. што и данас траје. Исто тако задржато је, и до данашњег дана очувано је, незнабошко веровање у: виле, вештице, змајеве, снове, враџбине и т. д. што треба искорењавати, јер је то неистинито и штетно.

Српско племе *Хрвати* (Хрват = хрбат, брђанин, планинац, горштак), примили су хришћанску науку прво по *православном* обреду; али после, утицајем римског папе и маџарских краљева, прешли су у римокатолиштво, оставили *ћирилицу* и примили *латиницу* којом се и данас служе; оставили *словенску* службу, коју су разумевали, — а примили су *латинску*, коју не разумевају. Ну и ако су Хрвати *српско племе*, опет се они туђе од нас, *одричу се српског имена*, и, да би се још више отуђили и разликовали у говору, они граде и клепају *нове речи*, често врло бесмислене, те *тако кваре лепи српски језик којим говоре*.

Источни суседи наши *Блгари*[1] примили су хришћанску науку од цариградских свештеника. И они су узели *ћи*-

[1] Ми пишемо Блгари за то, што они сами пишу своје име *Блъгари* а не *Бугари*. И кад они тако своје име пишу, онда тако морамо

рилицу и *словенску службу*. Они су имали своју засебну, најпре архијепископију, а по том и патријаршију, звану прво: *преславска*, а по том *трновска*.

Што се тиче *образованости* Срба у овоме првоме периоду, она је била на доста ниском ступњу. Док нису прешли у хришћанство служили су се неким цртама и резама, — *глаголицом*, која је била врло *несавршена*. Тек кад је св. Ћирило уредио словенску буквицу, по њему названу *ћирилицу*, онда се тек почела *неговати и развијати књижевност*: преводи црквених књига с грчког на свој језик, јесу почеци писане књижевности наше, која се све више и више развијала и напредовала; а развијала би се још и више да нису били чести унутрашњи и спољашњи ратови. Школа није било, већ су синови и рођаци владалаца српских ишли у Цариград и Дубровник на науке, и повративши се дома старали се, да се у српскоме народу развије и распространи образованост. Владаоци су подизали многе манастире и давали им доста земље са правом, да могу њима руковати онако како за добро нађе манастирска братија. Калуђери, игумани, попови и владике, били су тада учитељи и вере, и морала, и писмености.[1]

чинити и ми, нити смемо писати туђа имена како је нама воља; јер и ми не бисмо дозволили да ко наше име изврће и место *Србин*, да пише како друкчије. Свак своје име најбоље зна.

[1] Овај први део *поглавито* је израђен по *Срећковићевој*: **Историји српског народа** књ. I. Жупанијско доба. Београд 1884 год. Штампа и издање срп. ученог друштва. Где смо што узели од других писаца то смо на дотичном месту поменули. Део нашег *самосталног* рада *историци* могу лако познати.

ДРУГИ ДЕО

ДРЖАВНО ВРЕМЕ, — НЕМАЊИЋИ

(од 1159—1367)

—

Политичко стање
I СРБИЈА

—

Велики жупан Стеван Немања

(од 1159—1168 као жупан, а од 1168—1196 као вел. жупан)

Рођење Немања је син српског жупана *Завида** (Стевана) и имао је два старија брата: *Страцимира* и *Мирослава*[1]. За његовога оца Завиду, вели Стеван Првовенчани[2]: да су га браћа за време великих немира у свима српским (**велнкоу метежоу вь странѣ сен срьпьскыые ѕемьлю**) земљама: Дукљи, Далмацији и Травунији, прогнала из његове очевине у Рашкој, и настани се у Дукљи,

* У српским старинама на једном еванђељу стоји запис: **Кнезю велнкославномоу Мирославоу, сыноу Ѕавидиноу.** *Дубровчани, сувременици,* сви из реда, зову Мирослава *братом Немањиним,* — дакле: *и Немања је син Завидов.*

[1] *Вукан,* рашки жупан. Из његова рода су два брата:

Урош I и Завида

Урош II (Примислава) Десу, Белуша. Немању, Мирослава, Страцимира

[2] **Житніе н жнѕьнь св. Сүмеона,** — *од краља Стевана Првовенчанога-* *Památky drevniho pisemnictvi jihoslovanuv dil predchozi sebral a vidal Pavel Jozef Šafarik.* (**нзборъ югословянскыхъ достопаматностін**). — V. Praze 1851. стр. 1—31.

у месту *Рибници* (данашња Подгорица у Црној Гори) где му се (**на мѣстѣ рекомѣмь рыбница.**) родио најмлађи син *Немања.* Но како у том месту беху латинске цркве и латински свештеници, то Немања буде крштен у латинској цркви. Кад се Немањин отац вратио у Рашку, на своје столно место, он га је опет, по други пут, крстио, али сада по православном обреду, у цркви св. апост. Петра и Павла. (Тада је Немањи било око 13 година).

Постаје жупан. Поставши пунолетан, Немања, као члан великожупанске породице, прими део своје очевине, а имено: *Топлицу, Ибар, Расину,* и област звану *Реке,* и почне њиме мудро и праведно управљати. Браћа његова, (не само рођена него и од стричева и др. рођаци) завидећи му, непрестано му чињаху разне пакости; али он није хтео гневити се на њих и злобити им, већ се стараше како ће угодити Богу и народу.

Савез с Манојлом. Богољубиви цар Константинова града, Манојло, чувши о ваљаности, смерности и кротости овога незлобивога, (т. ј. Немањиној) и приближујући се ка нишевским странама, зажеле га видети и позове га да дође и да се виде. Он се пожури и дође му. Видевши га, цар га љубазно и царски прими, и пољуби, задиви се мудрости његовој, па га, при растанку, почаствује царским саном, обдари различним даровима и, шта више, одвоји од своје земље област звану *Глубочицу* (Дубочицу), и поклони му је, рекавши: нека је твоја и твога семена ва веки, ни с ким у заједници ни са мном, ни после мене са ближњима мојима.[1]

Зидање манастира. Добивши на поклон Дубочицу[2] која је била врло плодна, и ступивши у пријатељске односе са царем Манојлом, Немања је постао јачи и уваженији од своје браће. У име захвалности Богу за овако срећан

[1] Památky — **житие св. Сүмеѡна** од краља Првовенчаног. страна 2—3

[2] Дубочица или Глубочица, под којом се разумева цео лесковачки округ. Новаковић: *Земљ. радње Немањине. Годишњица I.* Стр. 186.

окрет послова, Немања је, одмах после овога, почео зидати цркве.[1] Прво сагради храм св. Богородице, у Топлици, на ушћу реке Косанице. За тим га украси и снабде свима црквеним утварима и потребама, сазове збор калуђера, и одреди га за калуђерице, а старање над њим повери својој супрузи Ани. После тога почне зидати и други манастир, храм св. архијереја и чудотворца оца Николе, близу храма св. Богородице, (на Ибру), спроћу ушћа реке Бањске.[2] Развалине од оба та манастира време нам је сачувало сваки на свом месту, тачно онде где нам извор каже[3].

Овим грађевинама Немања је не само показао своју побожност и благодарност Богу на срећном окрету његове судбине, него је још показао и то, како је њему боље него његовој браћи, и како би и већом облашћу умео мудро управљати. Тим је задобио за се народ и свештенство, тадашње једине научене људе и творце јавнога мишљења.[4] Због свега тога: што је добио од Манојла област Дубочицу, као засебну личну имовину, чиме се кварио жупанијски ред ствари, и којом је проширио границе својој области, што га је цар Манојло онако лепо примио и угостио, и, што је подизао манастире, — Немања изазове противу себе злобу и суревњивост своје браће, које они не могаху дуго прикривати. Кад је Немања довршавао грађење храма св. Николе дођу му браћа и рекну: За што радиш то не договоривши се с нама, јер ти то не доликује да радиш? Он им с кротошћу и благошћу одговори: Љубазна браћо моја, који смо једнорођени, не треба да се љутите на овај рад мој, који помоћу божјом започех и сврших га. Ето, ја ово учиних, па ако је добро, нека је мени, а ако је зло, опет нека мени буде.[5]

Рат с браћом. Немањин одговор не буде по вољи његовој браћи и они се врате незадовољни. Бојећи се да се

[1] Нов. Земљ. стр. 186.
[2] Památky Житије стр. 3
[3] Нов. Земљ. стр. 187
[4] Нов. земљ. 189.
[5] Památky **житие** стр. 5.

што је крсташка војска отишла даље и превезла се у Азију византијски император скупи велику војску, удари прво на Бларе и победи их, а по том удари и на Србе. Рат овај испадне несрећно по Немању, јер је тада изгубио: Полог, Призренску област, Врању и Ниш; и, најзад, био принуђен да се измири. По закљученом миру Немања је још израдио, да му се син Стеван ожени Јевдокијом, ћерју царева брата Алексија Комнена (Овај рат био је 1193 год.).

Свршетак владе. После тога Немања је био на миру. Дотле је он успео те је поред заузетих области грчког царства, које је придружио својој држави, имао под својом влашћу. и Зету, Требиње, Хум, Неретву, а Босну под врховном влашћу Желећи још за свога живота утврдити на престолу српском свога најстаријега сина Стевана, а савладан тешким, скоро 40 годишњим радом на стварању и очувању српске државе — Немања се реши да остави владу, и да, по наговору свога сина Саве, остатак својих дана проведе у молитвама и тихој, калуђерској самоћи. Тога ради сазове сабор у Раси. У врло лепој беседи, коју је изговорио на сабору, Немања је поменуо све оне тешке прилике кроз које је земља пролазила, и препоне, које је морао савлађивати, трудећи се и дан и ноћ, док није створио оволику државу српску. За тим је рекао, како је остарио, и како му је потребан одмор, и за то оставља престо, а поставља за *великог жупана* (владара) свога најстаријега сина, престолонаследника *Стевана*; а Вукана, другог сина, назове великим кнезом и да му на уживање и управљање Зету, с тим, да се потчињава Стевану. За тим је посаветовао како треба да живе и да раде да би државу учврстили и раширили њене границе, и завршујући беседу окрене се синовима и рекне им:

. . . *„Децо, незаборављајте мојих закона, и на срцу носите моје речи. Тако ћете имати дуга века и миран живот. Делите милостиње и чувајте веру: обоје урежите у срца своја, па ћете бити сретни. Не мислите ништа рђаво ни пред Богом ни пред људима; уздајте се свим срцем у Бога, и не величајте се мудрошћу својом. Што год урадите, радите право, нити икада сврћите с правог пута. Не држите да сте најпаметнији; бојте се Бога и*

чувајте се сваког зла . . . Тражите мудрости, јер она носи у десници дуг живот, а у шуваци (левој руци) богатство и славу. Из њених уста излази правда, а на језику јој је закон и милост. Њени су путови добри и сви воде к миру. . . Ову вам заповест дајем: љубите брат брата, не чинећи један другом никаква зла. Ти, пак, старији, који владаш земљом, не презри брата својега него га поштуј; а ти, млађи, буди послушан брату старијему. Љубите се; јер ко не љуби брата свога, не љуби ни Бога . . . Мир нека вам буде, синови моји драги, и дух божји нека буде на вама; нека вас укрепљава и брани од свакога непријатеља виђеног и невиђеног, и нека вас наставља на путу мира. Мир нек је с вама, властело и бољари; и с вама, младићи, које сам уза се отхранио од рођења вашег. Мир нек вам је свима, које вас је Бог мени на управу поверио, и који сам вас чувао као пастир добар овце своје, Молим вас, љубазна децо, богати и сиромашни, стари и млади, чувајте науку моју, оца вашег. Бојте се Бога, поштујте цара, славите цркве, да и оне вас прославе, слушајте епископе. . . . негујте између себе правду и љубав; не заборављајте делити милостиње, — и онда ће бити с вама и на вама благодат нашег Господа Исуса Христа и љубав Бога оца" . . .[1]

Предавши власт своме сину Стевану и раставши се с народом, Немања оде у задужбину своју *Студеницу*, и лицем на *Благовести*, године 1196, покалуђери се заједно са својом супругом Аном, и он добије име *Симеон*, а она Анастасија.

У Студеници је, у посту и молитви за своје синове и народ српски, провео две године дана, па онда, на позив свога сина Саве, отиде у Св. Гору, где подигне манастир Хилендар (Вилиндар). Тамо и умре 13 Фебруара 1200 год. Немања је срећно владао Србима 37 година, и то: 9 година је владао срећно својим делом, као обичан жупан (од 1159—1168) и 28 година као велики жупан српски. Након себе оставио је три сина; *Стевана, Вукана* и *Растка*, у калуђерству названог *Саву*, првог просветитеља српског.

[1] Примери књижевности од Ст. Новаковића страна 174—175.

освојење Зете." [1] Тада је Немања заузео од Арбанаса оба *Пилота*, који су у планинама између Призрена, Зете, и Скадра[2]. Ово је било око 1170 године.

Први рат с Византијом Ну Немања није дуго после тога мировао. Држећи да му Византинци, због рата с Маџарима, не могу на супрот стати, Немања, „човек немирна и несита духа." [3] удари на византијску империју у североисточном правцу и заузме пределе: Левач, Белицу и Лепеницу. Византијски цар Манојло пошље војску против Немање, али та војска буде изненадно нападнута и разбијена.

Манојло се помири с Маџарима, и на маџарски престо уздигне *Белу III.* који се у Цариграду васпитавао, и који је, с тога, био за савез и пријатељство с Византијом. Затим сâм цар поведе војску против Немање. Немања, видевши да је слабији, и да се не може мерити са одабраном и уређеном војском византијском, повуче се у горе и врлети, заклонивши се стењем. Ну, да не би земљу, доста већ истрошену отегнутим ратом, изложио ризику даљим ратовањем, Немања потражи мир. Цар Манојло, коме је савезништво и пријатељство Немањино било потребно, да би могао лакше савлађивати остале своје противнике, — пристане и закључи мир с Немањом. [4] (Ово је било око 1173 године).

Истребљење Богомила. У то време беше се прилично распрострла по Србији, а нарочито међу властелом, бабунска или богомилска јерес; а осим тога налазаше се у Србији још и идолопоклоника. Ова јерес прво се појавила у Блгарској за владе цара Петра (927—965 год.) Њу је основао поп *Богомил*, узевши за темељ манихејску и павлићанску јерес, које су, пак, биле основане на *дуализму* т. ј. да у свету владају два начела: *начело добра* (добри Бог), и *начело зла* (зли Бог „рђаво до зла Бога"). К тој својој јереси Бого-

[1] Orbini, У прев. Новаковића у Земљ. радње Немањине страна 197—199.

[2]. Нов. Земљ. стр. 211.

[3]. *Мајковљева* Историја срп. народа. Превод Ђ. Даничића. Друго издање. страна 6.

[4]. По Новаковићу: Земљ. радње Немањине. стр. 199—202.

СТЕВАН НЕМАЊИЋ

а) ВЕЛИКИ ЖУПАН

(1196—1220)

Прве две године владе Стеванове прошле су на миру. Године 1198 Маџари ударе на Хум и заузму га. Тиме се окрњи целина српске државе. На скоро за тим умре и Немања. Вукан, који је дотле прикривао своје незадовољство што му отац није оставио половину државе, по старој, племенској деоби, и који једва чекаше да Немања склопи очи,—одмах изиђе као отворен непријатељ Стеванов. Он, дакле, преступи заповест очеву, и отцепи се од Стевана, у намери: да он постане владарем српским. Да би то постигао он се договори с Андрајом, братом маџарског краља Емерика, да му он помогне збацити Стевана с престола. Па ако у томе успеју, и Вукан постане владар целе српске државе, онда ће он — Вукан — признати врховну власт маџарског краља. Ради сигурнијег успеха Вукан се беше обратио и папи с молбом: да му пошље краљевски венац, а обећа за то: одрећи се православне вере прадедовске, и прећи у католиштво и он, и жена му, и сва властела, и цео његов народ. Папа, који је одавна желео и радио на томе да „шизматике" невернике, (тако папа називаше Србе) преобрати у римокатолике, у чему дотад не беше успео, — врло радо дочека ову понуду Вуканову. Али, пре но што би послао краљевски венац „драгом сину Вукану", папа пошаље своје посланике, да они прво преведу у римо-католиштво Вукана и његове, и да ту ствар с Вуканом са свим у ред доведу.

И папски посланици дођу у Зету, и сазову сабор у *Бару*. На томе збору били су њих шесторица епископа и један архијепископ, па су решили: да владике не смеју више за мито постављати попове, *(рукополагати), као што је дотле било; да се попови не смеју женити, и да се брију, као и код католика (швапских попова); да се доходци црквени деле на четири дела: један део владици, други део цркви, трећи сиротињи и четврти део клиру; забрањено је свештеницима издавати тајну, која им се*

повери, и ко би то учинио, да изгуби чин на свагда (да се распопи), а тако и сваки онај, за којег би се доказало да је учинио убиство, криво се заклео, лажно сведочио, неваљало живео, и т. д; даље, да свештенику само владика суди; да се не сме нико запопити ако нема 30 година; да се не сме нико оженити до седмог ступња сродства, и т. д. и т. д. Ну како се и Стеван, мало после Вукана обратио папи с истом молбом, — то папски посланици, свршив посла у Бару, оду и к Стевану; али нису држали збора у његовој држави с тога, што је он хтео прво добити краљевску круну, па после ствар како удеси. Папски посланици врате се из Србије без икаква успеха, а неповерење између Стевана и Вукана растијаше из дана у дан све више и више.

Стеван губи престо. Рат између браће, синова Немањиних — не могаше се никаким начином отклонити. У половини шесте године владе Стеванове, године 1202, маџарски краљ са Вуканом и војском ударе на Стевана. Стеванова војска буде побеђена, и *Стеван изгуби престо.* Тада *Вукан постане владар.* По што је већ био обећао папи да ће бити римокатолик, то папа нареди: да се Вукан крунише. Али баш у то време Млечићи ударе на *Задар,* те се Маџари са свом силом окрену против њих. Поред тога, Маџарски краљ Емерик свади се са својим братом Андријом, те тако Угарска не има кад мислити о Вукану, него га остави сама себи. Тако се крунисање Вуканово не мòже извршити.

Стеван се повраћа на престо. Те околности добро су дошле Стевану, који скупи војску, победи непријатеље и поврати се на престо великожупански. Године 1207 браћа замоле *Саву* да дође из Св. Горе и донесе собом тело св. Симеуна, „не би ли се, вели, просветила наша отаџбина, приношењем мошти његових и доласком твојим, јер је земља оскврњена безаконијама нашим и попрскана крвљу у борби с туђинцима.“[1] Земља је била у врло жалосном стању, које Доментијан овако описује: „Туђинци

[1] Житије св. симеона стр. 19

мил дода још што шта из *масалијанске* (евхитске) јереси, и аскетична правила из устава православних калуђера, — али прекројена и изопачена по начелима јеретичке секте. Ова се секта брзо и јако рашири по Блгарској, Тракији, и Македонији. Богомилско учење било је: богословска шпекулација Богомила, да разјасни како сета два начела (добро и зло) сусретоше и борбу међу собом на земљи заметнуше; а практична јој је цељ, да доведе људе у однošај међу Богом и светом кроз аскетизам, престрог и противан већ и самој природи; да их побуди на смерност и презирање света. У том разлагању више је голог уображења, које науку богословску претвори у праву митологију додатком којекаквих мита и басни, него ли здраве философије. Тако богомили учаху: да је Бог облика људскога; да је он имао два сина, Сатанаила, *старијега,* и Исуса, *млађега*; да се је Сатанаило отпадио од Бога, злоупотребио дату му од Бога моћ, побунио се с неким анђелима против Бога, због чега их је Бог прогнао из неба; да је Сатанаило са својом дружином, по том, створио други свет и, на послетку, да је постао гнусан и мрачан — право зло. Даље говораху: да је Исус био само привидно човек; и према томе нема Богородице него Христородице, и да је Христос ушао у Св. Марију кроз уши; да се учињени грех не може поправити добрим делом (а хришћанство учи, да се добрим делима могу умалити греси). *Женидбу су са свим забрањивали, и брак им је био смртни грех,* говорећи, да је женидбу изумео ђаво, да би расплодио људски род, а тиме овековечио своје царство. — То су главни догмати (основи) секте богомилске; а било их је и других, које би јеретици учили и по народу их распростирали, као: да се не покоравају властима, да не раде ни цару, ни своме господину, ит.д.

Што се тиче цркве, црквеног уређења и богослужења, и ту су се богомили јако разликовали од хришћана. Тако је у њих црква (која је у хришћана *општина* правоверних који верују у Христа) ограничавала се на једну само касту или чин људи, *који себе сматраху за једине праве и добре хришћане, за истинито божје стадо, избрани божји народ на земљи, за људе савршене,* који су се, уласком

Овим истребљењем богомила Немања је још у понику сатр'о зло које је хтело подгристи корен младој држави српској. Оно мало што је још остало било то је нешто св. Сава својим поукама обратио у православље, а нешто Првовенчани гонио из земље — и тако, од толико опаких јеретика, не остаде; још за живота Савина, ништа у српској држави, до једнога спомена им. Што је јереси тако брзо и са свим нестало у Србији, јасан је доказ да је она била само на површју, и да се није била засадила у срце народу[1]. Прогнани богомили отишли су у Босну где су се јако умножили.

Други рат с Византијом. После свега тога поста у Константинополу други цар, љут и крвопролитник и разруши мир с преподобним и светим Немањом. Развалившi уста своја мишљаше прогутати и друге државе, што, безумник, не постиже; него, хотећи озлобити овога незлобивога и светога, навуче на се погибао, и хулу на царство своје, и пустош на земљу своју. Преподобни и свети Симеон удруживши се с угарским краљем, допре до града *Средца*, сруши га и са свим га опустоши. По том се краљ угарски врати у државу, а Немања са својом силом удари на град *Перник*, сруши га и опустоши, а за тим и град *Стоб*, и град *Земљан* (**Ѕемлѥнь**) и град *Велбужд*, и град *Житомитск*, и град *Скопље* и град *Лешки* у Доњем Пологу, и град *Градац*, и град *Призрен*, и град славни *Ниш*, и град *Сврљиг*, и град *Равни*, и град *Козал*. Све те градове срушио је, а области: целу Нишавску, тако исто Липљан, Мораву, и зване Врањи, Призренску и цела оба Полога са међама њиховим—*заузе и приложи их к земљи отачаства свога*[2] (Овај рат био је око 1184 год.)

Однос с Дубровчанима. После првог неуспеха (у 1171 години) Немања је за дуго оставио на миру Дубровчане, али је очекивао згодну прилику да тај свој неуспех загладн. И прилика му се даде за то. Неколике српске епископије, међу којима и Которска, биле су под старешинством

[1] Богомили. Др. Б. Петрановића, Стр. 88.

[2] **Житиѥ** стр. 8, VII 7—28.

ловине XI века. Овим својим учењем Богомили су рушили *породицу* (јер су забрањивали брак) која је основ *општини* и *држави*. Већ само због тога једног учења, поред осталих који су били убитачни, Немања, као државник који је ишао на то да уједини све српске земље, и који је знао да се јединство државно не може до краја извести без јединства верозаконског, — није, дакле, могао допустити, да се по народу српском шири богомилска јерес. С тога је устао против ње са свом строгошћу. Он сазове сабор у *Раси*, на који је позвао: свога архијереја Јевтимија, калуђере са игуманима, честне јереје, и старце, велмуже велике и мале. У сабору је Немања изложио како је богомилска јерес убитачна, како она хули Бога, Богородицу и св. Духа, — и онда се отвори жестока препирка с јеретицима којих је у самом сабору било, јер је Немања желео да их путем убеђења изведе из заблуде на прави пут. Али кад се на тај начин не постиже жељена цељ, онда сабор, узбуђен исповешћу кћери једног правоверног велможа, која је била испрошена за једног кривоверника (богомилца), па он, прешав у богомилство, оставио је, а она онда и сама ступила у њихово друштво, и кад је видела шта се тамо ради, она побегла, дошла на сабор, пала на колена и, испричавши како јеретици служе сотони и т. д., молила Немању и сабор: да порaзе нечастиве враге; узбуђени, дакле, тим призором, сабор изобличи богомилску јерес, и реши: *да се богомилство уништи*. За тим је Немања ударио на њих: једне спалио, друге различним казнима казнио, неке прогнао из своје државе, а њихове домове и имања узео и раздао кљастима и убогима. Учитељу, пак, и старешини њихову, одсече језик који није исповедао Христа сина божја; нечастиве његове књиге спалио, а за тим га прогнао, запретивши да се никако и не помиње проклето име његово. Тако Немања са свим искорени ту проклету јерес, која се и не помињаше више у држави његовој, него се славила јединосуштна и нераздељена животворјашча Тројица, Отац, Син и Св. Дух[1]. Ово је било између 1073—1080 године.

[1] Pamätky житиє св. Симеѡна стр. 7—8

што је крсташка војска отишла даље и превезла се у Азију византијски император скупи велику војску, удари прво на Блгаре и победи их, а по том удари и на Србе. Рат овај испадне несрећно по Немању, јер је тада изгубио: Полог, Призренску област, Врању и Ниш; и, најзад, био принуђен да се измири. По закљученом миру Немања је још израдио, да му се син Стеван ожени Јевдокијом, ћерју царева брата Алексија Комнена (Овај рат био је 1193 год.).

Свршетак владе. После тога Немања је био на миру. Дотле је он успео те је поред заузетих области грчког царства, које је придружио својој држави, имао под својом влашћу. и Зету, Требиње, Хум, Неретву, а Босну под врховном влашћу Желећи још за свога живота утврдити на престолу српском свога најстаријега сина Стевана, а савладан тешким, скоро 40 годишњим радом на стварању и очувању српске државе — Немања се реши да остави владу, и да, по наговору свога сина Саве, остатак својих дана проведе у молитвама и тихој, калуђерској самоћи. Тога ради сазове сабор у Раси. У врло лепој беседи, коју је изговорио на сабору, Немања је поменуо све оне тешке прилике кроз које је земља пролазила, и препоне, које је морао савлађивати, трудећи се и дан и ноћ, док није створио оволику државу српску. За тим је рекао, како је остарио, и како му је потребан одмор, и за то оставља престо, а поставља за *великог жупана* (владара) свога најстаријега сина, престолонаследника *Стевана*; а Вукана, другог сина, назове великим кнезом и да му на уживање и управљање Зету, с тим, да се потчињава Стевану. За тим је посаветовао како треба да живе и да раде да би државу учврстили и раширили њене границе, и завршујући беседу окрене се синовима и рекне им:

. . . „*Децо, незаборављајте мојих закона, и на срцу носите моје речи. Тако ћете имати дуга века и миран живот. Делите милостиње и чувајте веру: обоје урежите у срца своја, па ћете бити сретни. Не мислите ништа рђаво ни пред Богом ни пред људима; уздајте се свим срцем у Бога, и не величајте се мудрошћу својом. Што год урадите, радите право, нити икада сврћите с правог пута. Не држите да сте најпаметнији; бојте се Бога и*

чувајте се сваког зла . . . Тражите мудрости, јер она носи у десници дуг живот, а у шуваци (левој руци) богатство и славу. Из њених уста излази правда, а на језику јој је закон и милост. Њени су путови добри и сви воде к миру. . . Ову вам заповест дајем: љубите брат брата, не чинећи један другом никаква зла. Ти, пак, старији, који владаш земљом, не презри брата својега него га поштуј; а ти, млађи, буди послушан брату старијему. Љубите се; јер ко не љуби брата свога, не љуби ни Бога . . . Мир нека вам буде, синови моји драги, и дух божји нека буде на вама; нека вас укрепљава и брани од свакога непријатеља виђеног и невиђеног, и нека вас наставља на путу мира. Мир нек је с вама, властело и бољари; и с вама, младићи, које сам уза се отхранио од рођења вашег. Мир нек вам је свима, које вас је Бог мени на управу поверио, и који сам вас чувао као пастир добар овце своје, Молим вас, љубазна децо, богати и сиромашни, стари и млади, чувајте науку моју, оца вашег. Бојте се Бога, поштујте цара, славите цркве, да и оне вас прославе, слушајте епископе. . . негујте између себе правду и љубав; не заборављајте делити милостиње, — и онда ће бити с вама и на вама благодат нашег Господа Исуса Христа и љубав Бога оца“ . . .[1]

Предавши власт своме сину Стевану и раставши се с народом, Немања оде у задужбину своју *Студеницу*, и лицем на *Благовести*, године 1196, покалуђери се заједно са својом супругом Аном, и он добије име *Симеон*, а она Анастасија.

У Студеници је, у посту и молитви за своје синове и народ српски, провео две године дана, па онда, на позив свога сина Саве, отиде у Св. Гору, где подигне манастир Хилендар (Вилиндар). Тамо и умре 13 Фебруара 1200 год. Њемања је срећно владао Србима 37 година, и то: 9 година је владао срећно својим делом, као обичан жупан (од 1159—1168) и 28 година као велики жупан српски. Након себе оставио је три сина; *Стевана*, *Вукана* и *Растка*, у калуђерству названог *Сáву*, првог просветитеља српског.

[1] Примери књижевности од Ст. Новаковића страна 174—175.

Немања је један од *најзнатнијих* владалаца српских. Пре Немање чланови великожупанске породице сматраху земљу, којом су владали, као *породично наследство*, на који је полагао право сваки поједини члан породице. Власт најстаријега брата била је врло ограничена од осталих чланова који су јавне и опште послове решавали у заједничком збору и договору. *Немања је укинуо ову рођачку владавину.* Он је ослабио онај, дотле силни племенски склоп и власт великог жупана у такој мери учврстио и проширио, да после тога не видимо, да се ко из других породица отима о власт великог жупана или доцније о краљевску власт. Једном речи: *он је основао прву династију, којој се више није одрицало право на владавину.* Немања је скупивши српску земљу и поставши једини господар над њом, *створио државу српску* и увео је у ред савремених европских државâ, што не би никад могло бити да је српска земља остала у свом пређашњем раскомаданом стању.

Немања је био: у рату *јуначан,* а у миру *благ* и *правичан,* настојавајући да се ради по *закону.* Учврстивши *државу,* утврдио је и православну веру; а учећи своју децу дао је пример и осталим Србима, да и они своју *децу дају на школе.* Сâм је, у двору своме, однеговао неколико младића ваљаних родитеља. Саградио је неколике дивне *манастире,* и уз њих су биле: *школе* и *болнице.* Делио је многе милостиње: слепима, хромима и другим невољницима. Слао је поклоне црквама и у другим земљама, и манастире тамо подизао. Тиме је задовољио своје побожне осећаје, и учинио да се српско име чује на далеко. А својом добротом, праведним радом, усталаштвом, неуморношћу, и мудрим управљањем, — показао је народу пут ка *слави и величини.* Са тих његових заслуга, народ га је прозвао *оснивачем државе српске,* а св. црква прогласила га за *светитеља.*

Немања се потписивао:

Стеѳан Немана велнкы жоупань вьсе срьбьскыне ӡемле н поморьскыне.

СТЕВАН НЕМАЊИЋ

а) ВЕЛИКИ ЖУПАН

(1196—1220)

Прве две године владе Стеванове прошле су на миру. Године 1198 Мацари ударе на Хум и заузму га. Тиме се окрњи целина српске државе. На скоро за тим умре и Немања. Вукан, који је дотле прикривао своје незадовољство што му отац није оставио половину државе, по старој, племенској деоби, и који једва чекаше да Немања склопи очи,—одмах изиђе као отворен непријатељ Стеванов. Он, дакле, преступи заповест очеву, и отцепи се од Стевана, у намери: да он постане владарем српским. Да би то постигао он се договори с Андријом, братом мацарског краља Емерика, да му он помогне збацити Стевана с престола. Па ако у томе успеју, и Вукан постане владар целе српске државе, онда ће он — Вукан — признати врховну власт мацарског краља. Ради сигурнијег успеха Вукан се беше обратио и папи с молбом: да му пошље краљевски венац, а обећа за то: одрећи се православне вере прадедовске, и прећи у католиштво и он, и жена му, и сва властела, и цео његов народ. Папа, који је одавна желео и радио на томе да „шизматике“ невернике, (тако папа називаше Србе) преобрати у римокатолике, у чему дотад не беше успео, — врло радо дочека ову понуду Вуканову. Али, пре но што би послао краљевски венац „драгом сину Вукану“, папа пошаље своје посланике, да они прво преведу у римо-католиштво Вукана и његове, и да ту ствар с Вуканом са свим у ред доведу.

И папски посланици дођу у Зету, и сазову сабор у *Бару*. На томе збору били су њих шесторица епископа и један архиепископ, па су решили: да владике не смеју више за мито постављати попове, *(рукополагати), као што је дотле било; да се попови не смеју женити, и да се брију, као и код католика (швапских попова); да се доходци црквени деле на четири дела: један део владици, други део цркви, трећи сиротињи и четврти део клиру; забрањено је свештеницима издавати тајну, која им се*

Немања је један од *најзнатнијих* владалаца српских. Пре Немање чланови великожупанске породице сматраху земљу, којом су владали, као *породично наследство,* на који је полагао право сваки појединн члан породице. Власт најстаријега брата била је врло ограничена од осталих чланова који су јавне и опште послове решавали у заједничком збору и договору. *Немања је укинуо ову рођачку владавину.* Он је ослабио онај, дотле силни племенски склоп и власт великог жупана у такој мери учврстио и проширио, да после тога не видимо, да се ко из других породица отима о власт великог жупана или доцније о краљевску власт. Једном речи: *он је основао прву династију, којој се више није одрицало право на владавину.* Немања је скупивши српску земљу и поставши једини господар над њом, *створио државу српску* и увео је у ред савремених европских државâ, што не би никад могло бити да је српска земља остала у свом пређашњем раскомаданом стању.

Немања је био: у рату *јуначан,* а у миру *благ* и *праведан,* настојавајући да се ради по *закону.* Учврстивши *државу,* утврдио је и православну веру; а учећи своју децу дао је пример и осталим Србима, да и они своју *децу дају на школе.* Сâм је, у двору своме, однеговао неколико младића ваљаних родитеља. Саградио је неколике дивне *манастире,* и уз њих су биле: *школе* и *болнице.* Делио је многе милостиње: слепима, хромима и другим невољницима. Слао је поклоне црквама и у другим земљама, и манастире тамо подизао. Тиме је задовољио своје побожне осећаје, и учинио да се српско име чује на далеко. А својом добротом, праведним радом, усталаштвом, неуморношћу, и мудрим управљањем, — показао је народу пут ка *слави и величини.* Са тих његових заслуга, народ га је прозвао *оснивачем државе српске,* а св. црква прогласила га за *светитеља.*

Немања се потписивао:

Стеван Немана велнкы жоупань вьсе срьбьскыние ȥемле и поморьскыие.

СТЕВАН НЕМАЊИЋ

а) ВЕЛИКИ ЖУПАН

(1196—1220)

Прве две године владе Стеванове прошле су на миру. Године 1198 Мађари ударе на Хум и заузму га. Тиме се окрњи целина српске државе. На скоро за тим умре и Немања. Вукан, који је дотле прикривао своје незадовољство што му отац није оставио половину државе, по старој, племенској деоби, и који једва чекаше да Немања склопи очи,—одмах изиђе као отворен непријатељ Стеванов. Он, дакле, преступи заповест очеву, и отцепи се од Стевана, у намери: да он постане владарем српским. Да би то постигао он се договори с Андријом, братом мађарског краља Емерика, да му он помогне збацити Стевана с престола. Па ако у томе успеју, и Вукан постане владар целе српске државе, онда ће он — Вукан — признати врховну власт мађарског краља. Ради сигурнијег успеха Вукан се беше обратио и папи с молбом: да му пошље краљевски венац, а обећа за то: одрећи се православне вере прадедовске, и прећи у католиштво и он, и жена му, и сва властела, и цео његов народ. Папа, који је одавна желео и радио на томе да „шизматике“ невернике, (тако папа називаше Србе) преобрати у римокатолике, у чему дотад не беше успео, — врло радо дочека ову понуду Вукановү. Али, пре но што би послао краљевски венац „драгом сину Вукану“, папа пошаље своје посланике, да они прво преведу у римо-католиштво Вукана и његове, и да ту ствар с Вуканом са свим у ред доведу.

И папски посланици дођу у Зету, и сазову сабор у *Бару*. На томе збору били су њих шесторица епископа и један архијепископ, па су решили: да владике не смеју више за мито постављати попове, *(рукополагати), као што је дотле било; да се попови не смеју женити, и да се брију, као и код католика (швапских попова); да се доходи црквени деле на четири дела: један део владици, други део цркви, трећи сиротињи и четврти део клиру; забрањено је свештеницима издавати тајну, која им се*

повери, и ко би то учинио, да изгуби чин на свагда (да се расиопи), а тако и сваки онај, за којег би се доказало да је учинио убиство, криво се заклео, лажно сведочио, неваљало живео, и т. д; даље, да свештенику само владика суди; да се не сме нико запопити ако нема 30 година; да се не сме нико оженити до седмог ступња сродства, и т. д. и т. д. Ну како се и Стеван, мало после Вукана обратио папи с истом молбом, — то папски посланици, свршив посла у Бару, оду и к Стевану; али нису држали збора у његовој држави с тога, што је он хтео прво добити краљевску круну, па после ствар како удеси. Папски посланици врате се из Србије без икаква успеха, а неповерење између Стевана и Вукана растијаше из дана у дан све више и више.

Стеван губи престо. Рат између браће, синова Немањиних — не могаше се никаким начином отклонити. У половини шесте године владе Стеванове, године 1202, мацарски краљ са Вуканом и војском ударе на Стевана. Стеванова војска буде побеђена, и *Стеван изгуби престо.* Тада *Вукан постане владар.* По што је већ био обећао папи да ће бити римокатолик, то папа нареди: да се Вукан крунише. Али баш у то време Млечићи ударе на *Задар,* те се Маџари са свом силом окрену против њих. Поред тога, Маџарски краљ Емерик свади се са својим братом Андријом, те тако Угарска не има кад мислити о Вукану, него га остави сама себи. Тако се крунисање Вуканово не мòже извршити.

Стеван се повраћа на престо. Те околности добро су дошле Стевану, који скупи војску, победи непријатеље и поврати се на престо великожупански. Године 1207 браћа замоле *Саву* да дође из Св. Горе и донесе собом тело св. Симеуна, „не би ли се, вели, просветила наша отаџбина, приношењем мошти његових и доласком твојим, јер је земља оскврњена безаконијама нашим и попрскана крвљу у борби с туђинцима.“[1] Земља је била у врло жалосном стању, које Доментијан овако описује: „Туђинци

[1] Житиѥ св. симеона стр. 19

Рат с драчким војводом. Драчки војвода *Михаило,* користећи се Стевановим ратовањем с непријатељима и удаљеношћу од тих крајева, заузме град *Скадар.* Стеван му је прво писао да остави Скадар, јер је то његово, и да буде са својим задовољан; иначе ће кренути војску на њега. Михаило, на скоро за тим, буде убијен, а Стеван поврати Скадар (Ово је било 1214 год).[1]

Рат с угарским краљем и латинским царем Хенрихом. Годину дана после повратка Скадра, мађарски краљ Андрија углави савез са латинским царем Хенрихом Филандријским, да ударе на Србију и из ње прогнају Стевана, а Србију између се разделе. Мађарски краљ ударио је са севера, а Хенрих од истока, и имали су се састати у *Нишу,* па одатле заједнички продрети даље у Србију и заузети је. Мађарска војска продре до града *Равна* (дан. Ћуприја); али ту буде потучена и приморана да тражи мир. Тада Стеван, по савету Савину, састане се с мађар., краљем у *Равну,* да закључе уговор мира. Стеван буде примљен с неописаном *радошћу и весељем* (**неизреченьное веселие и радость**) и тамо је у весељу пробавио 12 дана а при поласку угарски га краљ обдари многим и разним *царским* дарима, царским чашама, дивним коњима, на којима је опрема била све од сувог злата **сиѩющіе ѩко сльньце** (која је сијала као сунце) да се човек морао дивити гледајући то; много одело, црёвље и багреницу царску и т. д. Хенрих, пак, допре до Ниша, али га је Стеван с војском тако опколио, да му ни једне стазе није остало којом би се могао из клопке извући, — није дакле могао ни напред ни натраг. Тада угарски краљ Андрија замоли Стевана да с миром пропусти Хенриха у његову државу[2]. Тако се Хенрих врати посрамљен у своју државу. *Тада је Стеван раширио своју државу у Поморављу и Подунављу, где су живели Срби,* али дотле нису улазили у састав српске државе. Ово је било 1215 године.

[1] Památky, стр. 24, XVII

[2] Památky стр. 29

не хте то учинити. Због тога Борило, по што се помирио с Латинима, у савезу са својим зетом латинским царем Хенрихом Филандријским, упадне с војском у српску државу. Они допру с војском до *Ниша*. Стеван их опколи и изненадно нападне, услед чега се у непријатељској војсци појави така, забуна да су отпочели бој између себе, секући један другог—**сьсѣцающе сами себе дроугь дроуга**[1]. Тако Стеван порази непријатеље: Блгаре и њихове савезнике, и освоји велики простор земље између Витоша и Вардара, где је пре тога била државица Стрезова. Заузевши ту државицу, Стеван је да̂ на управу Стрезу, по што му је Стрез изјавио да ће бити његов *васал*. Главни град у тој васалној државици био је *Просек*. Ово је било око 1210 године.

Рат са Стрезом. Стрез није остао благодаран Стевану на учињеном му добру: што му је сачувао живот и поставио га за владаоца. По што је постигао своју цељ, он, не само да одрече васалство, него још крене војску на свога добротвора Стевана. Стеван тада умоли свога брата јеромонака Саву, да иде к Стрезу и да га одврати од рата. Сава оде и изјави поруку Стеванову: да жели мир и пријатељство. Када Стрез не хте пристати на мир, и сазове *ратно ве́ће* да чује шта војводе о том мисле, тада Сава, пред целим ве́ћем, изговори дивну беседу, у којој потсети Стреза на добро које му је Стеван учинио, и како треба да је благодаран за то, и да живе у миру и љубави. Ова беседа учинила је јак утисак на вође, тако, да се они изјасне: *против рата;* али Стрез остане при своме, *за рат*. Сава се врати из Стрезова логора не закључивши мир; а неки од вођа, који су били против рата, договоре се и *убију Стреза*. Још Сава није био приспео ка брату; а већ је пукао глас: да је Стрез убијен и да се војска његова вратила од куд је и дошла.[2] Ово је било 1213 године.

[1] **Житие** стр. 21—22.

[2] Památky, **Житие**, стр, 22—23, XVII

настану око тога, и *на Спасов дан, 1220 године, архијепископ Сава венча у Жичи свога брата великога жупана* **Стевана, за краља**: *Србије, Дукље и Далмације* (Зете), *Требиња и Хума.* По што је Стеван први од српских владалаца венчан (крунисан), јер сви дотадањи краљеви само су се тако називали, отуда се он и назива *Првовенчани*. Венчавши се за краља, венчао је, том приликом, и свога најстаријег сина Радослава, за *млађег краља,* којега назове *намесником (то јест наследником) својим.*

Спрема Маџара за напад. Угарском краљу Андрији би противно да се Стеван зове краљ као и он, па за то се почне спремати за рат против Стевана. Ну Сава је, као поклисар Стеванов, успео, да одврати Маџарског краља од намишљена рата, који би по њега рђаво испао.[1] —

Свршетак владе. После овога у српској краљевини био је мир. Стеван се је трудио да аманет очев потпуно изврши. Пред смрт се покалуђерио и добио име *Симон.* Умр'о је 24 Септембра 1227 године, и сахрањен у својој задужбини Студеници. То је „Свети краљ." студенички.

Стеван је био научен, а у ратним пословима врло вешт. Чврсто се држао народних обичаја, и при ручку и гозби у век су му уз гусле певане јуначке песме. Светлио је *правдом* и *истином,* па за то је и настојавао да се у земљи ради по *закону* и *по правди.* Према сиротињи био је *издашан;* и подизао је цркве и манастире. Најзнатнија му је задужбина манастир *Жича,* столица архијепископа српских. Волео је књиге, па је *и сâм описао: Живот свога оца Св. Симеона и своју радњу за 20 година.* Овим радом својим он је стекао име једног од *најславнијих писаца* у васколикој српској књижевности.

Стеван је после себе оставио 4 сина: Радослава, Владислава, Уроша и Предислава. Овај последњи покалуђерио се и доцније постао Архијепископ под именом *Сава II.*

[1] Вели се да је тада била у Угарској велика жега која је трајала три месеца дана. Кад је Сава тамо отишао (о св. Илији) пао је град тако велики (као песница) да је побио многу коњицу куманску, који су били савезници Маџарски. Мир буде закључен и они испрате Саву до границе, до р. Саве (1221 год).

Око тога доба Стеван је дао Дубровчанима *повељу*, да могу слободно трговати по Србији, да продају вино без воде, и мед, по потпуној мери; а ко би противно радио да му се то одузме. То је најстарија писана повеља српска.

Осим овога Стеван је имао и породичких неприлика. Његова жена Јевдокија, по што јој отац постаде цар грчки, отпочне живети раскошно. Кад је саветима не могаше одвратити од рђава пута, којим је пошла, Стеван је онда отера од себе на врло строги начин. За тим се ожени унуком дужда млетачког *Дондоле*.[1]

б) Краљ — Првовенчани

(1220—1227)

Крунисање. Док је Стеван утврђивао своју великожупанску власт, борио се противу непријатеља и с поља и изнутра; дотле је његов брат Сава раширивао и утврђивао православну веру у Србији, учио народ, подизао манастире и уз њих школе, израдио у византијског патријарха и цара, да Србија може имати самосталну српску народну цркву, и да српски епископи могу сами између себе бирати Архијепископа који не мора ићи ка патријарху да прими благослов и потврду. Одобривши самосталност српске цркве, патријарх постави Саву за Архијепископа српскога, по што је, вели, и као принц — духовних, и као способан и ревносан проповедник православне вере, — најдостојнији тога великога сана. Па вративши се срећно у отаџбину, Сава, у договору с братом, установи у земљи 8 епископија (1219 год.) И по што је Сава све то уредио, а Стеван победио непријатеље своје и раширио границе своје државе, — тада се оба брата договоре: да Србији даду већег спољашњег значаја, и да тако своју династију још већма утврде. То су мислили постићи тиме: *ако се Србија прогласи за Краљевину*. Они

[1] Мајков, стр. 20.

Стриц његов Андрија (син Мирослављев) кнез Хумски, закључи 1233 године самосталан савез с Дубровчанима, а тим се прогласи независним. Све ово учини, те се 1233 године дигне буна против Радослава. Бунтовнике је предводио *Владислав*, млађи син Стеванов, и они победе Радослава који *побегне* у *Драч*, а по том у Дубровник, издавши Дубровчанима повељу у којој каже: да је побегао испред брата Владислава због свога „правовјерија“, а Владислављевог великог проклетства. Даље, у тој хрисовуљи, вели: „ако ми Бог да те опет постанем господар, као што сам и био, ваши (Дубровачки) трговци да слободно тргују по свима крајевима краљевства ми, и по Хуму и по Зети, и по свима трговима краљевства ми, а да им се царина не узима ни на мало ни на велико.... Данак што дајете за Реку и за затонске винограде, и за поличке винограде — од тога вас ослобађа краљевство ми, да ником ништа не дајете. А за винограде жрновничке, од дедова и отаца ваших до данас, што сте посадили у земљи краљевства ми, колико је да је (или много или мало) — поклањам вам и ослобођавам од данка; а од данас, да ни једне педи моје земље не заузмете, нити је засадите лозом или другим каквим воћем, или житом да је засејете [1] и т. д.

Сава уложи сав свој труд да се браћа помире и да Владислав уступи престо Радославу, законитоме наследнику. Али не могавши успети у томе, он, да би уклонио даљи сукоб између браће, и несреће, које би отуда настале, склони Радослава те се овај покалуђери. Радослав, на скоро, по том, и умре, не оставивши порода. Краљем српским постао је дакле Владислав, други син Стевана Првовенчаног.

Радослав се потписивао:

Стефань вь христа богав вѣрны краль всѣхь рашких ꙁемль и тревоунинскиихь, оуноукь светаго Єимеѡна Немане и сынь прьвовѣньчаньнаго крала блаженопоунвьшега Стѣфана монаха, Радославь. [2]

---

[1] Pamatky хрисововлъ Ст. Радослава кральа всѣхь рашьких ꙁемль и тревоунискихь.... стр. 10—11.

[2] Хрисовоуль С. IX, стр. 10.

КРАЉ СТЕВАН ВЛАДИСЛАВ

1234 — 1243

Владислав је прогнао брата законитог краља српског и постао владалац; али је тиме учинио врло велику погрешку. Прво, он је, тражећи помоћи у властела, без икакве нужде, ослабио краљевску власт, и властели дао могућности да се мешају у *ред наслеђа*, и да данас подижу једног, а сутра другог. Друго, он је тиме дошао у сукоб и са својим стрицем *Савом*, а уједно и са целим свештенством које је било уза Саву. *Сава*, који је знао колико је Немања труда уложио док је створио српску државу и поставио нов ред наслеђа по прворођењу; који је знао, колико је његов брат Стеван поднео напора и трудбе, док се *утврдио* на престолу који му је брат Вукан отимао; и који је Радослава баш за то и крунисао за младога краља, да се зна да је наследник престола, — *Сава*, дакле, не само да није могао одобрити поновљени пример Вуканов, него је најстрожије осудио овај дрски поступак Владислављев. Сава дође у сукоб с краљем па сазове збор у Жичи, те изберу за архијепископа *Арсенија*, кога *Сава* посвети на своје место, а по том се крене на западно море, и оде у Јерусалим, у Александрију и друга места. Обишав света места, *Сава* се крене натраг у отаџбину. У Блгарској, у Трнову, одслужи службу божју на Богојављење, ту се разболи и умре *12 Јануара 1236 године*. Тело његово било је најпре сахрањено у Трнову, у цркви 40 мученика, па га Владислав доцније изиште и сахрани у Милешеву.

Владислав, пак, чим је постао владар, видео је своју погрешку, па да би се одржао на престолу он затражи помоћи на страни. За то се ожени ћерју Асена II, тадашњег моћног цара блгарског. За тим удари с војском на *Хум*, победи свога стрица Андрију, и заузме *Хум* и састави га са српском државом. После овога дође у сукоб с Дубровчанима због данка и царине коју они нису хтели плаћати на затонске и пољичке винограде и Реку. Дубровчани буду побеђени и принуђени да траже мир и пријатељство. По том миру Дубровчани се обвежу: да ће примити Влади-

слава у град, ако би био у нужди, да ће му плаћати 1000 перпера, 100 лаката скрлета, да ће га помагати на мору, и т. д. У хрисовуљи, коју је Владислав издао Дубровчанима 1236 год., Владислав вели: „дајем милост пријатељима својим властелима дубровачким и целој општини градској и праштам им десетке што су давали од Жрновнице. И никаквим начином да им се ово не наруши, ни од мога брата, нити од кога било мога, докле су год са мном у пријатељству које имам с њима. Ко ово наруши да је проклет од Бога и од свих светих.“ [1]

На скоро после тога (године 1237) Маџари ударе на *Хум* и заузму *неки део*.

Немајући новаца за државне потребе он уступи странцима (Сасима — Немцима) изворе народног богатства: златне и сребрне руднике, дâ им повластице да секу шуму, да праве спахилуке, да раде занате; сва индустријска предузећа; сваковрсне трговачке и шпекулативне радње, — једном речју: *отвори странцима широм врата у српску државу*. Странци нагрну као скакавци и размиле се по Србији, — и почну експлоатисати. Зле последице овога Владислављевог рада на брзо се показаше. Шума би исечена; закон се није поштовао; правде није било; латински свештеници нагрнули са својим „вернима“ и почну подизати католичке цркве и капеле; а на супрот томе злу, беше од тога и једно једино *добро* то: *што се отпочела рудокопња*. Сада противу Владислава устану они исти који су га и дигли, којима је он сâм дао оруђе у руке, и они га *збаце с престола*. Краљем српским постане Урош, његов млађи брат, трећи син Ст. Првовенчаног.

Владислав се називао:

Стефань Владиславь с помокию божиωвь краль всѣхь рашкихь ʒемль и Диωклитие и Дальмацие и Травоунне и Ѕахльмие. [2]

---

[1] Pamatky — **хрисоковль** стр. 14.

[2] Хрисовуль С XI, стр. 13.

КРАЉ УРОШ I. ВЕЛИКИ

(1243—1277)

Било му је 43 године када је постао српским краљем. Био је прво ожењен ћерју угарског краља *Беле IV*, свастиком блгарског цара Асена II; па кад му је та жена умрла онда се, по други пут, ожени францускињом Јеленом, која је била од царског рода и врло образована[1].

Рат с Татарима. Поставши владаоцем Урош одмах скупи војску и разбије Татаре који су, опљачкавши Угарску, ударили на Хрватску, опљачкали и њу, па упали у Босну, опљачкали неке крајеве њене; а за тим ударили, и на Србију. Разбијени Татари отишли су у Блгарску. Овај је рат врло кратко трајао.

Завада с Дубровчанима. Те исте године, по што је надбио Татаре, Урош се завади с Дубровчанима, за то што су помагали Владиславу да опет постане краљем; али се, те исте године, измири и закључи с њима уговор. У том уговору Дубровчани су се обвезали: да неће допустити да Владислављева краљица шиље из Дубровника ни по мору ни по суху, ни по Босни, нити писама нити посланика, противу њега. Ну непријатељство између браће није дуго трајало и они се измире.

Рат с епирским деспотом. На скоро после тога епирски деспот *Михаило II*, да би раширио границе своје државе, упадне с војском и у српску краљевину; али буде побеђен и приморан да са Урошем закључи мир у Скадру (Ово је било год. 1246). Тада је Урош добио пределе *Прилепске*.

Друга завада с Дубровчанима. После овога у српској држави завладао је мир, који је трајао неколике године (до 1252) када се Урош понова завади с Дубровчанима због трговања. Урош је захтевао да дубровачки трговци, долазећи у Србију, морају пролазити само на *извесним местима, — царинарницама,* где ће платити *царину* за дозволу да могу трговати по Србији. Али та завада не

[1] Животи, стр. 8.

Стриц његов Андрија (син Мирослављев) кнез Хумски, закључи 1233 године самосталан савез с Дубровчанима, а тим се прогласи независним. Све ово учини, те се 1233 године дигне буна против Радослава. Бунтовнике је предводио *Владислав*, млађи син Стеванов, и они победе Радослава који *побегне* у *Драч*, а по том у Дубровник, издавши Дубровчанима повељу у којој каже: да је побегао испред брата Владислава због свога „правовјерија“, а Владислављевог великог проклетства. Даље, у тој хрисовуљи, вели: „ако ми Бог да те опет постанем господар, као што сам и био, ваши (Дубровачки) трговци да слободно тргују по свима крајевима краљевства ми, и по Хуму и по Зети, и по свима трговима краљевства ми, а да им се царина не узима ни на мало ни на велико.... Данак што дајете за Реку и за затонске винограде, и за поличке винограде — од тога вас ослобађа краљевство ми, да ником ништа не дајете. А за винограде жрновничке, од дедова и отаца ваших до данас, што сте посадили у земљи краљевства ми, колико је да је (или много или мало) — поклањам вам и ослобођавам од данка; а од данас, да ни једне педи моје земље не заузмете, нити је засадите лозом или другим каквим воћем, или житом да је засејете [1] и т. д.

Сава уложи сав свој труд да се браћа помире и да Владислав уступи престо Радославу, законитоме наследнику. Али не могавши успети у томе, он, да би уклонио даљи сукоб између браће, и несреће, које би отуда настале, склони Радослава те се овај покалуђери. Радослав, на скоро, по том, и умре, не оставивши порода. Краљем српским постао је дакле Владислав, други син Стевана Првовенчаног.

Радослав се потписивао:

Стефань вь христа богав вѣрны краль всѣхь рашких ꙁемль и тревоунинскиихь, оунoукь светаго Симеѡна Немане и сынь првьовѣньчаньнаго крала блаженопоуньшега Стѣфана монаха, Радославь. [2]

---

[1] Ramatky **хрисововлъ Ст. Радослава кральа всѣхь рашьких ꙁемль и тревоунинскихь**.... стр. 10—11.

[2] **Хрисвовль** С. IX, стр. 10.

српску земљу; а ми ћемо се спремити најдаље за (**дьвѣ**) две недеље и кренути сву нашу силу, а само ћемо оставити толико људи колико је потребно да чувају град. Даље су Дубровчани, у овоме уговору с Михаилом, обећали: да ће у свој град примити оне трговце из његове царевине, који дођу ради трговине, и заштити их као и саме своје грађане; да могу бити у Дубровнику колико им је воља, и радити свој посао: продавати и куповати, не плаћајући никаква данка, нити ће им се каква пакост чинити; неће им се узимати данак ни на *вратима* (уласку) ни на *мосту*, ни на *броду* ни на *путу;* и да купују све што им је потребно: злато, сребро, свите и златне поставе, или друго што год, осим *пшенице*, коју да не износе из града Дубровника без дозволе кнежеве, који би у то време владао у кнежеству дубровачком. Исто тако: и Дубровчани да могу по блгарском царству слободно трговати што им је воља, и да им се не узме кумерак (= ђумрук — царина) нити икакав данак, ни у *граду,* ни у *сабору,* ни у *селима* (**селѣхь коупьцемь**) ни на *мостовима*, ни на *рекама*, ни на *путовима,* него да буду слободни на сваком месту, да се баве колико им је воља и да полазе кад им је воља, и да им буде заштићен њихов добитак[1].

Тако, ето, Дубровчани уговорише са царем блгарским Михаилом Асеном 1253 године.

Исто тако Дубровчани су направили уговор и са жупаном хумским *Радославом.* У том уговору Дубровчани су обећали Радославу: да неће пакостити Радославу ни његовим људима; да им је њихов град Дубровник отворен, и да могу кад хоће доћи и отићи; да Радослав и његови људи могу куповати у Дубровнику шта хоће; и. т. д. [2]

Радослав, пак, са своје стране, обвезао се: да ће ратовати против краља Уроша и његових људи докле год Дубровчани буду ратовали с Урошем; да ће он и његови људи штитити Дубровчане у својим земљама; ако се ком Дубровчану учини каква штета, онда ће исту са̂м Радослав

[1] Pamàthy — **изборъ хрисоволъ.** С XVI стр. 16—20.
[2] Pamàtky — **хрисоволъ,** Č XVII, стр. 21.

накнадити, ако не узмогне наплатити од оног ко је штету учинио; да ће бити у пријатељству с блгарским царем Михаилом докле год он буде у пријатељству с Дубровчанима; да ће јавити Дубровчанима ако дочује да се ко спрема против њих; да ће забранити својим људима да чине какве пакости Дубровчанима; спорови између Дубровчана и његових људи, које има и које узимадне, да ће се пресуђивати по старом закону; и тако даље.[1]

Овај уговор између Радослава и Дубровчана закључен је 22 маја 1254 године.

У то време *никејски император Теодор* нападне на *Блгаре* и разбије им војску у *Балкану*. Ово тако поплаши Михаила, да *замоли Уроша за мир и помоћ* противу никејског императора. Урош му изради мир са никејским императором, а он се ожени Урошевом ћерју Аном. Урош за тим потчини хумског кнеза Радослава под своју власт.

Дубровчани, видевши како прођоше њихови савезници, затраже од Уроша мир. Урош пристане и закључи са њим уговор мира, 23 Августа 1254 године.

По том уговору: Дубровчанима су припали само они виногради које су засадили у Србији до смрти Стевана Првовенчаног, а за остале винограде, који су после тога посађени, да судије пресуде коме да припадну; и с оних винограда, који се Урошу досуде, вино за ту (1254) годину да припадне Урошу; да војска Урошева не чини никаква зла дубровачким људима и трговцима; да дубровачки трговци иду на Брсково и ту да плаћају царину на сô, па онда да могу слободно трговати по земљи; да Дубровчани не суде Урошевим људима без судија српских; ако се учини каква крвнина, између Дубровчана и Урошевих људи, да се исправи по старом закону, и т. д. Дубровчани, пак, обећаше се: да ће краљу одавати поштовање које су одавали и деду му, и оцу му; да ће га примити у град кад дође, не спомињући никакве пређашње заваде, нити ће ударити већу цену за јело и вино ни њему ни његовим људима који би дошли с њим; да ће бити са њим у пријатељству; да неће

[1] Тамо, XVII 21—23.

КРАЉ УРОШ I. ВЕЛИКИ

(1243—1277)

Било му је 43 године када је постао српским краљем. Био је прво ожењен ћерју угарског краља *Беле IV*, свастиком блгарског цара Асена II ; па кад му је та жена умрла онда се, по други пут, оженио францускињом Јеленом, која је била од царског рода и врло образована[1].

Рат с Татарима. Поставши владаоцем Урош одмах скупи војску и разбије Татаре који су, опљачкавши Угарску, ударили на Хрватску, опљачкали и њу, па упали у Босну, опљачкали неке крајеве њене; а за тим ударили, и на Србију. Разбијени Татари отишли су у Блгарску. Овај је рат врло кратко трајао.

Завада с Дубровчанима. Те исте године, по што је надбио Татаре, Урош се завади с Дубровчанима, за то што су помагали Владиславу да опет постане краљем; али се, те исте године, измири и закључи с њима уговор. У том уговору Дубровчани су се обвезали: да неће допустити да Владислављева краљица шиље из Дубровника ни по мору ни по суху, ни по Босни, нити писама нити посланика, противу њега. Ну непријатељство између браће није дуго трајало и они се измире.

Рат с епирским деспотом. На скоро после тога епирски деспот *Михаило II,* да би раширио границе своје државе, упадне с војском и у српску краљевину; али буде побеђен и приморан да са Урошем закључи мир у Скадру (Ово је било год. 1246). Тада је Урош добио пределе *Прилепске*.

Друга завада с Дубровчанима. После овога у српској држави завладао је мир, који је трајао неколике године (до 1252) када се Урош понова завади с Дубровчанима због трговања. Урош је захтевао да дубровачки трговци, долазећи у Србију, морају пролазити само на *извесним местима, — царинарницама,* где ће платити *царину* за дозволу да могу трговати по Србији. Али та завада не

[1] Животи, стр. 8.

српског краља Уроша, и Константина Теха. Византијски цар, да би стао на супрот томе савезу, почне и сâм тражити савез, нудивши своју ћер Ану за Урошева сина Милутина; али Урош одбије понуду цареву и пристане на савез с Карлом. То је било 1275 године.

Рат с Дубровчанима и губитак престола. После учињеног савеза с Карлом Урош зарати с Дубровчанима за то, што су погазили уговор, а и за то, што су они потпомагали Омишане који су ратовали с Карлом, којега је страну прихватио Урош. Ну тај се рат не доврши за његове владе. Маџарски краљ поплаши се снаге и моћи Урошеве, па наговори свога зета Драгутина да тражи од оца испуњење уговора женидбе по ком је Драгутина имао бити млади краљ Сремски. Урош Велики није хтео пристати на парчање српске краљевине, па за то није ни дао Драгутину да засебно влада Сремом, делом Славоније и Мачвом, него је те земље спојио са српском краљевином; па то не хте учинити ни сада, када Драгутин понова затражи речене земље.[1] Тада маџарски краљ Стеван V, таст Драгутинов, дâ војску Драгутину и он с истом удари на свога оца, краља Уроша. Урош на брзо скупи нешто војске и изиђе на сусрет сину. Бој буде на *Гацком*, и малобројна војска Урошева буде побеђена, а Урош побегне у *Хум.* Тамо је мало времена живео. Властољубиви Драгутин није могао сачекати да на миру умре овај скоро 80 годишњи старац, овај способни и велики и, како га свуда називаху, „страшни“ краљ. И Урош се пред смрт покалуђерио, и сахрањен је у својој задужбини: *манастиру Сопоћанима,* близу Расе. Умр'о је 1277 године.

Урош је владао Србијом 33 године. Био је јуначан и мудар владалац. Непријатељи и суседи његови, а нарочито Дубровчани јако су га се бојали и нико му не могаше досадити. Раширио је границе своје државе; издавао је мудре наредбе, и бринуо се о народном благостању. Под њим је Србија постала и *велика и јака држава.* Поштовао је и чувао народне обичаје и носио одело народно, и *у ко-*

[1] Животи, стр. 17—21.

жуху дочекивао посланике страних држава; подизао манастире; делио сиротињи, — као и његови стари што су радили. Због својих великих дела, која је учинио, прозван је: **Велики.**

Након себе оставио је два сина: *Драгутина* и *Милутина.*

Урош се потписивао: **Стєфань Оурошь сь помокню божиωвь крааь вьсєи рашькѣи ꙁємли и поморьскє.**

СТЕВАН ДРАГУТИН

краљ српски 1277—1281;

краљ сремски 1281 — 1316.

Пошто је оца збацио с престола Драгутин се прогласи краљем српских земаља, али краљевање његово не трајаше дуго. Рат који је његов отац Урош повео с Дубровчанима он прекине и углави мир. Напуљски краљ Карло I понови преговор и са Драгутином. ради освојења Цариграда. Знајући да му је и отац на тај савез био пристао и Драгутин пристане на њ. У почетку 1281 године напуљска војска упадне у грчко царство; а то беше већ урадила и српска војска. Српска војска у почетку је напредовала; ал кад напуљска војска би побеђена — онда се сва грчка сила окоми против српске војске и надбије ју. Због овог несретног рата појави се у земљи незадовољство — Поред тога: Драгутин беше болешљив, и сломио једну ногу паднувши с коња под градом Јелечем[1]; а савест га је гризла што је онако поступио према своме оцу. Драгутин је истина, за своје 4 године владе старао се да ту своју погрешку поправи тиме што се заузимао да у земљи буде *правда*, гонио је и кажњавао рђаве људе, путовао по народу да се сам собом увери како народ живи. Они се користе његовим неуспехом у рату с Грцима па устану против њега. Тада се и краљица Јелена, мати Драгутинова умеша у то и, да не би било унутрашњег рата, склони Драгутина да се одрекне престола, у корист

[1] Хрисовул, с IX, стр. 10.

свога млађег брата Милутина. Драгутин дозове Милутина к себи, у своју престоницу Дежево, и уступи му престо под условом: *да после смрти Милутинове постане српским краљем Владислав син Драгутинов* и да Драгутину остане: *Сремска краљевина* на уживање и управљање.

Одступивши са престола Немањиног, Драгутин се крене из своје престонице у Дежеви, и оде у Срем, године 1281 Од тада се он називао: „краљ сремски", и управљајући Сремом делом Босне (Усора и Соли) Мачвом, Подунављем и Браничевском облашћу а неко време признаваше му врховну власт и Степан Котроман бан друге бановине босанске (Горње Босне и Доњих крајева). *Тако је, дакле, цела Босна била неко време под Драгутиновом управом*".[1]

Престоница Драгутанова беше *Дабрац* (сада Дебрц) на обали Дунава, и *Београд*.

Драгутин је имао два сина; Ваадислава, кога ожени Млеташком, и Урошицу, кога ожени ћерју ердељског војводе, имао је и кћер Јелисавету, коју је удао за бана босанског Степана Котромана.

Драгутин је једном покушао да се поврати на српски краљевски престо, али Милутин пошље архијепископа Данила у Дабрац, те он одврати Драгутина од намере. — И Драгутин се пред смрт покалуђерио добивши име Теоктист, и проводећи дневе у посту молитва и мећући тело своје разним мукама. Умро је 12 Марта 1316 године.[2]

КРАЉ СТЕВАН УРОШ II. МИЛУТИН.

(1281—1321)

Милутин је био у најбољем добу, у 27 својој години, када се венчао српском круном на краљевски престо његових предака. Дотле је он имао под својом управом Зету

[1] Klaič Poviest Bosne стр. 90—91.

[2] Животи стр 25—52.

Требиње и Хум; а био је већ и ожењен Аном, ћерју Јована Анђела тесалиског наместика.

Држава српска била је, у то време, притешњена и умањена, јер су Грци захватали повелики део земље (све до Липљана) и непрестано су нападали хотећи освојити државу Милутинову и „имати га као послушнога слугу.“ С тога се Милутин удружи са својим тастом Јованом Анђел-ом, и одмах у пролеће идуће године завојишти на Грке. У овом рату били су побеђени Грци и Милутин је раширио своју државу освојењем неколико области с оне стране Шаре планине, добивши оба Полога, Скопље Овче Поље, Злаи Пијанец, и поврати се с триумфом у своју престоницу у *Пауне* (на Косову).[1]

Грчки цар Михаило Палеолог, да би се осветио Милутину и његову тасту одметнику своме позове у помоћ свог зета цара татарскога, Фруге и Турке и крене се с њима право на Србију. Ну цар се на путу разболи и после кратког боловања умре, баш у зиму 11 Децембра 1282 год. Његов син и наследник Андроник није имао новаца да плати најамницима (Татарима) и др. а бојећи се да они због тога не опљачкају грчку царевину, упути их да ударе на Србе, а он се врати у Цариград. Милутин имајући уза се мало војске, нехте се упуштати у бој, него се повуче испред непријатеља, који допру до Липљана Призрена, све палећи и убијајући. Татари жељни проливања крви, као и остали дивљаци науме да пређу преко Белог Дрина до којег су допрли били и преко којег су се видели многи бегунци и њихова стока. Ну, због надошле воде многи се подаве, а многе Срби побију па чак и њихова поглавицу (Црноглава) ухвате, осеку му главу украшену бисером и, пободену на копље донесу на дар своме краљу.[2] Остатак Татара поврати се у Грчко царство. За то време Милутин је скупио своју и свога брата војску, па чим су се непријатељи повра̂тили одмах је, у пролеће 1283 године, похитао за њима да им се освети што су нападали на државу његову. Грци се не

[1] Животи краљ Милутин стр. 108—109.

[2] Животи краљева и АЕ. српских. Написао АЕ. Данило и други. Издање Даничића. Стр. 110—112.

могоше одупрети многој и храброј војсци браће краљева које допру чак до св. Атонске Горе. Тада је Милутин завојевао пределе: Струмски, Сереско и Христопољски тамо и Божић прослави, па се онда у почетку 1284 год. врате у своју престоницу.[1]

Повратив се из византијског царства, Милутин отпусти своју војску кућама да се мало поодмори; а Драгутин са својом војском оде у своју државу. Али мир не потраја дуго.

Трећи рат с Византијцима. У почетку 1285 године Милутин опет скупи војску, врбујући војнике и из своје државе и из околних држава, одакле му многи дођоше чујући за његово велико доброчинство и славно име. Са овом војском Милутин упадне у Грчку царевину и заузме области; Кичевску, Поречку и Дабарску са свима градовима, и присаједини их к својој државц. После тога удари на Епир (земљу Влахиотску) који беше у свему изобиљан те се Милутин у њему наплени силног богатства па се онда врати к дому.[2]

Рат с Дрманом и Куделином. У то време продру Татари у Блгарску. У Браничеву су у то време владали као *васали* српског краља два брата *Дрман* и *Куделин*. Они се ослоне на помоћ Татара, па одрекну васалство и отпочну владати. Ну они се не задовоље само тим него се удруже са Татарима и Куманима и упадну у државу краља Драгутина која се до Браничева простирала и опљачкају многе крајеве. Драгутин удари с војском и допре до њихове престонице Ждрела, ал га ту надбију и Драгутин се мораде повући из Браничева. Тада Драгутин позове у помоћ Милутина, па заједно ударе на браничевачке господаре, победе их и прегнају преко Дунава, а Браничево освоје и споје са Драгутиновом државом. Ово је било 1286 г.[3]

Женидбе Милутинове. Милутин се, после овога побоји да Драгутин имајући толику земљу не покуша помоћу свога таста краља маџарског опет докопати се *врховне*

[1] Тамо, стр. 112—113.

[2] Животи краљева и архијепископа српских од Данила, страна 113—114.

[3] Животи, стр. 114—116

краљевске власти. С тога се разведе са својом женом Аном и ожени се Маџарицом ћерју краља маџарскога, сестром жене Драгутинове. С њом је имао једну ћерку (Царицу), па се онда и с њом разведе, пошто је видео да нема опасности за државу му; а и сама Маџарица беше раскалашна и неваљала. Овом женидбом Милутин је добио Босну. [1] За тим, да би отклонио опасност од Татара, ожени се ћерју оног блгарског цара Тертера коме је био зет Чока син цара татарског Ногаја и тако се ороди и с бугарима и с Татарима.

Рат с Шишманом. Не дуго после тога видински кнез Шишман, коме је држава била у околини Видина с престоницом у Видину најми Татаре и изненадно нападне на српску државу и допре до Хвосна и спремаше се да се кроз клисуру упути к пећи; али ноћу се појави на небу нека особита светлост, од које се војска непријатељска поплаши и врати натраг. Милутин дотле искупи војску и похита за непријатељима, сустигне их и тако разбије, да се Шишман једва спасе на лађи и побегне преко Дунава. За тим Милутин освоји целу видинску кнежевину са престоницом Видином и споји је са српском краљевином. Шишман мораде молити за мир. Милутин пристане на мир и да Шишману видинску област да њоме управља као *његов васал*; а Шишман се обећа *да ће бити Милутину у свему послушан*. Но ради још веће сигурности, Шишман се ожени ћерју великог жупана српског, Драгоша а његов опет *син* Михаило узме *ћерку Милутинову, Ану* (Неду). Тако Милутин рашири границе *српске краљевине* заузевши и *видинску кнежевину*. Овај рат био је 1291 године. [2]

Односи с Татарима. *Скоро* годину дана после тога у Бугарској настане опет раздор. Татари збаце с престола таста Милутинова, цара блгарског Тертера, и на његово место поставе блгарског великаша *Смиљца*, који им се умео удворити. То исто они намере учинити, и с Милутином. Ну како цар татарски Ногај, мораде ићи у Азију да ратује, то закључи с Милутином мир и узевши у таоштво *Сте-*

[1] Мајков. стр. 32

[2] Животи стр. 119—123

вана, сина Милутинова и још неколике великаше. Тако Милутин отклони рат с Татарима. Ово је било 1292 године.[1]

Однос с Бугарима и женидба Сшевапова. По што Татари одоше у Азију да ратују, онда Смилца, да би се ослободио од старештва татарског, поручи тада Милутину, да жели са њиме бити у заједници и пријатељству. Милутин се одазове томе и, по учињеном договору, Стеван, његов син, који је срећно умакао из таоштва, ожени се ћерју Смиљчином. Тек што се то свршило, а Татари по што су побеђени у Азији, где је и сам њихов цар *Ногај*, погинуо, поврате се у Блгарску, па кад дознаду шта је се збило, удруже се са *Светиславом* сином збаченог блгарског цара Тертера а шураком Милутиновим, и освоје Трново, престоницу блгарску. Али после кратког времена Светислав ухвати Цаку, баци га у тамницу, а потом му осече главу. Тако се Блгарска ослободи Татара, који господараху у њој неколике године 1294 год.

Чешврши раш с Визанишјом и мир. Милутин после онаквог свршетка у Блгарској крене се са скупљеном војском у византијске земље и освоји велику област Албанију и у њој најважнији град на Балканском Полуострву град *Драч*. Ово је било 1296 године.

Година дана после тога (у 12 години владе) сретно свршеног завојевања, дође к Милутину један великаш, одметник византијски Котаница и позове Милутина да нападну на византијске земље. Кад су већ били освојили многе земље византијске, онда византијски цар не могући се борити с Милутином, поплашен да му не пропадне сва царевина замоли Милутина за мир. У том времену умре Милутинова прва жена и цар Андроник понуди Милутину своју кћер Симониду за жену, сматрајући га као удовца, а другу и трећу жену Милутинову и не сматраху као такве, по што их је узео за живота прве законите жене. Милутин пристане на то и обећа се да неће више упадати у византијске земље и да ће помагати тасту против Персијанаца.[2] На две год, после тога (г. 1299) Милутин прими у Солуну ћерку

[1] Животи стр. 116—119.

[2] Мајков, стр. 32.

Требиње и Хум; а био је већ и ожењен Аном, ћерју Јована Анђела тесалиског намесника.

Држава српска била је, у то време, притешњена и умањена, јер су Грци захватали повелики део земље (све до Липљана) и непрестано су нападали хотећи освојити државу Милутинову и „имати га као послушнога слугу.“ С тога се Милутин удружи са својим тастом Јованом Анђел-ом, и одмах у пролеће идуће године завојишти на Грке. У овом рату били су побеђени Грци и Милутин је раширио своју државу освојењем неколико области с оне стране Шаре планине, добивши оба Полога, Скопље Овче Поље, Злаи Пијанец, и поврати се с триумфом у своју престоницу у *Пауне* (на Косову).[1]

Грчки цар Михаило Палеолог, да би се осветио Милутину и његову тасту одметнику своме позове у помоћ свог зета цара татарскога, Фруге и Турке и крене се с њима право на Србију. Ну цар се на путу разболи и после кратког боловања умре, баш у зиму 11 Децембра 1282 год. Његов син и наследник Андроник није имао новаца да плати најамницима (Татарима) и др. а бојећи се да они због тога не опљачкају грчку царевину, упути их да ударе на Србе, а он се врати у Цариград. Милутин имајући уза се мало војске, нехте се упуштати у бој, него се повуче испред непријатеља, који допру до Липљана Призрена, све палећи и убијајући. Татари жељни проливања крви, као и остали дивљаци науме да пређу преко Белог Дрина до којег су допрли били и преко којег су се видели многи бегунци и њихова стока. Ну, због надошле воде многи се подаве, а многе Срби побију па чак и њихова поглавицу (Црноглава) ухвате, осеку му главу украшену бисером и, пободену на копље донесу на дар своме краљу.[2] Остатак Татара поврати се у Грчко царство. За то време Милутин је скупио своју и свога брата војску, па чим су се непријатељи повра̂тили одмах је, у пролеће 1283 године, похитао за њима да им се освети што су напали на државу његову. Грци се не

[1] Животи краљ Милутин стр. 108—109.

[2] Животи краљева и АЕ. српских. Написао АЕ. Данило и други. Издање Даничића. Стр. 110—112.

Да би осигурао оне земље које је заузео од Грка, на случај да Карло освоји Цариград, Милутин пристане на савез и обећа Карлу послати војску у помоћ. Том приликом Милутин изјави папи да ће прећи у римокатолиштво. „Већ му папа посла исповедање вере и освећену заставу; кад у један пут раздор с Млечићима разби Карлу све што мишљаше. Милутин видећи га слаба, раскрсти с њим и папи јави да неможе увести у своју земљу римокатоличке вере.“ [1]

Око тога времена „босанске земље, којима беше завладао Павао Бребирски, бише наново узете и влада се српска простре чак до Думна. [2]

Унутрашњи раздори. Подизањем цркава, дворова и болница у византијској царевини Милутин је задобијо на своју страну своју ташту, царицу Ирину, „која му спремаше византијски престо, слаше силне новце, па и два сина своја посла у Србију,[3] И она и Милутин мишљаху сјединиги обе државе: византијску и српску, али тако, да Милутина наследе њени синови. Ну ту им би на сметњи најстарији син Милутинов, престолонаследник Стеван, који тада живљаше у Зети. „На скоро се уклони и та сметња. Згоду томе даде сам Стеван. Док се грчка страна, којом управљаху Симонида и Ирина, стараше оцрнити га оцу, властели с друге српске стране, бојећи се да Грци не обладају дођоше, Стевану у Зету и наговорише га да се диже на оца; али војска очина беше јача и Стеван се смири. По том би ослепљен у Скопљу и одведен у Цариград.“ [4] Ово је било год. 1310.

Две године доцније 1312 краљ Драгутин из истог разлога из ког су властели наговорили Стевана на устанак и да би осигурао престо своме сину крене се на Милутина да му отме престо. Тада Милутин пошље к Драгутину архијепископа Данила који својом речитошћу одврати Драгутина од намишљења корака и склони на мир. — После тога у српској држави био је мир. Милутин је у то доба

[1] Мајков. стр. 32.
[2] Тамо стр. 35.
[3] Тамо, стр. 35.
[4] Мајков, стр. 35.

слао помоћ у војсци своме тасту цару Андронику, против Турака. Године 1313 беше упао у Маџарску краљевину и опљачкао неке крајеве.

Смрт краљице Јелене. Краљица Јелена, мати краљева српских: Драгутина и Милутина, после смрти свога супруга краља Уроша, склони се у *Брњачу*, у Колашину. Јелена је била од царскога рода, и била је украшена свима врлинама, благе нарави, честитога и непорочнога живота, образована, мудра, даровита, побожна и енергична жена[1] С тога је она у своме двору у Брњачи завела *женску школу,* у којој су девојчице и девојке училе се божественими књигама, везле златом и бисером свештеничке одежде, шиле, ткале, и плеле.[2] Нарочито је прикупљала кћери сиромашних родитеља, обучавала их у добрим делима и побожности, учила разном ручном раду, који је женскињу потребан; а кад су одрасле, она их је *удомљавала*, обдарујући их богатим поклонима, -- а на место њих узимала друге девојчице.[3] — Тако је њен дом био прави расадник: знања, радиности, уметности и честитости. Учени људи тога времена из страних земаља, долазили су к њој и она их је богато обдаривала. Саградила је себи лепу задужбину, манастир *Градац,* и још мањих цркава које је богато обдаривала. У зиму године 1314 умре у своме двору у Брњачи по што се, пре тога беше покалуђерила у Скадру. Сахрањена је у ман. св. Благовештена у *Градцу,* својој задужбини. При погребу њену присуствао је и сам краљ Милутин, архијепископ Сава II, сви великодостојници црквени и светски, и мноштво народа из њене државе, који је плакао за губитком ове милостиве и узорите краљице?[1]

Смрт Драгутинови и рат с Угрима. Две године после смрти своје матере, 12 Марта 1316 године, умре Драгутин. Милутин одмах скупи војску и заузме Драгутинову државу, и придружи је српској краљевини. Угарски

[1] Животи, краљица Јелена, стр. 61—62.

[2] Тамо, стр. 68.

[3] Тамо. стр. 69.

[4] Мајков, стр. 36.

краљ Карло Роберт, сматраше себе за наследника Драгутинове државе, па се с тога почне спремати за рат тражећи на све стране савезника.[1] Папа који беше озлојеђен на Милутина што није прешао у римокатолиштво *„стаде проповедати крстоносни рат на њега.* Карло Роберто краљ угарски, удружи се с Карлом II сицилијским, поглавицама арнаутским, грофовима, бребирским, (Шубићима) и многим другим“,[2] — па ударе на Милутина. У *Арбанији* буде победа на *срйској* страни; али је на северу било обрнуто, јер су *Маџари* заузели *Мачву* и *Босну*. У том се у Маџарској појави буна, те они одустану од даљег ратовања. То је било 1318 године. Године 1320 папа хтеде подићи на Милутина сву западну Европу. Али ни од тога крстоносног рата не би ништа. Тако Милутина срећно минуше громови западни“.[3]

Однос с Дубровчанима. Милутин је живео с Дубровчанима како кад: некад у миру, а некад је, богме, и до окршаја долазило. Тако на четири године пред побуну Стеванову (год. 1306), дошло је између Милутина и Дубровника до оружаног сукоба. После смрти материне, која је била велика пријатељица Дубровчанима, Милутин се опет завади са њима, али се измире заузимањем Млечића и остане све по старом закону. То је било 1317 године.

Повраћак Сшеванов. Те исте године (1317) неки великаши израде у Милутина опроштај сину Стевану, којега поврати из Цариграда. Кад је Симонида, која је тада била у Цариграду, дочула да се Милутин измирио са Стеваном, не хте се ни за живу главу вратити у Србију. Но Милутин припрети ратом, те је отац мораде на силу с братом послати Милутину.

После овога Милутин није дуго живео. Умр'о је 29 Октомбра 1321 год. по што је краљевао четрдесет година (а свега је живео 67 година). Сахрањен је у најбољој својој задужбини Бањској, одакле је тело његово пренето у *Софију* где се и данас чува.

[1] Животи, стр. 88 па даље.
[2] Мајков, стр. 36.
[3] Тамо, на ист. стр.

Милутин је један од *најзнатнијих* владалаца српских, јер је срећно водио многе ратове и државу српску *у велико раширио и ојачао, како нико дотле.* Он је био и *мудар*, јер је умео отклањати опасности од своје државе; умео је дакле, *паметно* управљати. Ради тога *морао је четири* пута женити се. А где није помагао договор и женидба, ту је се, богме, лаћао оружја и он је скоро увек победиоцем излазио из крваве борбе; по том је он био и *јуначан.* „Славни руски историк А. Мајков, овако вели за Милутина: „Између три силна суседа, који су му непријатељи, у тескоби од наваљивања западне цркве, Милутин није много бирао како ће радити, него му је за тим било, да му Србија буде у миру и да је силна. *И тако је себе дао за корист државну.* Дивити нам се ваља његовој храбрости, бистроме уму, који се свачему знађаше довити, и поред тога необичној срећи; па још не треба нам сметати с ума да му је сусед, с којим највише посла имађаше, било источно царство, које није жалило ни плетака, ни новаца у пословима својим с другим народима; с таким суседом, који већ стајаше на прагу унутрашњега квара и државнога преврата, често је требало радити оружјем каквим он ради и плетке и ставити на супрот плеткама“.[1] За време мира, пак, старао се да становници простране државе српске не буду незадовољни. Тада је српска држава, помоћу јако развијене трговине, знатно се обогатила; *у његовој држави беше тако добро живети, да су се људи досељавали из околних земаља па чак из врло далеких* (Азије). И он сам био је врло богат, имао је: злата и сребра небројеног, много оваца и волова, и добрих коња, скупоценог одела, плодне њиве — свега изобиљно.[2] Да би се у земљи *право* судило, он је издао многе *ваљане законе*, које је и његов унук у свој законик уврстио. Становници су се поглавито занимали *ратарством и сточарством*, а било је и неких заната. А да би га сви његови поданици, разне вере и народности, волели, и да би српску државу прославио, он

[1] А. Мајков, у прев. Даничића, стр. 131.

[2] Животи, стр. 130.

није гонио ни једне вере; све су му вере равне биле. Поред оних епископија, које је установио св. Сава, он је установио још четири.

Он је био и *побожан* и давао је новаца манастирима и православним нашим и грчким, а и католичким. С тога је био *поштован* и код једних и код других; а после смрти проглашен је за *светитеља*. Подигао је многе *манастире* и *цркве* и у својој пространој држави, и у грчкој царевини, и на другим местима. У Цариграду је подигао велелепне зграде за *болнице* и плаћао лекаре да у њима болеснике лече. И у српској држави поред манастира беху *болнице* и *школе* у којима се властеоска деца учаху од калуђера писму и књизи. Милутин је први од владалаца српских почео ковати *златан* новац.

Милутин је, дакле, био и остаје после унука свога Душана *најзнатнији владалац српски*, којим се Србин до послетка поносити може.... Он се потписивао: **Стєфанъ Оурошь вь Христа бога благовѣрныи краль и сь богомь самодрьжьць вьсѣхь срьбскихь ѕємль и поморскихь.**

КРАЉ СТЕВАН УРОШ III. ДЕЧАНСКИ.

(од 6 Јануара 1322—1331 год.),

Стеван је, као што смо већ напред напоменули, син Милутинов од прве жене. Младост своју провео је у двору очеву, где се од калуђера и других учених Грка, учио: вери православној, читању, писању, историји, рачуну, геометрији и др. наукама. Кад су оно Татари, за владе Милутинове, хтели напасти на Србију, онда је он, по закљученом уговору с Татарима, а ради спаса своје отаџбине, отишао у таоштво Татарима; али се из тога на скоро избавио и повратио се у своју отаџбину.

После тога отац га је оженио ћерју блгарског цара *Смиљце*, и дао му *Зету*, на управљање и уживање[1] (као

[1] Животи краљева и архијепископа српских, написао Архијепископ Данило и други.

апанаж), пошто принчеви, у оно доба, нису имали никаквих доходака од државе. Тамо је Стеван био скоро 18 година (до 1310 године).

Кад се краљ Милутин ожени ћерју царевом Симонидом, од онда су се грчки обичаји све више и више уводили у краљевски српски двор, а потискивани су и остављани наши народни обичаји. У исто време, грчка царица Ирина, ташта Милутинова, радила је на томе: да споји византијску државу са српском под господарством Милутиновим, али после њега да престо уједињене српско-византијске царевине, наследе њени синови — а нê Стеван. Они властели који су били противни спајању српске државе са византијском, употребе то као сретство за буну против Милутина и наговоре Стевана да отме оцу престо, — јер иначе га неће добити. Стеван скупи војску и пође против оца. Милутин одмах потече с војском на сусрет сину и допре до реке Бојане. Стеван се повуче на десну обалу реке Бојане. Не могући му ништа учинити, Милутин му пошље овако писмо: „*Љубазно и срдачно чедо моје! . . . Ја те зовем к себи, а ти ми се одазиваш. Ја сам сада у жалости, и чини ми се да си ти бар уза ме; али у залуд пружам руку, јер те не налазим. Од много проливаних суза, очи ми већ слепе, а срце ми родитељско тешка жалост абузима, што си се ти, сине, одметнуо од мене, оца твога. Сав сам у ватри од многа уздисања: то ли је сине мој, чему се не надах од тебе. Дођи ми, дакле, драги мој сине, убриши сузе родитељске, и утеши ме у старости мојој*“.[1]

Кад је Стеван прочитао писмо, тако му се ражалило, да није могао срцу одолети: већ оде к оцу, падне на колена и замоли за опроштај. Али Милутин, по савету Симонидину и великаша Грка, окује Стевана и пошље у затвор у Скопље. Опакој Симониди и грчкој партији на српскоме двору, то не буде задоста, него затраже од Милутина *да ослепи свога сина*! И краљ нареди да се Стеван *ослепи*[2]

[1] Животи краљева и архијепископа српских. Написао Архијепископ Данило и други. Стр, 125

[2], Тамс, стр: 126.

није гонио ни једне вере; све су му вере равне биле. Поред оних епископија, које је установио св. Сава, он је установио још четири.

Он је био и *побожан* и давао је новаца манастирима и православним нашим и грчким, а и католичким. С тога је био *поштован* и код једних и код других; а после смрти проглашен је за *светитеља*. Подигао је многе *манастире* и *цркве* и у својој пространој држави, и у грчкој царевини, и на другим местима. У Цариграду је подигао велелепне зграде за *болнице* и плаћао лекаре да у њима болеснике лече. И у српској држави поред манастира беху *болнице* и *школе* у којима се властеоска деца учаху од калуђера писму и књизи. Милутин је први од владалаца српских почео ковати *златан* новац.

Милутин је, дакле, био и остаје после унука свога Душана *најзнатнији владалац српски*, којим се Србин до послетка поносити може.... Он се потписивао: **Стефанъ Оурошь вь Христа бога благовѣрныи кральь и сь богомь самодрьжьць вьсѣхь срьбскихь ȥемль и поморскихь.**

КРАЉ СТЕВАН УРОШ III. ДЕЧАНСКИ.

(од 6 Јануара 1322—1331 год.),

Стеван је, као што смо већ напред напоменули, син Милутинов од прве жене. Младост своју провео је у двору очеву, где се од калуђера и других учених Грка, учио: вери православној, читању, писању, историји, рачуну, геометрији и др. наукама. Кад су оно Татари, за владе Милутинове, хтели напасти на Србију, онда је он, по закљученом уговору с Татарима, а ради спаса своје отаџбине, отишао у таоштво Татарима; али се из тога на скоро избавио и повратио се у своју отаџбину.

После тога отац га је оженио ћерју блгарског цара *Смиљце*, и дао му *Зету*, на управљање и уживање[1] (као

[1] Животи краљева и архијепископа српских, написао Архијепископ Данило и други.

апанаж), пошто принчеви, у оно доба, нису имали никаквих доходака од државе. Тамо је Стеван био скоро 18 година (до 1310 године).

Кад се краљ Милутин ожени ћерју царевом Симонидом, од онда су се грчки обичаји све више и више уводили у краљевски српски двор, а потискивани су и остављани наши народни обичаји. У исто време, грчка царица Ирина, ташта Милутинова, радила је на томе: да споји византијску државу са српском под господарством Милутиновим, али после њега да престо уједињене српско-византијске царевине, наследе њени синови — а нê Стеван. Они властели који су били противни спајању српске државе са византијском, употребе то као средство за буну против Милутина и наговоре Стевана да отме оцу престо, — јер иначе га неће добити. Стеван скупи војску и пођe против оца. Милутин одмах потече с војском на сусрет сину и допре до реке Бојане. Стеван се повуче на десну обалу реке Бојане. Не могући му ништа учинити, Милутин му пошље овако писмо: *„Љубазно и срдачно чедо моје! . . . Ја те зовем к себи, а ти ми се одазиваш. Ја сам сада у жалости, и чини ми се да си ти бар уза ме; али у залуд пружам руку, јер те не налазим. Од много проливаних суза, очи ми већ слепе, а срце ми родитељско тешка жалост абузима, што си се ти, сине, одметнуо од мене, оца твога. Сав сам у ватри од многа уздисања: то ли је сине мој, чему се не надах од тебе. Дођи ми, дакле, драги мој сине, убриши сузе родитељске, и утеши ме у старости мојој“.* [1]

Кад је Стеван прочитао писмо, тако му се ражалило, да није могао срцу одолети: већ оде к оцу, падне на колена и замоли за опроштај. Али Милутин, по савету Симонидину и великаша Грка, окује Стевана и пошље у затвор у Скопље. Опакој Симониди и грчкој партији на српскоме двору, то не буде задоста, него затраже од Милутина *да ослепи свога сина*! И краљ нареди да се Стеван *ослепи* [2]

[1] Животи краљева и архијепископа српских. Написао Архијепископ Данило и други. Стр, 125

[2], Тамс, стр: 126.

а још би и даље продрла да се таст Стеванов не помири са грчким царем.

У Грчкој беше распра око престола између цара, деде Андроника старијег и цара унука Андроника млађег, Стеван беше више својта цару Андронику старијем, коме је био синовац таст његов; а блгарски цар имао је за жену сестру Андроника млађег. С тога кад изнова плану рат између двојице царева грчких, Стеван прими страну Андроника старијег, а блгарски владар уз Андроника млађег, свога шурака. Цославши у помоћ цару 12 чета војске, с војводом *Хрељом*, Стеван и сам с другом војском изађе на границу своје државе. „Срби су желели да се битка што пре отпочне, али војсковођа грчке војске, не смеде ступити у бој, јер су противници заробили били сву његову чељад; па и сâм побегне под закриље српског краља. Уз њега добегну још многи Грци са свију страна и почну наговарати Стевана да удари на млађег цара. Краљ је, пак, очекивао да му дође *Хрељa*, који ће му казати да ли је добро да удари или не. Кад је Хреља дошао, он је световао Краљу да не удара с војском; а то је исто световала и сва властела српска. Стеван их послуша и не хте нападати на грчког цара, него мимогред освоји неке градове а бегунцима рекне: Чули сте шта мисли моја властела. Ја да имам ма какав приватан (сам свој) узрок дићи оружје против цара вашег, морао бих од намере одустати, кад моја властела не пристаје на то. У осталом и сам нећу да будем неправедан, а и сва ми војска није на окупу. Ну, ја ћу се потрудити, да сам, у колико је могуће више, олакшам ваше јадно стање. Послаћу посланике Андронику млађем да вам опрости; не допада ли вам се то, послаћу вас блгарском владару, па ће вас он оправити у Цариград; није ли вам ни то по вољи, онда ћу вас на бродовима послати у Млетке, а оданде можете отићи у Цариград. Ако вам на послетку и то не годи: онда ћу вам дати два три града, па се у њима сместите и живите док цареви рат не сврше. Они пристану на ово последње и настане се у градовима, које им је дао.“ [1] То је било године 1328.

[1]. Срећковић, у „Вили“.

По смрти Андроника старијег, којега је Андроник млађи победио и приморао да се покалуђери — Стеван с војском упадне у грчке земље и освоји неколико градова, па онда опседне и тврди град *Охрид*, али га од њега одбије Андроник млађи уз помоћ Блгара. Због тога грчки цар обећа помоћ блгарском владару против Срба.

***Бој с Блгарима на Велблужду*.** Блгарски цар Михаило тежио је да се освети Србима за то, што је Милутин надбио његова оца Шишмана, заузео му видинску кнежевину и дао му је на управу тек онда, пошто се је заклео да ће бити послушан Милутину т. ј. *васал његов*. И за то, дакле, што је његов отац *био васал српског краља Милутина* — Михаило је гајио *мржњу* према Србима, тежио да се *освети* тим, што би *заузео Србију*. Умноживши савез са Андроником млађим, и опријатељивши се с њим, Михаило се реши да изврши своју намеру, да оствари своју тежњу. Он скупи војску од Блгара, најмљених Татара, и др. и крене се од града Трнова на Видин да „погуби српску земљу“. У исто време пошао је преко Битоља и грчки цар, и освојив пет пограничних градова српских, заустави се ту, да дочека докле ударе Бугари.

Стеван који је био врло побожан и мирољубив, поиште мир од цара блгарскога; али он не хте чути за то. Он се хваљаше да ће сву српску земљу прегазити и свој престо у Србији наместити. Стеван онда скупи војску и изађе пред Блгаре, који се беху улогорили на десној обали Струме, у равници *ћустендилској*. Четири дана *пустошили су Блгари мачем и ватром околне крајеве*, па чак и воћке секли. Срби се улогоре на речици Каменчи, близу *Ћустендила* (Велбужда). Стеван, краљ српски, није желео рата с браћом, већ *заједнице* и *мира*, а и војску сву не беше искупио, јер је хтео да пресече пут Бугарима, — па с тога отпочне преговоре, који се 2—3 дана протегну. — Стеван му је између осталог писао: *Опомени се, драги и љубазни брате, краљеества ми, да ништа зло учинио нисам, за сва зла, која си ти мени учинио. За што, дакле, хоћеш да уништаваш српски и бугарски род. Уживаш*

поштовање, које ти је Бог као цару дао; па нашто онда желети туђе, а не задовољити се оним што имаш? Ако си баш толико силан, а ти ратуј с варварима, и не нападај на хришћане. Помисли само колико ће се крви пролити, колико ће матера децу изгубити, колико ће љуба и сеја закукати, — колико ће трупова с обе стране пасти, да их птице кљују и зверови једу? ![1] Ал мимо све то осветољубиви цар блгарски не хте чути за мир; већ поручи Стевану да ће га уморити највећим мукама, ако не поднесе свој врат под његове ноге. — То је било у петак, а у суботу 28. Јула год. 1330, догоди се жестока битка.

Срби испраћени благословом седога краља: „Идите, децо, у име Господа“ —, баш око подне ударе на Блгаре у потпуном бојном поретку. Оклопи, штитови и оружје њихово бљештало је на врелим илинским зрацима, а рзање коња и јека бојних труба, потресало је ваздух. Михаило, цар блгарски, уреди своју војску, колико је боље могао: и ступи у бој. Језгром српске војске, коњаницима, управљао је 20 годишњи син Стеванов, млади краљ Душан. Срби полете на јуриш. Обе се војске јуначки понеше, тукући се копљима, мачевима, и стрелама. Од Блгарске војске многи изгибоше српска војска разбије Блгаре тако, да их примора на бегство. Кад то виде блгарски цар, наже и он бегати; али му се коњ спотакне, те падне и угрува се, а српски војници притрче и убију га. За тим мртво тело царево натоваре на коња и донесу пред својега краља Стевана. Цео логор бугарски био је освојен, властела (бољари) похватана, прости војници разоружани и као суплеменици и једноверци, кућама отпуштени. Најгоре су прошли Татари. Њих су све, па и заробљенике исекли, да се река Струма крвљу обојила; а телеса њихова оставили су, да их једу зверови земаљски и тице небеске. Само једноверци, Бугари, били су погребени.[2]

[1] Примери књижевности и језика ст. и срп. словенскога од Ст Новаковића. Рат краља Ст. Дечанског са бугарским царем Михаилом, од Ак. Данила. Стр. 207—216.

[2] Тамо. Стр. 211—213.

Сутра дан, у недељу, тек што је сунце огрануло, сакупи се збор око краља српског, а војници почну доносити силно злато, царске хаљине неизбројено благо, прекрасне коње цара блгарског и великаша његових. Сем тога доведоше још многе великаше бугарске у гвожђе оковане. Многи од њих не verovaху да им је цар погинуо, те Стеван нареди да им се изнесе мртво тело царево. *Они, уверивши се, почну горко плакати и у глас закукају: О љубљени и слатки наш господине, моћни царе, тако ли погибе? Зар ти слава царства сада ништа не помаже? Где је сада твој златни престо? Где је слава богатства твога? Где су твоји скупоцени бисери и алем-драги каменови и одело златом извезено? Где су, пак, мисли твоје?!.. Устани, и види велику жалост и тугу нашу, која нас данас снађе. Свега смо лишени: и славе и величине: понижени смо и воде нас куд хоће.*[1] За тим се окрену к Стевану, и рекну, како они виде да је он одржао победу у да су сад у његовим рукама; него замоле: да се помене, како је њихов цар *до јуче био славан, и данас понижен и прекорен, као и прах, и погубљен изван државе своје.* Помилуј нас, — мољаху они — превисоки краљу и твојом преславном речју заповеди да се погребе тело овога нашега господара, до синоћ бившег — супарника — ратника твога, а сада недостојног ти роба. Краљ, саслушав њихову молбу и договоривши се са доглавницима својим сахрани Михаила у цркви св. муч. Ђорђа. За тим краљ преко весника, јави архијепископу српском Данилу, својој супрузи благочестивој краљици Марији, и свему сабору српских земаља; да је божјом помоћу *сретно одржао победу над злим душманином царем блгарским, који је ударио са великом силом туђинаца да уништи отаџбину српску.* Кад се та вест по свој земљи рашчула, неисказана радост прожмала је сваког Србина, а у свима црквама и поносним манастирима српским, захорила се она дивна божанствена песма: Тебе Бога хвалим![2]

С бојног поља ћустендилског Стеван се са војском крене у Блгарску, у којој је био неред: међусобно уби-

[1] Тамо, стр. 214.
[2] Тамо, стр. 214—215.

јање и пљачкање. Блгарски бољари, бојећи се гнева Стеванова, изиђу преда-њ и рекну му: *Превисоки и благочестиви и богом помиловани, моћни и самодржавни краљу! Ми, робови твоји, чусмо за силу. коју ти Госиод дарова, и како је наш цар, који је са силном војском упао у државу твоју, храброшћу твојом разбијен и погубљен, што смо неки од нас и својим очима видели, јер смо се десили у тој жестокој и страшној битци. И чујући да славно ти краљевство долази овамо, да нас уништи, припадамо и молимо се превисоком ти краљевству: поштеди нас од гнева твога, јер царство блгарско и сва држава његова, и градиво и имања, и сва слава и богатсво, данас је у твојој руци, и можеш располагати како хоћеш. Ми, пак, робови твоји, славимо тебе, превисоког господина нашега и моћнога краља, тебе величамо и поклањамо се теби, Богом прослављеному. Ну не остави нас, робове твоје, који имамо жалосну душу и скрушено срце. Од сада нека је српско краљевство и блгарско царство у једну државу спојено, и нека је мир.*[1]

Стеван поручи својој сестри царици *Ани*, да се *са сином* својим поврати на царски престо, на ком је и била у царски град славно Трново; а бољарима одговори: *Чули сте све шта се збило на бојном пољу и да сам са силном војском ушао у државу вашу. Ну саслушав ваш говор, примам вам молбу и нећу вам чинити никаква зла. Него дајем вам за цара љубазнога сина сестре моје, да вам је господин и цар као што је био и отац његов цар Михаило, и да га слушате као мене, и да му сваку почаст одајете. На том нек се сврши, и будите ми здрави!*[2]

Како грчки цар, чувши за *пораз Блгара*, беше већ отишао са српске границе, — то Стеван, по свршетку ствари у Блгарској, упадне у грчко царство и заузме неколике грчке градове у равници низ Вардар и Струму.[3] Повративши се у своју престоницу, Стеван је свуда весело дочекиван од својих поданика. Војници су се с радошћу

[1] Животи краљева и Ак. од Данила, стр. 194—195.
[2] Животи, стр. 195—196.
[3] Мајков, стр. 42.

и поносом враћали у своју отаџбину, ка својим домовима — јер су се прославили са својим краљем над непријатељима.“ У овом рату Стеван је заузео Ниш и још неки део српских земаља, које су дотле биле под Блгарима. Из благодарности Богу за одржану победу Стеван је подигао велелепни манастир *Дечане*, украси га свим красотама и споља и изнутра, посуђем и одеждама, и приложи му многа села и катуне. Прилози се ови учинише и потврдише пред целим збором српске земље, свештеничким и светским, и с благословом архијепископа Данила, свију епископâ, игуманâ и свега свештенства.[1]

После рата с Блгарима у Србији био је мир. Ну Стеван, близу 60 годишњи старац, не подичи се дуго битком ћустендилском. Због његове жене, Гркиње, која је хтела да њен (и Стеванов млађи) син Синиша буде наследником, а не Душан, изроди се буна. Душан се у два маха дизаше и најзад, победи оца, који побегне у Петрић, а одатле га одведу у *Звечан* и удаве.

Стеван Урош III. по манастиру Дечанима задужбини својој, назван Дечански, спада у ред *знатних, мирољубивих* и *побожних* владалаца српских. *Раширио је* границе своје државе и на југу у Грчкој и на северу одржав победу над својим синовцем Владиславом. Одржао је сјајну победу над Бугарима и узео оне српске земље, од Ниша до Софије, које су биле под Блгарском влашћу. Нарочито је био много побожан и подизао је цркве и манастире, од којих су најзнатнији „Дечани“. Још је подизао и многе болнице у којима су се болесници бесплатно лечили, па чак је и сам многе ноћи проводио крај постеље јадних болникâ.

Он се потписивао:

Стефань вь Христа благовѣрни краль и сь Богомь самодрьжьць всѣхь србскихь и поморсвихь ѕемль. А у једном писму додаје још и: *овчепољској* и *велбуждској земљи.*[2]

---

[1] Мајков, стр. 44.
[2] Мајков, стр. 41.

Стеван Душан Неманић, Силни, Први Цар Српски.

Краљ од 1331—1346.

Године 1308, а у 27 години знамените владе мудрог српског краља Милутина, роди се унук Милутину, а син Стевану Дечанском, коме на крштењу дадоше име: *Душан*. У двору родитеља свога, у Зети, оста Душан за мало, само за две године дана, јер и он мораде бити жртва обести Симонгдине: и он мораде са ослепљеним оцем својим и братом Душицом, отићи у Цариград — у заточење. Ну Душан тамо није остао дуже од 6 година, него је, као што смо већ напоменули, повратио се с оцем у отаџбину своју, у земљу српску. Видећи у осмогодишњем дечку, младом Душану, изванредне даре, Милутин га не хте одвајати од себе, него га задржи у двору своме, где се Душан учио свему оном што му је као сину владалачком нужно било. Ту му се и разбудио дух поноситости и јунаштва, смелости, мудрости и увиђаности, а туна су му се и зачеле жудње за славом, сјајем и величином државе српске.

Кад му отац дође на краљевски престо, онда Душан као „млади краљ“ и будући наследник, доби од свог оца Зету на управљање и уживање (у апанаж). У 22 години својој он је већ учествовао у битци *ћустендилској* управљајући језгром српске војске, и туна се унаштвом прославио. Поносећи се славом, на бојном пољу задобивеном, млади и ратоборни Душан не имађаше после тога мира. Незадовољни властели наговоре Душана да отме оцу престо, и Душан се крене с војском против оца. Стеван брзо искупи војску, допре с овом до Скадра, страшно пустошећи земљу, па и са̂м двор синовљи поруши. Душан пребегне преко Бојане. Отац га позове да се помире, али Душан не хтеде никако пред оца изићи, сећајући са сличног догађаја између оца и деде му. Најзад, после многих преговора, измире се отац и син и то заклетвама потврде. Али то се опет наруши. Властели које је Стеван био прогнао, стану наваљивати на Душана, да се дигне против оца свог. „Боље нам је изгинути у својој земљи, него да се потуцамо по туђој земљи, — од немила до недрага —

ако ли нас не послушаш, помирићемо се с оцем твојим па идемо к њему, а тебе ћемо оставити у невољи и срамоти[1]," — рекли су властели између осталог, „младоме краљу" Душану, наговарајући га на устанак противу Стевана, оца његовога. И Душан пристане. Тада се договоре да се купи војска. Мирно сеђаше Стеван у своме двору Неродимљи. Други га властели световаше да претече сину намере; али им он не верова. У том војска Душанова опколи Неродимљу. Како краљ утече у Петрић, а Душан уђе у краљевски двор, састави се с осталим незадовољницима и пође за оцем у потеру.[2] Да се не би Душан помирио с оцем, властели, мимо знање Душаново, удаве га у граду *Звечану*.

Тако Душан у најбољем младићском добу, у 22 години својој постане краљем простране српске краљевине. Ове исте године, 1331, у Бугарској буде изабрат други цар, Александар, сестрић убијеног цара Михаила који, да не би навукао на се непријатељство српско, изјави: *да ће и он бити васал српски, као што је и његов претходник био.* Душан се задовољи тим и да би га јаче привезео за се и да би мир боље осигурао, он се ожени Јеленом, сестром Александровом.[3]

Први рат с Грцима. За тим Душан са својом војском и војском коју је блгарски владалац морао послати као *васал,* удари на Грке и у току од три године, Душан је овладао свом *западном половином Македоније*[4] (*до Сереза и Амфипоља на Струми*) у којој је српски живаљ био. Почетком треће године добегао је Душану великодостојники и одметник грчки, Срђан (Сергијан), који је једно време био заповедник у западним областима грчке, па је добро познавао то земљиште и доста је допринео што су Срби

[1] Рајић II стр. 717.

[2] Мајков, стр. 44.

[3] Ова брачна веза Душанова била је неповољна народу и он је своје негодовање изразио у песми: женидба Душанова, стављајући оне разне препоне, које су ђоје „Латини" чинили Душану и које је савладало „млађано Бугарче."

[4] *Тим. Флоринскаго*: **Южные Славане и Византіа во второи четверти XVI вѣка.** выпускъвторой С. Петербургъ, 1882 год. — Стр. 67.

могли овладати, овим земљама, које су биле под влашћу грчком.[1] У лето те године (1334), Душан и Срђан допрли су чак до *Солуна* па, најзад, и сâм Солун опколе. Грађани су већ поручивали Србима да ће отворити градске капије, кад ал грчки цар изненада приспе у Солун и предају града осујети. Он отпочне преговоре са Србима и у тој цељи једнога дана изашље свога посланика, а од српске стране буде изаслат Срђан. На пољани између обе војске, а пред Солуном, отпочну се преговори. Грчки изасланик надмудри Срђа те га заговори, одвоји од српске војске и заведе под зидине солунске. Ту искоче сакривени војници па нападну на Срђана, исеку га и побегну у град пре но што је Срђу помоћ могла доћи. Душан је још неко време држао град у опсади, и на молбу грчког цара пристане да се помири. Августа 26, године 1334, оба се владаоца састану изван града, утврде мир, па се онда прочасте и обаспу разним поклонима и растану се као пријатељи.[2] По учињеном миру, Душан је задржао већи део заузетих земаља.

Док се то дешавало на југу српске државе, дотле су Мађари навaљивали на северној страни и продирали у српске земље. С тога Душан, утврдивши мир с Грцима, с увећаном војском, крене се против Маџара. Ну до рата не дође, јер Маџари чувши за долазак Душанов, одмах се поврати у своју државу.[3]

Други упад у грчко царство. Одатле се Душан исте године (1335) поврати опет у Македонију да би тамо што више утврдио своју власт. Грчки цар и опет изиђе Душану на сусрет и састану се. Ту су пробавили неких 7—8 дана, уверавајући један другога о своме пријатељству, и обасипљући се разним скупоценим даровима. Одатле грчки цар оде к дому свом а Душан и даље остане у Македонији.[4]

[1] Флорински, стр. 68

[2] Тамо.

[3] Животи, стр. 270.

[4] Флорински, стр. 73.

Заузеће Арбаније. Мало после тога у Албанији настану међусобице, јер великаши теглише сваки на своју страну, Грчки цар упадне с војском у Албанију и продре до града Драча, па се онда натраг повуче; а Душан одмах за тим са спремном војском упадне у *Албанију.* (То је било године 1336). После једногодишњег ратовања већ је допр'о до Драча и на зидовима Авлоне и Канине поносно се вила српска застава[1]; а три године после тога, до године 1340, Душан је своју власт распрстр'о над *целом Албанијом,* и онда се истом назове *краљем Албаније.* — Да би што више уза се привезао становнике Албаније који по вери беху католици, Душан је у то време обраћао се папи ради преласка у католиштво. Ну по што му је испало за руком, те се сâм собом довољно утврдио у Албанији, онда је се махнуо папе, јер му његова помоћ беше излишна.

Однос с Млечићима. У ово доба спада и Душаново опријатељење с Млечићима. Увиђајући моћност Млечића на мору, Душан је тежио да их придобије на своју страну, па је рад тога и удао своју сестру Јелену за кнеза Младена II. Шубића, који је имао знатне градове у Далмацији. Том приликом Душан је изјавио Млечићима своју давнашњу жељу да ступи у свезу и пријатељство с њима. Лукави Млечићи приме га за свога грађанина и на све друго пристану само одбију савез противу Грка. Њима није ишло у рачун да поносни Цариград буде у српским рукама, па с тога и не обећаше помоћ у лађама ако би Душан напао на Цариград изговарајући се, да су они начинили мир с Грцима па неће да га газе; и тако даље. — С Дубровчанима се наравњао још друге године своје владе уступивши им неки део земље крај мора, али тако, да њему и његовим наследницима дају по 500 перпера (око 250 дук. цес.) годишње о Ускрсу.

Долазак Кантакузенов. *Тек* што је Душан свршио посла у Албанији а у Грчкој умре цар (15 Јула 1341) оставив на престолу малолетног сина под туторством жене

[1] Hopf: Griechenland im Mittelalter e t. c.

му, и највећег чиновника, великог доместика Јована *Кантакузена*, човека врло учена и мудра, али и великог себичњака. Чим се дочуло за смрт цареву, Душан упадне с војском у грчку државу и примакне се к бедемима Солуна. Кантакузен се, међу тим, завади са удовицом-царицом, матером малолетног наследника, па се са̂м прогласи царем грчким и дође у Македонију, која је скоро сва била у српским рукама. По градовима су били српске војводе или грчки чиновници који су прешли у српску службу, а у околини беху становници Срби. У пределу Струмици владао је у историји нашој знаменити војвода *Хреља*, који је на дуго пре тога прогласио се независним. Овај Хреља ратовао је још под Милутином и Дечанским и он је у истини (фактички) заповедао источном Македонијом. Кантакузен и њега придобије на своју страну па стане радити на томе да поврати изгубљене градове; али му то не испадне за руком, и буде принуђен са својом свитом прећи у српску државу. У *Велесу* се састане с *Оливером*, управитељем те области, а шураком Душановим и замоли га да му буде на руци при преговарању с Душаном, коме је у тој намери већ послао изасланике, а обећа му за то да ће свога млађег сина оженити његовом ћери. *Оливер* пристане на то, па примивши од Кантакузена богате поклоне, крене се заједно с њиме к Душану, кога весници затекну на Морави где испраћа жену у Блгарску к брату јој Александру. Ради доласка Кантакузенова краљица одложи своју походу у Блгарску и крену се на сусрет своме госту. Састанак је био близу Приштине местанцету (*Ταω*). Душан је свуда указивао велику почаст Кантакузену, краљица је у почаст његову давала сјајне гозбе и забаве, властела приређивала лов итд., једном речи, сјајно су га дочекали. Пошто се Кантакузен нагостовао, онда отпочне преговоре с Душаном, о заједничком нападу на Грчку. То питање није хтео решити са̂м Душан, него је сазвао збор од 24 војводе, међу којима је био и Оливер и жена Душанова, Јелена. Душан је хтео да њему остану све земље до Солуна, али Кантакузен ни по што није хтео пристати на то. На послетку се преговори доконају и уговори се: да

да Душан да̑ војске Кантакузену, да један другом не дирају земље које освоје него да вазда буду у пријатељству, а становници градова да имају право прећи под заштиту ономе, коме они хоће[1] и тако даље.[2]

Заједнички упад у грчко царство. *Кантакузен* је био у Србији месеца Јула, и после месец дана при крају лета, а у почетку јесени, по што је оставио сина у таоштву, крене се са српском војском и својим одредом коњаника, на град *Сѐр*. Град буде опкољен, али свршетак испадне рђаво по Кантакузена. Путујући кроз јужне пределе Македоније Срби се нису могли уздржати у умерености него су преко мере јёли воћа кога у њих није имало, и од тога се на великој врућини многи разболе. До хиљаду и по̑ Срба било је сахрањено под градом Сѐром. Већина војвода српских — а било их је 20 — са Оливером, захтеју да се врну натраг, и Кантакузен, најзад, би принуђен да дигне опсаду и да се повуче у Србију. Душан је међу тим сретније прошао: он је опсео град *Водену* и заузео ју је, па у њу сместио своју посаду. У то време обрати се грчка царица с молбом Душану, да јој изда Кантакузена обећавши му већи део земаља него што му припало по уговору с Кантакузеном; али Душан одбије понуде њене не хотећи погазити задане речи, а и због других узрока.[3]

Несрећа, која је снашла Србе под Сѐром, толико је упливисала на Душана, да је он већ охладнео према Кантакузену и изгубио вољу помагати му да се докопа грчкога престола. Било му је криво, што се Сѐр није могао освојити, јер је и то са̑м желео, па за то искупи војску и идуће 1343 године крене се с војском на Сѐр да он тамо опроба своју ратну срећу. У путу му стигне вест да га великаши грчки *Апокавка*, позива у Амфипољ на са-

[1] Други дан после уговора Хреља се подврже Душану и преда му тврди град Мелник. Кантакузен је протествовао против тога, али узалуд, јер се Душан изговарао да је то Хреља учинио пре њихова уговора, али због даљине места није могло раније дознати.

[2] Флорински, стр. 76—85.

[3] Флорински, стр. 86

станак, ради савеза против Кантакузена. Душан одгоди поход на Сêр, па се приближи к Амфипољу и ту се улогори очекивајући долазак Апокавков. Ту дочује да је умр'о Хрења[1], који се у последње време *ћесарем* називао и одмах пошље део војске да заузме област његову, то јест источну Македонију. Од преговора с Апокавком не буде ништа и Душан с осталом војском оде пут *Сера* те га опколи. Али га и он не могаше освојити и дигне руке од њега. Кантакузен узме нешто војске и похита у помоћ својим присталицама у Димоти; ну мораде се вратити натраг, јер пролаз Христопољски беше заузет војском Апокавковом. И Душан се дигне од Сêра, па прокрстари Рељину област и у *Струмици* састане се с Кантакузеном па се заједно врате дома.[2]

Кантакузен упада сам. После и овога неуспеха Кантакузен изгуби још више важности и код Душана и код властеле српске. Он је то опазио и науми да како тако загладн своје неуспехе, па с тога и замоли краљицу Јелену да му она да своју чету телохранилаца (гарду). С овом војском, а кришом од Душана, Кантакузен опседне *Верију* и подмићивањем освоји је. Поред ње задобије још неке градове, а и тесалиски управитељ призна му заповедништво. Овим успехом Кантакузен задобије много гласа и многи пристану уза-њ, те се он и на сам Солун крене.[3]

Раскидање савеза. Таква промена у положају Кантакузеновом ни мало није годила Душану. Неочекивани прелаз области у руке Кантакузенове, коју је сам Душан намеравао узети изазове у њему намеру, да што пре објави рат бившему своме високоме госту. Ну, за неко времо он он се уздржао од тога, и искао је од Кантакузена гарду, коју му је краљица дала, јер је то била наизвеџбанија и најбоља војска, — али му је Кантакузен не хтеде вратити. Тада Душан ступи у договоре са солунским старешином; а када у Солун дође грчка војска, онда се Кантакузен по-

[1] Он се пред смрт покалуђерио под именом Харитона а умр'о је у рилском манастиру, где се и сада налази: Рељина кула.
[2] Флоренски, стр. 67—90.
[3] Тамо, стр. 91.

вуче натраг. У том повлачењу он је био опкољен и један му за грдне новце покажу пролаз у Верију и тако он сретно измакне из шака непријатељских. Душан се још није решио да отворено изиђе као непријатељ Кантакузену; а међу тим је Апокавка непрестено слао богате поклоне и Душану и краљици и властели српској наваљујући на Душана да пређе на страну царице грчке. У исто време Византинци су замолили и Млечиће за посредовање, и млетачки сенат рад исте цељи пошље своје посланике к Душану. Душан је дотле више пута звао Кантакузена на договор, али кад овај не хтеде доћи — онда му Душан преко нарочитог посланика изјави: да закључени уговор више не вреди, да му објављује војну, и да прима страну Вичантијске царице Ане).[1]

Раштовање у Византијској империји и сукод с Турцима. *Приставши* отворено уз византијску царицу грчку Ану Душан је неко време мировао, за то што је чекао да *Турци* оду из Јужне Маћедоније, коју су страшно пустошили. *Њих је први позвао Апокавка* против Кантакузена, а после и они сами све више почну продирати у Ј. Маћедонију. Кантакузен, пак, видећи где је остављен од Душана, позове у помоћ Турке, е да би њиховом помоћу постао император византијски. Августа месеца исте године (1342) *Омер бег,* поглавица турски, с огромном војном силом опустоши већи део Македоније, па онда, с Кантакузеном, упадне у Тракију; а Душан опет одмах упадне у Македонују чим из ње изођеше непријатељске чете, У Македонији је била потпуна раздробљеност. Три главна града: *Солун, Верија* и *Сер* (Серес) теглили су сваки на своју страну; а остале је градове Душан опет потчинио својој власти, и тако је за кратко време има у својим рукама опет скоро целу Македонију. Имајући дакле, у својој власти Македонију. Душан, пре свега, крене се у југо-источни угао њен, к Стримону, камо га је мамио добро утврђени и богати град Сер Прво је опустошио околину Сера и допр'о до *Зихне* коју је у почетку 1344. године заузео

[1] Флорински, стр. 92—94.

За тим се почне спремати за опсаду Сера, но то не могаше извршити, јер је морао послати део војске на другу страну. Он је био извештен да *Омер и Кантакузен* хоће да се врате натраг (у Азију) сувим путем кроз Тракију, па пошље војску против њих. Војске се сукобе у местанцету *Стефанијани*. Српска војска поглавито се састојала из коњаника, а Турци су били све пешаци. Надбијени срп. војском Турци се повуку у шуму, где је српској коњици било незгодно управо немогуће, кретати се, па с тога Срби сјашу с коња и упуте се за Турцима пешке, онако тешко наоружани Међу тим Турци су се умели користити тим поступком српске војске, па су се увлачили све дубље у гору и Србе за собом мамили; па кад су већ далеко у гору зашли, а Срби се од својих коња одвојили, онда их опколе и као лаки пешаци брзо се докопају коња српских па нападну на тешко наоружане Србе. Срба је тада много пало, а и заробљено; и што је остало, то се једва спасло у шуми. Ну због овог пораза Душан не одустане од војне, већ идуће 1345 године заузме *Верију (Бер)*, који је био под управом сина Кантакузенова. Овојивши *Верију* (Бер) и још друге градове, Душан те исте године обнови опсаду *Сера*. Град је био дошао до нужде. Становништво се поделило на више партија, од којих је највећа била српска, која је хтела Душана. Кантакузен не могаде послати помоћц те Сер најзад паде у руке Душану.[1]

Падом Сера заузета је сва Македонија сем града Солуна, који је Душан одавна желео имати у својој власти због његовог приморског положа,а и прекрасног утврђења; али му те жеље осташе на празно мимо све усиљавање његово. У Серу је Душан одобрио да се уговор између Млетака и Котора продужи на две године и ту се потписао: „*Стеван, божјом милошћу краљ Србије, Дукље, Хума, Зете, Албаније, Приморја, дела Блгарске царевине и скоро целога*[2] *римског царства господар*". — Из самог овог потписа јасно се види моћ Душанова. Он је од 1331—1346 године, дакле за 15 година свога краљевања, не само утвр-

[1] Флорински, стр. 97—107.
[2] Источног.

дио свој положај, него је са својом војском продр'о на југ у земље српске, отргао их испод византијске власти, саставио их са својом доондашњом државом, па и многе друге области заузео.

ДУШАН КАО ЦАР

(1346—1355)

Проглас за цара. *Спојивши* са својом државом области, у којима је био српски живаљ, ал' које су дотле биле под влашћу византи̂ском, и освојивши још и друге земље, и тако увећав српску државу, како нико до њега, Душан се је осетио *најмоћнијим владаоцем на Балканском Полуострву.* А видећи: да византи̂ска држава из дана у дан све више и више опада, и да му суседи Маџари не могу ништа нашкодити, — Душан науми да да̂ видљивог израза величини српске државе и великој моћи својој. С тога се *прогласи за цара,* и узме све знаке тога достојанства: тијару, плашт, и друго. Тим је Душан испољио своју намеру: *да сруши византи̂ску царевину, и на местоње на Балканском Полуострву да створи огромну царевину српску, којом ће српска рука да рукује.* Ну Душан се не задовољи само тим. Сагласно вековним предањима, Душан је добро појимао, да његов многозначенити проглас за *цара* може постати законит и опште признат само у том случају, ако то буде освећено *највишом духовном* влашћу. Српски архијепископ, који је зависио од цариградског патријара, није могао бити том највишом духовном влашћу. Требала се, дакле, најпре установити *потпуно независна црква, и поставити независна врховна глава њена.* С тога Душан прогласи српску цркву *патријаршиском*, а једног од архијепископа за *патријарха* српског. Ну, да би лакше био признат и за природног наследника византи̂ског царства, чим би коначно освојио византи̂ску државу, Душан, вештином својом, придобије за се и грчко свештенство, које је било у земљама од Грка отетим, те га и ови признаду за цара *грчког.* После овога стану се чинити велике припреме за свечано крунисање.

И приближи се 16 Априла 1346 године, *Ускрс*, знаменити дан у повесници нашој, дан свечаног крунисања Душанова за првог српског цара, дан, када је Србин васколиком свету показао: моћ, славу и величину домовине своје, царевине српске. *У престоници Душановој, у Скопљу, скупили се отмени властели из целог краљевства српског, и све више духовништво српско с архијепископом Јованом на челу; бдгарски патријарх Симон, и блгарски епископи, архијепископ охридски, и грчко духовништво* из освојених области и, на послетку, протопопи, игумани, и старци из св. Атонске Горе, и грдна множина народа; све се то слегло да присуствује при овој великој, дотле нечувеној и невиђеној свечаности. Први рад сабора био је: *утврђење српске патријаршије и потпуне црквене независности, и признање за патријарха пећског архијепископа Јаникија*. Тек после овога следовало је *величанствено венчање Душана царским венцем*. Патријарси: *српски* и блгарски, епископи, српски, блгарски и грчки, и сав сабор: с *највећим одушевљењем су поздравили* **Душана** као: **цара српског, грчког и блгарског**[1].

Да би сачувао државу своју од нереда у престоном наследству, Душан је, по грчком обичају, заједно са собом венчао на царство и своју жену Јелену, а свога десетогодишњег сина Уроша венчао за *„младог краља“*, наменивши му управу искључиво над правом Србијом, над којом се разумевала првобитна српска држава до Шар-планине. После овога било је произвођење властела и војвода у нова достојанства, и дељења земаља. У спомен тога славног догађаја Душан је основао *орден св. Стевана*, који су добили они који су се одликовали личним заслугама. Идуће године, после крунисања, Душан је, са својом женом и свитом, обишао све манастире и богато их обдарио, које златним одеждама, које златним сасудима и другим стварима, а некима је опет дао земље на уживање; и тако даље.

Освојење Акарнаније и Етолије. *У јесен те исте* године, 1346, Душан с војском упадне у јужни Епир и за

[1] Флорински стр. 116—126.

годину дана покори и њега и још две области: *Акарнанију и Етолију,* управо сву западну страну од планине Пинда, — које да на управу своме брату *Синиши,* назвавши га *деспотом.* Међу тим Кантакузен надвлада противнике и прогласи се царем грчким, а удова-царица Ана повуче се у поменуте области које је Душан заузео и предао на управу брату Синиши, јер су те области њој припадале. Да не би она на оружје дигла становнике Етолије и Акарнаније, Душан ожени Синишу њеном ћерком Томанидом, а са̂му удову-царицу Ану уда за свога шурака, знаменитог *Оливера,* (*Комнен* барјактара) деспота и управитеља у средњој Албанији. Тим брачним везама својих великаша и рођака с представницима грчког владајућег дома, Душан је хтео добије још веће право на наслеђе грчкога престола.

Освојење Тесалије. Године 1348 умре управља̂ч *Тесалије,* и Душан се из нова крете на грчко царство, те *заузме Тесалију* и повери је на управу ћесару *Прељубу* (Године 1349).

Сабор у Скопљу. Заузевши Тесалију Душан се врати у своју престоницу и обрати сву своју бригу на унутрашње стање. Тога ради, на дан 21. маја 1349. године, сазове *сабор у Скопљу,* на ком су: цар, патријарх, архијепископи, епископи, ћесари и сви остали великодостојници светски и црквени, — донели знаменити **законик**. По издању законика, тог најбољег сведока мудрости Душанове, славе и величине Србинове, *настало је унутрашње уређење државе.*

Душан удара на Солун. *Крајем* исте, 1349. године, крене се Душан на *Солун*, тај једини независни град у Македонији, који се опрео толиким силним навалама српским. Он је опколио град и ступи у преговоре са једним делом становништва, који му готови беху предати се, кад ал Кантакузен похита с Турцима у Солун, и одбије Душана.

Упад у Босну. Не могући освојити града Солуна, нити придобити на своју страну Млечиће за освојење Цариграда, Душан, за неко време, остави на миру грчко царство и почне се спремати за ратовање у *Босни,* јер бан босански беше у савезу са маџарским краљем, а против Душана.

Ради овога је Душан одазвао скоро сву војску из јужних крајева државе и само по градовима оставио мање посаде. Док је Душан победоносно продирао кроз *Босну* и *покорио Хум*, дотле је Кантакузен помоћу Турака опет завладао ЈЗ Маћедонијом, и продр'о у Албанију и Тесалију.

Савез са Орханом. Душан, чим дочује за то, одмах остави Босну, и Децембра месеца исте, 1350 године, врне се с војском у Ј., Маћедонију, те опет завлада земљама, које је Кантакузен опљачкао био. Кантакузен не беше у стању стати на супрот Душану, и поврати се у Цариград, где су га чекале пуне шаке посла и тегоба. Душан и опет покуша начинити савез с Млечићима, али они и опет не присташе. Турске чете, међу тим, све се више и више умножаваху на Балканском Полуострву, те пљачкаху питоме и родне пределе, а тим, пак, постајаху све опаснији за српску државу. С тога Душан науми да ступи у савез с њима и пошље посланике поглавару турске војске, Орхану, ради договора, и понуди своју кћер за жену једном од синова његових. Поглавица турски пристане на то и отправи посланике к Душану ради бољег споразума. Ну Кантакузен, дознав за то, науми да то осујети, па нареди својима те из прикрајка нападну на посланике, и неке побију, а неке заробе заједно са скупоценим даровима. Тај дрски поступак тако ражљути Орхана, да је опустошио целу Тракију и загрози и сâмом Цариграду. Кантакузен претрпи сву ту буру, јер после свега дође до своје цељи. О обновљеним преговорима Душановим с турском поглавицом, нема више ни помена; међу тим грчки цар, на годину дана после овог догађаја, на ново се јавља у пријатељству с Турцима[1].

Бој с Турцима. Душан је морао у век стојати на опрезу, јер су јужни крајеви, тако рећи сваки час, били узнемиравани разним нападајима. Кад је један од претендената на грчки престо (Палеолог) потражио помоћи од Душана против Кантакузена и његових савезника Турака, онда му Душан није одбио молбе, него је послао део војске, а то исто учинио је и блгарски владалац из обвезе

[1] Флорински стр. 190—191.

према Душану. Срби и Блгари улогоре се на обали реке Марице, одвојено једни од других тако, да су Блгари стојали ближе граду Димотику. Тада се изненадно појаве савезници Кантакузенови, Турци. Блгари се поплаше и побегну у град, а Срби и Грци упусте се у бој с Турцима, који одрже победу [1]. То је било 6. године царовања, године 1352.

Рат с Маџарима. Идуће године, 1353, маџарски крал, ожењен Јелисаветом ћерком бана босанског Степана Котромановића, уз коју је добио *Хум* као мираз, но који му је требало отети од Срба, — удари са савезницима на Душана. Душан искупи војску, сузбије Маџаре, прегна их преко Саве и заузме *Срем и Мачву с Београдом.* [2]

Сабор у Серезу. Осме године царовања Душанова, године 1354, био је сабор у *Серезу,* на ком је довршен **законик**. У Грчкој беху распре око престола. Кантакузен буде збачен с царског престола, а син његов крунисан за цара.

Рат с Маџарима и смрт Душанова. Маџарски крал, пак, свршивши посла на другој страни, скупи војску и науми да се освети Душану за пређашњи пораз. Због послова на југу Душану не би до рата на северу, па за то се обрати папи да, божем, жели прећи у католиштво, па да му пошље људе потребне за тај посао. Папа већ учини велике наредбе, те с тога маџарски крал не удари на Србију, а Душан, постигнув што је желео, испрати папске посланике од куда су и дошли. За тим ступи у савез с Млечићима противу Мађара, и за бојно поље избере се *Далмација.* Војна је почела била врло срећно по Србе, јер су, после кратког ратовања, већ задобили у своје руке два знатна града: *Клис и Скрадин.* Ну баш када је био највећи окршај између српске и маџарске војске, ***наш силни цар Душан — нагло умре у селу Деволу, у Недељу 2 Декембра 1355 године***, у 24 години своје владе,

[1] Флорински стр. 192,

[2] Мајков стр. 46.

далеко на југу своје простране државе, бранећи је од дивље навале турских хорда. Он умре у најбољем добу, 46 години живота, баш онда, кад је држао да се приближило време испуњењу његових намера: да негдашња славна, велика и охола Византија, клекне пред храбром српском мишицом.

*

„Душан без поговора припада међу најзнатније владаоце свога времена. Он је био велики владалац који није само разумевао како државом треба управљати, него је то и извршивао. Сјајна личност његова високо се подиже између оних, који владаху пре њега, а још више између оних који владаху после њега. Миран и велики ум, многа воља, храброст, мудрост и војничка вештина, власт над самим собом, жива свест о народности, бистар поглед на време у којем живљаше, и на његова дела, радња, која ствара шта треба и да даље од онога што затече; све ово највећма се показује у овога владаоца. — За извршење својих намера, он се служио као и његови противници свима средствима: силом, лукавством, и тако даље. Он у исто време гони католике, и обдарује католичке манастире; он зове папске посланике, а у исто време строго наређује да нико не прима нове вере. Поред тога што је, раширивши границе, учинио Србију првом државом на Балканском Полуострву, и подигао јој спољашње значење, он ју је још и изнутра преобразио унесавши у њу начела државнога живота. До то доба грађански јој живот стојаше под старом племенском уредбом; али га Душан преобрази тако, да се у свему њему показује самодржавна власт, која се почиње и састављa само у владаоцу. У спољашним пословима Душан је срећно настављао дело које му прадед започе, и достојно ступао за дедом својим Милутином. За његове се владе Србија високо подиже споља и ниједна држава не могаше јој нахудити. Особито је важно у његовим пословима с Грчком, што је показивао народну самосталност; изображена, с поља светла, богата Грчка, није га к себи мамила, нити је он са својим народом к њојзи нагињао,

него је напротив њу к себи привлачио. У Србији бише уништени и последњи остаци племенског живота, који се држаше у властеоству. Властели, сећајући се старине, највећма се мешајући у раздоре међу Немањићима, бивши краљевски саветници и другови, знађаху том сјајношћу заслањати поданичке дужности, а уз то и силни беху у дружини својој и сложни. Душан, који је много полагао на своје владалачко име, и који је високо мишљење имао о својој власти, виде, да пређашње име краљевско није довољно за његове намере, и да у њему нема доста места за све што је о власти мислио; за то се назва **царем** у једнаком смислу с царевима грчким. Тим властела изгубише и посташе поданици као и сви други. Особитих користи њихових неста, а тим се раскиде и стара веза дружини њиховој. На царском двору, где бијаху сва достојанства као и на грчком, отвори се поље *личним* заслугама; место заједничких користи изађоше користи свакога на по се, и за тим јавише се људи који за време беху код цара у милости, као управитељи областима, властели, који високо стајаху у држави, а већ без старих правила своје дружине, не везани за своје племе, него сваки за себе, с користима особитим, које беху и противне користима других.... Он је хтео да му Србија буде до бога тврдо јемство за даљи напредак и да би се могла свагда звати добра држава.... Изједначивши све редове у народу пред врховном влашћу једнаким поданством, Душан је одредио различне грађанске дужности и права. Општински се ред до тога доба држао обичајним правом. Душан, не кварећи тога права, које истиче из самога живота народнога и по особинама српскога народа потребно беше; само се постара утврдити га, написавши му оне делове, који највише требаху. А ради новога реда, ради боље грађанске уредбе и новијих потреба општинскога добра и сигурности, и ради квара међу људима, који није могао мало по мало да не настане, потребни беху и нови закони, особито за земаљску одбрану и за заштиту личности и имања. Плод свега тога би *законик*, који, примивши у себе много таквих ствари, које сам народ својим животом учини, показа и вољу влада-

далеко на југу своје простране државе, бранећи је од дивље навале турских хорда. Он умре у најбољем добу, 46 године живота, баш онда, кад је држао да се приближило време испуњењу његових намера: да негдашња славна, велика и охола Византија, клекне пред храбром српском мишицом.

*

„Душан без поговора припада међу најзнатније владаоце свога времена. Он је био велики владалац који није само разумевао како државом треба управљати, него је то и извршивао. Сјајна личност његова високо се подиже између оних, који владаху пре њега, а још више између оних који владаху после њега. Миран и велики ум, многа воља, храброст, мудрост и војничка вештина, власт над самим собом, жива свест о народности, бистар поглед на време у којем живљаше, и на његова дела, радња, која ствара шта треба и да даље од онога што затече; све ово највећма се показује у овога владаоца. — За извршење својих намера, он се служио као и његови противници свима средствима: силом, лукавством, и тако даље. Он у исто време гони католике, и обдарује католичке манастире; он зове папске посланике, а у исто време строго наређује да нико не прима нове вере. Поред тога што је, раширивши границе, учинио Србију првом државом на Балканском Полуострву, и подигао јој спољашње значење, он ју је још и изнутра преобразио унесавши у њу начела државнога живота. До то доба грађански јој живот стојаше под старом племенском уредбом; али га Душан преобрази тако, да се у свему њему показује самодржавна власт, која се почиње и састављa само у владаоцу. У спољашним пословима Душан је срећно настављао дело које му прадед започе, и достојно ступао за дедом својим Милутином. За његове се владе Србија високо подиже споља и ниједна држава не могаше јој нахудити. Особито је важно у његовим пословима с Грчком, што је показивао народну самосталност; изображена, с поља светла, богата Грчка, није га к себи мамила, нити је он са својим народом к њојзи нагињао,

него је напротив њу к себи привлачио. У Србији бише уништени и последњи остаци племенског живота, који се држаше у властеоству. Властели, сећајући се старине, највећма се мешајући у раздоре међу Немањићима, бивши краљевски саветници и другови, знађаху том сјајношћу заслањати поданичке дужности, а уз то и силни беху у дружини својој и сложни. Душан, који је много полагао на своје владалачко име, и који је високо мишљење имао о својој власти, виде, да пређашње име краљевско није довољно за његове намере, и да у њему нема доста места за све што је о власти мислио; за то се назва **царем** у једнаком смислу с царевима грчким. Тим властела изгубише и посташе поданици као и сви други. Особитих користи њихових неста, а тим се раскиде и стара веза дружини њиховој. На царском двору, где бијаху сва достојанства као и на грчком, отвори се поље *личним* заслугама; место заједничких користи изађоше користи свакога на по се, и за тим јавише се људи који за време беху код цара у милости, као управитељи областима, властели, који високо стајаху у држави, а већ без старих правила своје дружине, не везани за своје племе, него сваки за себе, с користима особитим, које беху и противне користима других.... Он је хтео да му Србија буде до бога тврдо јемство за даљи напредак и да би се могла свагда звати добра држава.... Изједначивши све редове у народу пред врховном влашћу једнаким поданством, Душан је одредио различне грађанске дужности и права. Општински се ред до тога доба држао обичајним правом. Душан, не кварећи тога права, које истиче из самога живота народнога и по особинама српскога народа потребно беше; само се постара утврдити га, написавши му оне делове, који највише требаху. А ради новога реда, ради боље грађанске уредбе и новијих потреба општинскога добра и сигурности, и ради квара међу људима, који није могао мало по мало да не настане, потребни беху и нови закони, особито за земаљску одбрану и за заштиту личности и имања. Плод свега тога би *законик,* који, примивши у себе много таквих ствари, које сам народ својим животом учини, показа и вољу влада-

оца, који се стара земљи за добро". Тако карактерише Душана славни руски историк А. Мајков[1]. И народ српски, да би показао колика је била величина, мудрост, енергија и друге врлине у Душана, назвао га је: **Силним**, који је назив потпуно и заслужио. Душаном ће се Србин поносити докле траје света и Србинства.. Тело његово сахрањено је у цркви св. Аранђела Михаила, коју је сам сазидао. Он се потписивао:

Стеванъ въ Христа Бога благовѣрны царь и самодрьжьць Срьблюмь и Грькомь и Бльгаромь.

СТЕВАН УРОШ V ДРУГИ ЦАР СРПСКИ

(од 1356—1367 год.)

Након смрти нашег првог цара, силнога Душана, сео је на царски престо јединац му син, млади и невешти **Урош**. Њему је тада тек деветнајеста година била, а родио се пете године краљевања Душанова, године 1336. Кад је био у десетој години живота, онда је, приликом Душанова крунисања за цара, крунисао се за *младог краља Србије*; но он не доби Зете на управљање и уживање, као што су пређашњи владари Немањићи, обично, синовима престолонаследницима давали. Њега је Душан задржао код себе за то, што је био млад, а после и за то, што се је бојао да га који од великаша не узме на своју руку и наговори на побуну, као што се то за пређашњих краљева често дешавало. Урош је дакле живео у сјајном двору оца свога, ту растао, и од грчких духовника, а под упливом матере своје учио се закону божјем, писму, књизи, и грчком језику. Но поред тога, кад је био у старијим годинама, Урош је имао и веште учитеље витешких вештина.[2] Био је висока раста и дугих

[1] А. Мајков. Историја срп. народа, стр. 53—55.

[2] Гласник XXXVI. Цар Урош и краљ Вукашин, од Чед. Мијатовића, стр. 147—148.

сувих образа, болешљив, и не енергичан. Одрастао у раскоштву, у свили и кадифи, у сваком изобиљу, а проводећи време у лову и забавама, он не беше способан да по смрти очевој, а у својој деветнаестој години, прими на се врло велику и тешку, али племениту дужност: управу над пространом и међу силне великаше подељеном царевином српском.[1] Он не имађаше ни мудрости, ни моћи, ни енергије, да одржи у послушности осиљене намеснике, који теглише сваки на своју страну, и да још већма утврди везе међу земљама које су састављале српску царевину, те да се слава српска још већма на видик изнесе. С тога српска царевина смрћу Душановом поче губити и своју моћ, поче нагло опадати и долазити у све жалосније и жалосније стање. Да бисмо имали што вернију слику српске државе, кад је Урош сео на престо царски, и понео златну круну старих славних наших Немањића, ево ћемо споменути:

Спољне и унутрашње прилике. Између Срба и Маџара, а под зидинама градова српских *Клиса и Скрадина*, још се бијо љути бојак, за живота Душанова започети.

У поносној Босни православље се губило и уступало места вери римо-католичкој. А босански бан Степан, не само да не хтеде томе стајати на супрот, него се још са свим отцепи од Србије и стави под окриље моћном суседу и непријатељу имена српског, краљу мађарскоме, Људевиту Великоме.

На југу, опет, српске царевине, турске чете све више и више продираху и утврђиваху се пљачкајући и грчке и

[1] Ту поделу учинио је Душан не много пред смрт своју. Тако је у пределу око Сера и Мелника владао деспот Угљеш Мрњавчевић; у Јужној Маћедонији Југ Богдан; у Епиру и Тесалији ћесар Прељуб; у Етолији и Акарнанији Синиша, брат Душанов; у Албанији деспот Оливер; у Зети Балша; у Хуму и Требињу па до рудничких планина, кнез Војислав Војихновић; од Шаре до Охридских међа, деспот Вукашин; од Призрена до Приштине Вук Бранковић; а од њега па на север до угарских земаља кнез Лазар Гребељановић и т. д. Сви ови намесници, после смрти Душанове, владали су у својим областима скоро као засебни владари; па и Јелена, жена Душанова, не беше заједно са Урошем, већ и она имађаше на југу област у којој господоваше.

српске земље, а међу Србима не беше слоге, те да стану на браник отаџбине своје и да одбију непријатеље им морске.

И становници оних земаља̂, које су српски владари покорили, и које су силом са српском царевином у заједници држате, показаше незадовољство. У њима се пробуди стара тежња за самосталношћу; а у Србина не беше слоге и моћи те да их одржи у даљој заједници и у пријатељству.

— Ето таке беху спољне прилике, а у унутрашњости, у средишту српске државе, још се у велико водила жестка распра између патријарха српског и грчког, који не хте ни по што да призна нашу цркву за независну од њега, и нашег патријарха за врховну главу, старешину наше цркве. Сем те распре, беше у земљи још већа распра између властела, ондашње госпоштине српске[1]. У нас тада беше властела по крви, то јест, таких властела, који су се тако још од старина звали и властеоска права уживали, и то је прелазило од колена на колено, од оца на сина; а беше још и таких властела, који нису властелинство наследили, него су га својим пожртвовањем на бојном пољу задобили. Они се *први зваху још и стари властели*; а ови *други, изабрани по заслугама*, које ко имаше, зваху се *нови властели*. Стари властели, који су властелинство од очева *наследили*, мрко гледаху нову властелу, и држаху да су само они „рода господскога“; а *нови, опет, властели, који су властелинство собом заслужили, не даваху ни пребијене паре за то, што је ко влостелински, господски, син, него истицаху на среду личну заслугу и вредност*, а тиме чисто презираху старе властеле, који се поносише заслугама дедова и оцева. С тога између њих беше мрзости, па, најзад, и саме борбе.— И браћа се између себе борише, те још како жестоко, а да о што ни по црна јада, већ само о власт и господство; а тиме се, пак, немилице трошила снага народни, и у залуд се пролевала многа српска драгоцена крвца. . . .

Свршетак рата у Далмацији. *Бој у Далмацији* сврши се несретно. Срби, не добивши помоћи, изгубе битку

[1] *Гласник срп. учен. друштва* књига *XXXV*. Цар Урош и краљ Вукашин од Ч. Мијатовића. Стр 137.

и у њима почне заузимати град по град. Ну, у сред тога напредовања добије глас, да удовица Прељубова (преудата за Хлапена), тражи, да Тесалија њој припадне, и да је већ пошла с војском. С њом су ишли муж јој Хлапен и син Тома. С тога Синиша мораде обуставити војевање у Етолији и похита на сусрет, те у место рата учине мир, а помирили су се тако, да Синиша уда своју кћер за Тому, сина Прељубовог, — што и буде. Сем тога, Синиша је дао Томи град Бе̂р и град Јањину; а његову очуху, Хлапену, град Костур. Синиша је, после тога, живео још једно 3—4 године. Умр'о је године 1371, надживевши свога брата Душана шестнајест година. По смрти његовој наследи га син му Јован, који се још друкчије звао: Јован Урош Дука Палеолог. Јован се одрекао престола и отишао у манастир. У манастиру се покалуђерио, и, на 40 година после смрти очеве, умр'о је као владика, по имену цар Јоасаф. А други син Синишин, Стеван, погинуо је у боју против Турака.

У исто време, кад је Синиша освојио Тесалију и Етолију, бйо се бој између Кантакузенова сина, с којим је било неколико хиљада Турака, и ћесера Воихне, врло знатног нашег властелина, који је имао под својом управом велику област на југу српске царевине, област *Драму*. Успех је био на српској страни и Срби су, не само одржали победу, него су, шта више, жива ухватили Кантакузенова сина и предали га цару грчком. После одржане победе над непријатељима Воихна није дуго живео.

Из довде изложеног види се, како је било у пограничним областима српске царевине, и како су завидљиви суседи комад по комад отимали и тиме сужавали границе простране, Душаном створене царевине наше. Млади цар Урош не беше у стању да сакупи војску и да изиђе на сусрет непријатељима, да им плати „жао за срамоту", јер немири и заплети *унутрашњи* задаваху му доста бриге и посла. Он, до душе, носаше *назив цара* српског, али га мало њих вермаху као таквог; сваки ти је властелин био надр'о на своју страну[1]. Ево у чему је била сва радња Урошева за све време његова царевања.

[1] Гласник XXXVII. Срећковић, стр. 245.

борбе; али ресултат борбе не зна се, тек су се Мађари вратили натраг откуд су и дошли, — вратили се преко Дунава.

Догађаји на југу царевине. Ето како је било на северној и северозападној страни српске царевине; али и на југу није било боље. Ево какви су се тамо догађаји збивали. Кад се рашчуло да је Душан умр'о, онда Нићифор II. зет онога Кантакузена, с којим је Душан много посла имао, дође у Тесалију и, одмах после смрти ћесара Прељуба, наместника тесалијског, заузме Тесалију[1]. С тога удовица Прељубова мораде оставити своје дворе у Тесалији, и са сином Томом и ћерју побегне на двор цару Урошу, који је, доцније, преуда за једног свог великаша (Радослава Хлапена). Нићифор II, по што је заузео Тесалију и утврдио се у њој, удари с војском и на *Синишу*, млађег брата Душановог, те му отме Етолију и Акарнанију. После те несреће Синиша побегне у град Костур, ту скупи војску и пође на свога синовца цара Уроша, да му отме престо; али буде надбијен и поврати се у Костур.

Синиша повраћа изгубљене земље. Тек што се то свршило, а неколико чета Турака дођу на лађама к обалама Тесалије и искрцају се, а Нићифор II. узме их под најам и, годину две после оног измирења, побије се и с Арбанасима, али буде разбијен и сâм у боју погине[2]. Вођа арбанашке војске, који га је победио, мало по мало оцепи Арбанију од Србије, и прогласи се *господарем од Арбаније*. Док се је то дешавало у Арбанији, Синиша је у Костуру прикупио велику војску и, чим је Нићифор II. погинуо, он се одмах с војском натраг врне, да опет заузме своју државу. Он олако овлада Тесалијом, и у вароши *Трикали прогласи се за императора, под именом Симеун Палеолог*, па онда *жену* са сином и ћерју остави да владају у Тесалији, а он с војском удари на Акарнанинју и Етолију, те

[1] То је било године 1356. Дакле у првој години владе Урошеве, а у време борбе између Срба и Мађара у Далмацији под зидовима Клиса и Скрадина.

[2] Године 1358, а у трећој години владе Урошеве.

и у њима почне заузимати град по град. Ну, у сред тога напредовања добије глас, да удовица Прељубова (преудата за Хлапена), тражи, да Тесалија њој припадне, и да је већ пошла с војском. С њом су ишли муж јој Хлапен и син Тома. С тога Синиша мораде обуставити војевање у Етолији и похита на сусрет, те у место рата учине мир, а помирили су се тако, да Синиша уда своју кћер за Тому, сина Прељубовог, — што и буде. Сем тога, Синиша је дао Томи град Бѐр и град Јањину; а његову очуху, Хлапену, град Костур. Синиша је, после тога, живео још једно 3—4 године. Умр'о је године 1371, наджививши свога брата Душана шестнаjест година. По смрти његовој наследи га син му Јован, који се још друкчије звао: Јован Урош Дука Палеолог. Јован се одрекао престола и отишао у манастир. У манастиру се покалуђерио, и, на 40 година после смрти очеве, умр'о је као владика, по имену цар Јоасаф. А други син Синишин, Стеван, погинуо је у боју против Турака.

У исто време, кад је Синиша освојио Тесалију и Етолију, бѝо се бој између Кантакузенова сина, с којим је било неколико хиљада Турака, и ћесера Воихне, врло знатног нашег властелина, који је имао под својом управом велику област на југу српске царевине, област *Драму*. Успех је био на српској страни и Срби су, не само одржали победу, него су, шта више, жива ухватили Кантакузенова сина и предали га цару грчком. После одржане победе над непријатељима Воихна није дуго живео.

Из довде изложеног види се, како је било у пограничним областима српске царевине, и како су завидљиви суседи комад по комад отимали и тиме сужавали границе простране, Душаном створене царевине наше. Млади цар Урош не беше у стању да сакупи војску и да изиђе на сусрет непријатељима, да им плати „жао за срамоту“, јер немири и заплети *унутрашњи* задаваху му доста бриге и посла. Он, до душе, носаше *назив цара* српског, али га мало њих вермаху као таквог; сваки ти је властелин био надр'о на своју страну[1]. Ево у чему је била сва радња Урошева за све време његова царевања.

[1] Гласник XXXVII. Срећковић, стр. 245.

Радња Урошева. Прве године своје владе, године 1355, потврдио је Дубровчанима неке дозволе, *повеље* и уступио им неко парче земље крај мора. У петој години владе издао је опет *повељу* Дубровчанима, да могу ићи с тргом или на Зету, на Балшиће, или у државу кнеза Војислава, и у његовој, и у њиховим земљама, царину на робу (еспап) нису морали плаћати на *новим* царинарницама, но само на онима, које су биле и за живота Душанова. То је Урош морао учинити с тога, што су многи властели били подигли у својим областима више царинарницâ да би што више доходака имали; а то без дозволе цареве није смело бити. Сем тога, Урош је, две године после тога, морао да мири свога властелина Војислава Војиновића с Дубровчанима и Которанима. А ево због чега је то било. Дубровчани се завадили с Которанима због сољне трговине; хтели су и једни и други да се што више обогате трговином. Уз Которане пристао је Војислав, којега се држава простирала до рудничких планина, а становао је у граду *Руднику*, од ког се данас само развалине виде. Да се не би веће зло изродило између завађених страна, Урош се морао умешати међу њих, и својим владалачким ауктоританом (важношћу) утишати распру.

У земљи, пак, раздор између властела још се не беше стишао; шта више, из дана у дан раздор се све већма развијаше. Али од свију јада што их починише охоли и грамжљиви властели, највећи и најцрњи јади беху што их почини ненасити Вукашин, кога је Душан „на смрти кад је починуо“ оставио за „наветника“ царства.

Како је, дакле, Вукашин био врло важна личност, то ћемо о њему рећи неколико речи више.

О Вукашину. Вукашин се родио у Зети, у селу Мрњаку. Отац му се звао Мрњава, и док је краљица Јелена, мати краљева српских, Драгутина и Милутина, живела у Зети, он је био *казнац* краљичин и дворанин њезин. Својом верном службом он је у краљице Јелене толико поштовања и љубави стекао, да је добио за жену неку

рођаку краљичину.[1] Тако се Мрњава сроди с лозом Немањића, и осим Вукашина имао је још два сина: Угљешу и Гојка. Кад је, веле, Душан једном путовао по Зети, затекне га ноћ у селу Мрњаку, а Мрњава га позове у свој двор на конак, и Душан прими ту понуду. Синови Мрњавини били су тада већ одрасни, здрави, а при том бистри и паметни, са чега их Душан заволе и, по повратку своме у престоницу, прими их на свој двор.[2] Ту се Вукашин с браћом учио владати оружјем, обичајима (церемонијама) дворским и другом којечему; а ту се навикао и на раскош, што је у њему породило жудњу за богатством, силом и сјајношћу. Доцније су се браћа раздвојила. Вукашин је и даље остао на двору Душановом и усавршавао се у унутрашњим радњама државним и дипломатисању; а браћа му Угљеша и Гојко, оставише царски двор и одоше на бојна поља, да тамо, мачем у десници, стеку себи ловорове венце, венце части и славе. Угљеша се особито одликовао на бојним пољима, те га Душан почаствова титулом (називом) ћесара, и дâ му повелику област на управљање и уживање; а тако исто и Гојку дао је Душан неки део земље, назвавши га „војводом“. Вукашин је на брзо, са свога оштроумља, способности, вештине, препредености и енергије, — постао царев *логотет,* т. ј. царев секретар за све државне послове, а био је уједно и секретар државнога сабора. Кад је Душан делио земљу међу великаше, онда је и Вукашину у део пала област, која је захватала нешто од Маћедоније и Прилепску. И он је, дакле, постао намесником царским, и у том звању затекао се онда, кад га је Душан са смртне своје постеље позвао да се закуне, да ће верно и збиљски помагати младоме наследнику пространога, а још не учвршћеног (не кристалисаног) царства.[3]

Као логотет (секретар) царски, и, после, као намесник једне области, која је у тако блиском додиру с Византијом,

[1] Гласник XXXV. Цар Урош и краљ Вукашин, од Чед. Мијатовића, стр. 153.

[2] Гласник XXVII. Срећковић.

[3] Гласник XXXV. Мијатовић. 153—154.

Вукашин је имао прилику да се основно — темељито — упозна с византијским односајима, и да се извежба у вештини и препредености државничкој, на што он већ имађаше склоности. За тим још постављен за „наветника“ и, управо сувладаоца, младоме Урошу, — Вукашин, тај неуморни и властољубиви старац, искусни и вешти државник, не задовољи се толиким одликовањем; не могаше заситити своју паклену жуд за земаљским благом, него почне радити на томе: да на своју главу метне царску круну.[1]

Млади и мирољубиви Урош држао је да му је Вукашин истинити пријатељ, па га је одликовао не само титулом деспота, него му је још поклонио и безгранично поверење, које је Вукашин на зло употребио. Он је гонио верне и поштене људе, а уздизао себичњаке, невернике цару Урошу. Једном речи, Вукашин је чинио скоро што је хтео, а цару Урошу оставио је на слободну вољу да подиже цркве, дарује баштине и т. д. Али му се и деспотство учини мало и незнатно, те се још за живота Урошева прогласи за *српског краља,* а тим уједно да знак, да се има сматрати за наследника царске круне, будући у Уроша не беше порода. За тим својој браћи, Угљеши и Гојку дâ још више земље, и онда *сва три брата* отпочну владати у својим областима (државама) *као прави владари српске државе.* Ниједан од њих не слушаху и не сматраху Уроша као свога законитог цара, него су и сами носили црвену обућу, плашт и остале знаке царскога достојанства.[2]

Незадовољство против Вукашина. Сабор. Вукашинов рад не буде по вољи многим властелима, те с тога посаветују Урошу да казни непослушног Вукашина. Међу тим властелима најглавнији су били: кнез Лазар и кнез Вратко (Југ Богдан), који су тражили да Вукашин сиђе са свога места, као „наветник.“ И Урош доиста стане на браник права својих. Он прво на леп начин позове Вукашина

[1] Тамо, стр. 154 и даље.

[2] Гласник XXVII. Срећковић.

да се одрече навесништва; али он не хте попустити, говорећи, „да му је Душан на смрти рекао да стоји уз младог цара док је год жив; и он се, вели, заклео страшном заклетвом великоме цару, да ће амавет његов верно да изврши — па с тога, да тим не би тобож погазио реч, он не хтедне да се покори заповести Урошевој.[1] Кад се рашчуло каки односи владају између Уроша и Вукашина, онда се „сва земља узрујала, нереди се подизаше на све стране, народ се подели на две странке: Урошевце и Вукашиновце и сукоби између тих двеју странака из дана у дан биваше огорченији.[2] Најзад дође и до борбе. Да би се обуставила даља непријатељства, патријарх и духовенство заузму се, да се питање о трајању наместништва Вукашинова реши на сабору, који тога ради да се сазове. И сабор се састане у Призрену, у престоници царства српског. Саборници су поседали да већају у цркви архистратига Михаила, у цркви, коју је Душан сазидао, у којој је гробница његова била, — где су кости његове у сребрном ковоту лежале. Ту, на његову гробу, ваљало је да се реши, шта је била права и последња воља његова: или је он оставио Вукашина да је уз Уроша до год је жив, или само дотле док Урош не ојача.[3]

„Као обично најпре се одслужила служба божја с призивањем духа светог на саборнике. Свечаност је морала бити величанствена. Патријарх, митрополити, архијереји, цар, царски наветник“ (Вукашин), властела велика и мала, представници црквене и светске власти, представници смерне побожности и сјајним богатством покривене охолости, представници правде и неправде, доброга и злога, племенитости себичности, поштења и непоштења — све се то искупило у цркви на гробу Душановом. Око цркве у пољу а под ведрим небом слего се сила народ, да чује шта ће решити господа окићена златом, сребром, свилом и кадифом.

[1] Гласник XXXV. Мијатовић.

[2] Ист. распр. о ц. Урошу и Вукашину. Од Чед. Мијатовића. Гласник XXXV. стр. 182.

[3] Тамо, стр. 186.

„После свршене службе божје отпочео се рад саборски. Изложило се због чега је раздор. Вукашин чврсто и постојано идући за својом цељу, није се ни мало устручавао (устезао) да на сабору, пред гробом Душановим, потврђује: да је цар њему оставио да поред Уроша земљом управља.“ На сабору су испитивани они, који су се Душану на самрти затекли, духовнике и кнежеве; народна песма прве оличива у протопоп Недељку, а друге у Краљевићу Марку . . . . Сабор је испитао ствар колико се могло и донесе *одлуку*, то јест *реши: да је Вукашину остављена власт, док млади цар не ојача, и да је његово — Урошево право наслеђа, и по роду и по колену и*, да *Вукашин престане владати на силу.*[1] Ну Вукашин говорећи да је решење збора неправедно и мимо вољу Душанову, не хте се покорити томе решењу и у сабору настане прави метеж. Народ, који беше око сабора, прихвати одлуку саборску и узвикује да је Урошево право и по роду и по колену. На послетку патријарх, као председник саборски, предложи и Сабор одлучи: *„сваки покушај Вукашинов, да остане и даље на своме положају, поред цара, има се сматрати као неправда и насиље.“* По том се сабор разиђе. Вукашин се повуче у своју област. Овај сабор држан је 1363 год.

Вративши се у своју област, Вукашин стане прикупљати војску и тражити себи савезнике; но и противници његови нису стајали скрштених руку. Уз Уроша пристадоше кнез Лазар са зетом Вуком Бранковићем, — Југ Богдан, Никола Алтомановић војвода ужички и други; а уз Вукашина браћа му и Балшићи, од којих му један бејаше зет по кћери Милици (Срацимир). *У војни која се заподела, Вукашину испадне за руком те „срине“ (збаци) Уроша с престола и Урош побегне из Призрена*, тражећи склоништа у верних властела. После овога догађаја, унутрашње распре све су се више распиривале, догађаји су били све заплетенији, стање српске царевине било је све

[1] Гласник XXXV. Мијатовић. Стр. 186—188.

[2] Тамо, стр. 189.

јадније и жалосније. Зна се још то: да је Урош у десетој години своје владе (месеца Марта године 1365) издао дозволу Вуку Бранковићу и брату му, да могу учинити поклоне манастиру Хиландару; *и то је последње Урошево писмо које се сачувало до данас.* — Три године доцније (у 13 години владе Урошеве), три брата Балшића отцепили су Зету од Србије и прогласили се господарима зетским. За тим, да би што боље привукли уза се католичка племена којих је било много у њиховој држави, — оставили су православну веру и прешли у католиштво. Вукашин позове Уроша на измирење и Урош дође. У част његова доласка, приреди се „лов“ у ком Вукашинови џелати **убију Уроша** 2 Дек. 1367 год.[1]

Урош је био љубазан, миролубив, добродетељан карактера *блага и мека.* Желео је да се сваки рад сврши *на лепо;* али кад је видео да то тако не иде, а опстанак његов и напредак државе захтевају да то *мора* да буде — онда он у том случају није имао *енергије* да изврши што је наумио. Како је српска држава под Душаном упутила се од децентрализације к јачој централизацији, то је требало *велике способности* и челичне воље да се тај посао изврши: у Уроша тога није било. Он је покушавао да одржи јединство у српској држави, да угуши немире и да стане на пут узалудном проливању крви; али у томе није могао успети. *Себичњаштво* и надувеност српске *непатриотичне властеле,* сметала је Урошу да своју отачбину учврсти и поведе је путем среће благостања и образованости у још светлију будућност, и да изврши велику замисао оца свога, силнога цара Душана. Вукашин „тај окорели и властољубиви старац“, место да му искрено потпомаже у вршењу тешких владалачких послова, он своју притворност, лукавство, способност и енергију употреби на постижење својих себичних цељи, својих ниских тежања: за што већом *влашћу*. Па какав је био он, таки су били и остали властели. И њима је било мало: ћесарства, војводства, и

[1] Гласник XXVII, књига 64, краљ Вукашин сринуо с престола и убио цара Уроша, — расправе П. Срећковића.

појединостима овога рата не зна се. Тек је непријатељство између краља угарског и Нинослова свршено — миром. — Спљећани су били побеђени и принуђени на мир и покорност угарском краљу. (1244 године).

Кад се угарски краљ Бела IV заплете на западу, војујући са Аустријанцима, богомилство опет почне јачати у Босни. Папа покушаваше да опет подигне војну против „кривоверника“; али у томе није успео. Да би задовољио угарског митрополита, папа Инокентије IV одвоји босанску епископију од дубровачке митрополије, и потчини је угарској, *колочкој митрополији*. Овом одлуком својом папа учини велику неправду. Нинослав беше с тога јако огорчен. Он увиде јасно, да је овога пута папа надмудрен, и да угарском епископу није баш толико стало до саме вере, колико до тога, да се нађе пут, којим да се оствари жива жеља угарских владара, да помоћу римске цркве стеку неко врховништво над Босном. Нинослав се побоја за самосталност своје бановине, па за то се непосредно с писмом обрати папи, изјављујући како је он вазда био веран син цркве римске и како је он у борби с Коломаном здружио се с кривоверцима само за то, да би очувао самосталност своје државе, па за то моли папу да босанска епископија не потпадне под угарску митрополију. Папа сада јасно увиде намере угарскога краља и угарскога епископа. Уверивши се преко својих људи да је Нинослав римокатолик, папа, и не тражећи обавештења од угарског краља и угарског епископа, године 1248 писмом својим сењском епископу Филипу, који сеђаше у Спљету, дозволи: *словенску буквицу и словенско богослужење у католичкој цркви у Босни*, држећи, да ће Хрвате и остале јужне Словене пре овако одвратити од „кривоверства“, него ли мачем угарских краљевâ и хрватских војводâ.

У односу своме према *Дубровнику*, Нинослав је ишао трагом Кулиновим. Године 1234 Нинослав је склопио трговачки уговор са дубровачким кнезом Дамдулом, и потврдио Дубровчанима трговачке повластице, које им је даровао Кулин бан А докопавши се по нова своје власти, године 1240, Нинослав обнови старе свезе са Дубровни-

Б) БОСНА

Од најстаријег доба до постанка краљевства (до Твртка).

(до 1353. године)

Ова покрајина српска налази се на западном крају Балканског Полуострва, а између река̂: Саве, Дрине, Уне, а на југу су јој планински ленци према ондашњем Хуму, и Неретви. Кроз њу протиче река Босна, по којој дође и име. . прва времена, од кад су се Срби доселили на ово полуострво, па све до смрти српског „краља“ Чеслава Клонимировића, Босна је била српска жупа са свим под влашћу Србије, то јест: *Босна и Рашка сачињавале су државу* **Србију**. После смрти Чеслављеве Босна се одцепила и образовала засебну српску државицу.

Босна се делила на ове крајеве:

'I. **Горња Босна,** средиште босанске државе, налази се око горњег тока реке Босне, од извора њена до кланца Врандучкога. У њој је главни град *Котор,* који лежаше код данашњега села Котора, 9 километара на југозападу од Сарајева, а баш на са̂мом извору реке Босне. Горњој Босни припадале су и долине река̂: Лепенице, Лашве и др. притоцица реке Босне. Границе су јој биле: на северу планине: Влашић и Кањ; на истоку планина Романија; на југу Бјелашница и Битовња, а на западу планине Вранић и Радован. Ове границе доцније су се размакле.

II. **Соли**. Ова област простираше се у данашњој северној Босни, између река Дрине и Босне, а око реке *Сирече*. Још и данас имају вароши: Доња и Горња Тузла (туз = значи: со̂) где је некад та област била. У половини X века у њој беше тврди град *Саленес* (Соли), по ко̂м је и област прозвана Соли. Ова област остала је са-

ставни део праве Србије, т. ј. Рашке, све до XIII века (1225. године), када се први пут јавила као засебна област; а почетком XIV века (1324. год.) би спојена са босанском државом.

III. **Усора,** простираше се око реке Усоре, у Доњој Босни, па с обе стране Доње Босне, од речице Љешнице па до утока Босне у Саву. У њој су главни градови: Тешањ и Добој. И Усора се тек 1225. године први пут помиње као засебна област, а године 1324. би спојена са босанском државом. Дотле је била уз Рашку.

IV. **Доњи крајеви, —** у северозападној крају Босне, до Хрватске, у горњем току реке Врбаса и Уне. Ова област испрва беше малена; али се доцније, у 14. и 15. веку, јако раширила. Први пут се спомиње 1254. године; а 1299. године већ је састављена са босанском државом.

V. **Западне стране.** Овим именом звале су се три жупе: *Гламочка, Леваньска* и *Дувањска.* (по градовима: *Гламоч, Лијевно* или Хлијевно и *Дувно* или Думно).[1]

После смрти Чеслављеве (960 године) Босна је, као што смо наговестили, одцепила се од Рашке и образовала засебну *бановину*, која је нагињала час Србији, час Хрватској, док, најзад, Василије II Блгароубица по што је покорио Блгаре и Србе, не заузме и Босну и потчини је под своју врховну власт (1019. године). После смрти овога моћнога цара и Босна је, као и остале српске земље, ослободила се византијског поглаварства (око 1050. год.). Од тада су Босном управљали њени бани, све до краја XI века (10 2—1085. г.) када зетски краљ Бодин заузе *Босну* и у њој постави за старешину кнеза *Стевана.* За време унутрашњих раздора у српским земљама, који су настали после смрти Бодинове, Босна је још неко време држала се уз Србију.

Кад је Рашки жупан Урош учинио савез са Угрима за заједнички напад на византијску империју, онда је уз тај савез пристао и тадашњи босански бан **Борић,** први

[1] Клајић по ком смо радили помиње и VI *Подриње*, област око Горње Дрине; али Подриње је било саставни део Србије све до 1376. године, те по томе оно није део Босне већ Србије.

по имену познати владар босенски. И после рата с Византијом Борић се држао Угара; а за време угарских размирица око наслеђа престола, после смрти Гејзе II, Борић је потпомагао Стевана IV, брата Гејзина, против Стевана III, сина Гејзина. Тиме је навукао на се непријатељство противне странке, т. ј. сина Гејзина, који надвлада Стевана IV, свога стрица, и сâм постане краљем угарским; па онда пошље војску и против Борића и победи га. Не зна се шта је после било са Борићем, јер се више не помиње његово име. За време Борићево Босна се беше знатно раширила. (Од 1150—1163. године).

После Борића (после 1163. године) Босна је потпала под византијску власт и остала под њом за све време владе византијског императора Мануjила који умре 1180. године. У Босни се узвиси бан *Кулин*.

БАН КУЛИН

(1184—1204. год.)

Кулин бејаше род са српским великим жупаном Стеваном Немањом; на име, сестра Кулинова беше удата за хумског кнеза Мирослава, брата Немањина. По угледу на Стевана Немању, Кулин је исто тако предузео да Босну учини самосталном и независном. Босна је у то доба била у некој зависности од Угарске, па да би се исте ослободио, Кулин је потражио ослонца у пријатељским односима са Немањом, признавши над собом његову врховну власт. У Угарској беху раздори, те Кулин могаше сву своју бригу посветити унапређењу и благостању своје бановине, а на по се да јој процвета трговина, и тога ради закључио уговор с Дубровчанима (1189. године) о слободном трговању.

Да би се ослободио од утицаја угарско-хрватскога краља и римскога папе, Кулин се одрече римске цркве и између 1190—1199 године, заједно са женом, сестром, целом породицом и 10000 босенских житеља, *прими јерес богомилску* (патаренску), коју је Немања из Србије про-

ставни део праве Србије, т. ј. Рашке, све до XIII века (1225. године), када се први пут јавила као засебна област; а почетком XIV века (1324. год.) би спојена са босанском државом.

III. **Усора,** простираше се око реке Усоре, у Доњој Босни, па с обе стране Доње Босне, од речице Љешнице па до утока Босне у Саву. У њој су главни градови: Тешањ и Добој. И Усора се тек 1225. године први пут помиње као засебна област, а године 1324. би спојена са босанском државом. Дотле је била уз Рашку.

IV. **Доњи крајеви, —** у северозападној крају Босне, до Хрватске, у горњем току реке Врбаса и Уне. Ова област испрва беше малена; али се доцније, у 14. и 15. веку, јако раширила. Први пут се спомиње 1254. године; а 1299. године већ је састављена са босанском државом.

V. **Западне стране.** Овим именом звале су се три жупе: *Гламочка, Леваньска* и *Дувнаньска.* (по градовима: *Гламоч*, *Лијевно* или Хлијевно и *Дувно* или Думно).[1]

После смрти Чеслављеве (960 године) Босна је, као што смо наговестили, одцепила се од Рашке и образовала засебну *бановину*, која је нагињала час Србији, час Хрватској, док, најзад, Василије II Блгароубица по што је покорио Блгаре и Србе, не заузме и Босну и потчини је под своју врховну власт (1019. године). После смрти овога моћнога цара и Босна је, као и остале српске земље, ослободила се византијског поглаварства (око 1050. год.). Од тада су Босном управљали њени бани, све до краја XI века (10 2—1085. г.) када зетски краљ Бодин заузе *Босну* и у њој постави за старешину кнеза *Стевана.* За време унутрашњих раздора у српским земљама, који су настали после смрти Бодинове, Босна је још неко време држала се уз Србију.

Кад је Рашки жупан Урош учинио савез са Угрима за заједнички напад на византијску империју, онда је уз тај савез пристао и тадашњи босански бан **Борић,** први

[1] Клајић по ком смо радили помиње и VI *Подриње*, област око Горње Дрине; али Подриње је било саставни део Србије све до 1376. године, те по томе оно није део Босне већ Србије.

да он пошље кога од својих способних и поузданих људи у Босну, који би како њега сâмог, тако и његове људе испитао, и онда црквене односаје у Босни уредио.

Оваким својим радом Кулин стече наклоност папину и одклони опаспост од мацарског краља, који је једва чекао згоду да се умеша у унутрашне послове босанске. Папа одмах (године 1202) пошаље своје посланике у Босну да извиде ствар и да преобраћају богомиле у римокатолиштво. Већ до краја 1203 године, папски посланик (Иван де Касаморис = Ivan de Casamaris), преобратио је у римокатолиштво не само Кулина већ и поглавице богомилске. После тога и даље је продужено обраћање у римокатолиштво.

Босна за Кулина бана бејаше, не само, угледна и пространа, већ у њој беше велико благостање; а успомена на Кулина бана и нанас је врло жива. Имућни бегови Кулиновићи у данашњој Босни, држи се, да су потомци Кулина бана. [1]

БАН СТЕВАН КУЛИНОВИЋ

(1204—1232)

После 1204 године не помиње се Кулин; наследио га је син му Степан. За његове владе богомилска јерес се опет подигла тако, да је преотела мах не само у бановини босанској него и у суседној краљевини хрватској! У залуд је папа Хонорије III слао своје посланике у Босну да распрострањује католичку веру и да одвраћа народ од богомилства. У почетку 1222 године папски посланик (Аконције) покушао је да дигне крсташку војну против босанских богомила; али се на његов позив не одазва баш нико, — те тако од те војне не би ништа. И угарско-хрватски краљ Андрија II, покушавао је да се богомилству стане на пут; али и његови покушаји, као и папини, осташе без икаква успеха. Богомили, пак, охрабрени, тим неуспехом

[1] Код нас се, у говору, врло исто чује, кад ко почне из далека да прича, *„немој да ми причаш од Кулина бана“*.

гнао. Од тога доба богомиљство се све више ширило у Босни; а у то доба Кулин није зависио ни од Немање. Угарски краљ који је желео да Босну има под својом влашћу, употреби ту прилику те се стане спремати за рат; али га смрт прекине. Док синови Белини, Емерик и Андрија, вођаху између се борбу око наслеђа, дотле Кулин би на миру, али чим се они помирише и Андрија, војвода хрватски, освоји, од Стевана Првовенчаног, *Хум*, онда настане опасност за Кулина. У Србији, на скоро по том, настане унутрашњи раздор, јер се Вукан диже противу Стевана, по што, прво, беше обећао папи прећи у римокатолиштво и потражио помоћи од маџарског краља Емерика и брата му Андрије. великог војводе хрватског. Сад и Вукан достави папи како се у Босни шири богомилска јерес и како је треба уништити.

Сазнавши за све ове ствари, папа Инокентије III, реши се да што енергичније стане на пут богомилству у Босни. Ако му то не би испало за руком преговорима и саветима, подићи ће, по тадањем обичају, и крсташку војну на невернике. Сматрајући угарско-хрватског краља Емерика за врховног поглавара Босне, Инокентије га замоли, да прво позове бана Кулина да се одрече богомилске јереси и да је престане штитити. Ако га бан не би послушао, нека провали с војском у Босну, нека поседне ту земљу, и узме богомилима све њихово имање, па нека протера из земље и Кулина и све богомиле.

Видећи ову опасност Кулин одлучи попуштати моћноме папи Инокситију III. и тако са своје земље разагнати црне облаке, што се беху над њом навукли. Кад га је краљ Емерик (1201 године) према папином писму, позвао да се оправда, и да из своје земље изагна богомиле, Кулин му одговори: да он није знао да су богомили кривоверци, него их је држао за католике. А да би још више отклонио уплетање маџарског краља у унутрашње послове његове, Кулин јави папи, да ће послати двојицу тројицу богомила да они њему испричају у чему се састоји богомилство и да их папа, ако су на добром путу, утврди, а ако су га рђавом, да их одврати. Поред тога, Кулин још замоли папу

мокатолишства и *врати се у богомилство.* Сви богомили и сва Босна стане сада уз Матију да сачувају своју самосталност, и да не потпадну под Угарску. Између Матије и Коломана започне се бој. У почетку је успех био на Матијиној страни; али после се окрене несретно по њега, и године 1237 сврши се потпуном победом Коломановом. Тада Коломан стане гонити богомиле и утврђивати римокатолиштво. Кад је држао да је богомиле уништио, он се, крајем 1239 године, крене из Босне; али одмах за тим у Босни букне народни устанак, и Матија Нинослав опет избије на површину као *бан босански.*

Нинослав на брзо поврати сву своју власт над Босном, коју је и пре несрећнога рата имао. Идуће године, 1241, у Угарску упадну Татари, победе Угре и продру у Хрватску. Опленивши и хрватску, Татари подру из ње у Босну, опљачкају само *неке крајеве* њене. и оду пут Србије, где их је Урош Велики разбио, и они отишли у Бугарску. После упада Татара Угарска и Хрватска беху готово уништене. Матија Нинослав могаше сада мирно учвршћивати своју државу и спремати се да угарским и хрватским владарима врати зајам за њихово уплетање у босанске послове. Прилика му се за то на скоро укаже.

Између Спљетћана и Трогирјана отвори се бој. Спљетћани беху противници угарскога краља, а Трогирци његови приврженици. Спљећани позову у помоћ Матију и он радо пристане уз њих. Ови му на то дадоше новаца, а за тим га изабраше за кнеза свога града, да га брани и заштићује како од Трогираца. тако и од угарског краља. Нинослав тада скупи војску, дође у Спљет и сједини се са њиховом војском, па онда оде на Трогир и ту остаде две недеље секући винограде трогирске и пустошећи поља њихова. Не могући заузети Трогор, Матија се врати у Спљет, ту остави део војске под заповедништвом једног од својих синова, а он се врати кући, у Босну. Ну борба између Сплећана и Трогираца сад се тек разви. Угарски краљ пошље једну војску против Сплећана и њихових савезника: хумског кнеза Андрије и бана босанског Нинослава; а с другом војском са̂м краљ Бела IV крене се на Босну. О

појединостима овога рата не зна се. Тек је непријатељство између краља угарског и Нинослова свршено — миром. — Сплећани су били побеђени и принуђени на мир и покорност угарском краљу. (1244 године).

Кад се угарски краљ Бела IV заплете на западу, војујући са Аустријанцима, богомилство опет почне јачати у Босни. Папа покушаваше да опет подигне војну против „кривоверника“; али у томе није успео. Да би задовољио угарског митрополита, папа Инокентије IV одвоји босанску епископију од дубровачке митрополије, и потчини је угарској, *колочкој митрополији*. Овом одлуком својом папа учини велику неправду. Нинослав беше с тога јако огорчен. Он увиде јасно, да је овога пута папа надмудрен, и да угарском епископу није баш толико стало до саме вере, колико до тога, да се нађе пут, којим да се оствари жива жеља угарских владара, да помоћу римске цркве стеку неко врховништво над Босном. Нинослав се побоја за самосталност своје бановине, па за то се непосредно с писмом обрати папи, изјављујући како је он вазда био веран син цркве римске и како је он у борби с Коломаном здружио се с кривоверцима само за то, да би очувао самосталност своје државе, па за то моли папу да босанска епископија не потпадне под угарску митрополију. Папа сада јасно увиде намере угарскога краља и угарскога епископа. Уверивши се преко својих људи да је Нинослав римокатолик, папа, и не тражећи обавештења од угарског краља и угарског епископа, године 1248 писмом својим сењском епископу Филипу, који сеђаше у Сплету, дозволи: *словенску буквицу и словенско богослужење у католичкој цркви у Босни*, држећи, да ће Хрвате и остале јужне Словене пре овако одвратити од „кривоверства“, него ли мачем угарских краљевâ и хрватских војводâ.

У односу своме према *Дубровнику*, Нинослав је ишао трагом Кулиновим. Године 1234 Нинослав је склопио трговачки уговор са дубровачким кнезом Дамдулом, и потврдио Дубровчанима трговачке повластице, које им је даровао Кулин бан А докопавши се по нова своје власти, године 1240, Нинослав обнови старе свезе са Дубровни-

ком и те исте године походи своје пријатеље у Дубровнику, потврдивши им и овога пута повеље о слободном трговању по његовој земљи. Године 1249 Нинослав опет изда Дубровчанима повељу, којом им обнови старе трговачке слобоштине, а уједно пристане с њима у савез против српског краља Уроша I Великог. Године 1250 Нинослав је свршио своју владу.

Босна после смрти Нинослављеве до Степана Котромановића.

(1250—1323)

Чим нестаде бана Нинослава, одмах се почеше многи рођаци његови отимати о престо бански. Борбу ову још више је подстицало трвење између богомила и римокатолика. Ти унутрашњи раздори даду згоду угарском краљу Бели IV те, 1254 године, потчини Босну под своју врховну власт. Тада Бела раздели Босну на две половине, а на име, одвоји области *Усору* и *Соли* од *Горње* или *Праве Босне* и *Доњих Крајева*, те састави од њих засебне бановине. Овом деобом Бела мишљаше да ће успети да целу Босну са свим споји са својом државом. У Правој Босни (са Доњим Крајевима) остави и на даље домаће бане, мож'да потомке Кулинове и Нинослављеве; а у ново створеној бановини, Усори са Соли, постављаше, пак, већином угарске великаше, који су му били поузданији од босанских властелâ. У ово време и *Мачва* беше под влашћу угарском, те је Бела IV, краљ угарски, спојио Мачву са бановином Усором и Соли, тако, што је поставио једног војводу на обе бановине.

За време угарско-чешког рата, Бела IV позове у помоћ српског краља Уроша I Великог и овај му је дâ. Кад је 1270 године закључиван у Бечу мир између угарског краља Беле IV и чешког краља Отокара, онда је на том уговарању присуствовао и Урош. Том је приликом Урош уговорио да се његов син Драгутин ожени Белином уну-

појединостима овога рата не зна се. Тек је непријатељство између краља угарског и Нинослова свршено — миром. — Спљећани су били побеђени и принуђени на мир и покорност угарском краљу. (1244 године).

Кад се угарски краљ Бела IV заплете на западу. војујући са Аустријанцима, богомилство опет почне јачати у Босни. Папа покушаваше да опет подигне војну против „кривоверника“; али у томе није успео. Да би задовољио угарског митрополита, папа Инокентије IV одвоји босанску епископију од дубровачке митрополије, и потчини је угарској, *колочкој митрополији.* Овом одлуком својом папа учини велику неправду. Нинослав беше с тога јако огорчен. Он увиде јасно, да је овога пута папа надмудрен, и да угарском епископу није баш толико стало до саме вере, колико до тога, да се нађе пут. којим да се оствари жива жеља угарских владара, да помоћу римске цркве стеку неко врховништво над Босном. Нинослав се побоја за самосталност своје бановине, па за то се непосредно с писмом обрати папи, изјављујући како је он вазда био веран син цркве римске и како је он у борби с Коломаном здружио се с кривоверцима само за то, да би очувао самосталност своје државе, па за то моли папу да босанска епископија не потпадне под угарску митрополију. Папа сада јасно увиде намере угарскога краља и угарскога епископа. Уверивши се преко својих људи да је Нинослав римокатолик, папа, и не тражећи обавештења од угарског краља и угарског епископа, године 1248 писмом својим сењском епископу Филипу, који сеђаше у Спљету, дозволи: *словенску буквицу и словенско богослужење у католичкој цркви у Босни,* држећи, да ће Хрвате и остале јужне Словене пре овако одвратити од „кривоверства“, него ли мачем угарских краљевâ и хрватских војводâ.

У односу своме према *Дубровнику,* Нинослав је ишао трагом Кулиновим. Године 1234 Нинослав је склопио трговачки уговор са дубровачким кнезом Дамдулом, и потврдио Дубровчанима трговачке повластице, које им је даровао Кулин бан А докопавши се по нова своје власти, године 1240, Нинослав обнови старе свезе са Дубровни-

сле смрти Драгутинове краљ Милутин заузе његову државу, онда Младен пристаде у савез с маџарским краљем Робертом и ударе на Милутина, па Мачву заузму Маџари, а Младен заузме бановину босанску (Усору и Соли). Тада се Младен назове баном *целе Босне*, јер је имао обе бановине. (Око 1321 године). Не могући сам управљати пространом својом државом, Младен је, још пре тога, поверио Босну на управу своме штићенику, младолетноме *Степану Котромановићу*, најстаријему сину Котромановом, којим управљаше мајка му Јелисавета, кћи српског краља Драгутина; али је за себе задржао врховно поглаварство.

Неколике године по том, противу Младена устану његова браћа, и Карло Роберт краљ угарски а уз њих пристане и Степан. Младен буде збачен с престола хрватскога године 1323; а Степан, ослободивши се свога господара Младена, остане и даље бан босански.

Бан Степан Котроманић

(1322—1353 год.)

Млађани Степан Котромановић, ослободивши се силнога бана Младена Шубића, бејаше, у прво доба свога владања, под утицајем своје мајке Јелисавете и многобројне властеле босанске, који су од најстаријих времена знатно утицали на све јавне послове своје домовине. Ослањајући се на угарског краља Карла Роберта, он се, 1323 године, ожени некаком рођаком Карлове жене и тиме још јаче утврди пријатељски однос с Карлом.

За време унутрашњих бораба у Хрватској, Степан се у исте умешао помажући Шубиће, али никакве користи за се није добио, нити су противника (Неманића) савладали.

Године 1235 испадне му за руком те придружи својој држави *Хум*, који дотле био у рукама српских краљева. (У то време владао је у Србији краљ Дечански).

Бан Степан не беше тим успехом задовољан. Стекавши красно приморје од Дубровника до Неретве, пожели да има и земљу приморску, на северу Неретве до реке Це-

тиње. С тога упадне с војском у те пределе, и после кратког рата сва Крајина од Цетиње до Неретве потпадне под његову власт. У скоро за тим заузме и жупе: Думно Хлијевно и Гламоч, које су дотле биле под хрватском влашћу, и од тих жупа постаде област *Завршје*, доцније назвата *Западне стране.* — Овим успесима Степан је раширио босанску државу како нико до њега; и тада је босанска бановина *први пут* примакла се к мору.

Богомилска (патеренска) јерес у ово време опет је узела маха. Степан, коме мајка беше православне вере, беше и сам православне вере; а и Богомиле није гонио, да не би изазвао незадовољство народно против себе, јер је већина народа била богомилске јереси. С тога су се папе трудили да у Босни оснаже и рашире католиштво; али сви њихови покушаји остали су безуспешни.

У том незгодном положају папином, прискочи му у помоћ хрватски кнез Нелипић, ставивши се на услугу против Степана. Нелипић још одавна, — од кад је Степан потпомагао Шубића против њега, — беше љути противник Степанов, те за то беше сада готов помоћи папи, не из превелике љубави и оданости према цркви, већ за то, да се освети бану Степану. Тако се године 1338 отвори борба између Степана, који је бранио самосталност своје државе, и Нелипића, хрватског кнеза, који је хтео осветити се Степану и силом оружја нагнати становнике Босне да приме од папе римокатолиштво, да на силу бога верују у папину непогрешивост. — Рат овај трајао је до године 1340. Угарском краљу, Карлу Роберту, беше криво што је папа обишао њега, и у хрватском кнезу нашао заштитника римокатоличке цркве, па за то саветима склони Степана да се прими католичке вере. Степан попусти и изјави папи да прелази у римокатолиштво. Тиме је Роберто надмудрио хрват. кнеза Нелипића и, тако рећи, избио му оружје уз руку, јер он је постигао мирним путем оно што Нелипић није могао после двогодишњега рата.

Папски посланик дође ка Степану и почне га световати да пригрли римокатоличку веру Из одговора Степанова види се, да он није смео започињати верску борбу

јер се бојао српскога краља Стевана Душана да се он не умеша у босанске послове; и, најзад, Степан обећа да ће примити римокатолиштво и гонити богомиле, ако му обећају обилну помоћ и папа и угарски краљ. Степан се, дакле, побринуо да има савезника и помагача, ако би верском борбом у земљи навукао на се непријатељство Душаново (1340 године).

На скоро после овога, године 1332, умре угарски краљ Роберто и наследи га син му *Људевит I*. Степан не беше, испрва, наклоњен овоме краљу, па за то се почне договарати са Млечићима да му дозволе извоз оружја, и да ступе с њим у савез против Људевита, а у тај савез да склоне и српског краља Душана. (1343 године) Ну Степан, на један мах, окрене други крај и пређе на страну Људевитову, који је стварао савез против Млечића и српског краља Душана (1344 год). У Хрватској, те године, умре хрватски кнез Нелипић, оставивши младолетног сина; а од Шубића истиче се Младен III, господар важних градова: Клиса, Омиша и Скрадина, који је био ожењен сестром Душановом. Уз Шубиће истичу се и браћа Курјаковићи, кнезови *крбавски* и кнезови *кркски* (око реке Крке), које ни краљ Роберто не могаше покорити. Људевит крене војску да заузме Хрватску и да покори самосталне кнезове *крбавске* и *кркске* градове: Книн, Брибир, Островицу, Скрадин, Кључ, Клис и Омиш. Уз Људевита се придружи и Степан те су заједно војевали. Шубићи су, на супрот томе, склопили савез са Млечићима, и јуначки се одупрли Људевиту. Кад Људевит, не постигавши што је желео, врати се у своју домовину, тада Млечићи ударе на Задране, да им се освете што су они били на страни Људевитој (1345). Опкољени Задрани затраже помоћ од Људевита, који упути бана Степана да им иде у помоћ. И Степан са својом војском дође под Задар; али лукави Млечићи одврате га од рата и склоне на мир. Људевит идуће године, 1346, дође са великом војском у помоћ Задру. Са њим је дошао и бан Степан са босанском војском. Задрани су били побеђени, а за ту погибију криви се бан Степан. Степан је прешао на страну Млечића, у намери, да одврати Млечиће

од Душана, и да их склони на мир и пријатељство с Људевитом, те би тако могли јаче радити противу Душана. И заиста он је успео бар толико, те је између Млечића и Људевита закључен мир на осам година (године 1348).

Не дуго после овога отвори се непријатељство између Душана и бана Степана, због Хума, који је Степан отео оцу Душановом, и који Душан није могао прегорети. Док је Душан имао посла на истоку и југу своје краљевине, он је тек овлашно радио против бана Степана. Али кад се 1346 прогласи *царем* Србима, Грцима и Блгарима, онда се Душан одлучи да се разрачуна са баном босанским. Степан се нађе у незгодном и тешком положају, па журно потражи помоћ у Млечића, молећи их, да Душана, као свога пријатеља, склоне на мир. Душан изјави Млечићима: нека ми бан врати уграбљену земљу (Хум) па ето мира. Кад се мир не могаше постићи, Млечићи склоне Душана, те се закључи примирје. (1347 год.) Душан оде на југ своје државе; а бан се почне спремати за рат. При крају 1349 године бан Степан, потпомаган краљем Људевитом, својим пријатељем, удари из Хума на Душанове земље са 50.000 коњаника и 30.000 пешака, и опустоши неке крајеве. Тада Душан поручи Млечићима, како му је жао што је бан погазио примирје и што је напао на његове земље; а међу тим стане се живо спремати за рат. Млечићи прегну да измире оба владаоца, али у залуд.

Године 1350 Душан груне у Босну са силном војском. Бан Степан буде потучен и повуче се у шуме и планине, а Душан паде под град Бобовац. Многи незадовољни властели придруже се к српскоме цару. Не могавши на брзо освојити тврди град Бобовац, Душан дигне опсаду, опустоши Босну и преко Думна упадне у *Хум* те га узме и споји са својом царевином, па се онда врати у своју престоницу (1351).

Однос с Дубровчанима. У прво време свога владања у мало се бан Степан није завадио са Дубровником Неки Босанци поробе некога дубровачкога трговца, и дубровачко мало веће закључи да се од бана тражи оштета; а ако је не би дао, да се позову сви дубровачки трговци

да са својим тргом оставе све босанске земље. Степан тада попусти захтевима њиховим; и 1323 године велико дубровачко веће посла свога посланика, те с баном закључи слободу трговања по босанској земљи. Од овога доба између Степана и Дубровника били су пријатељски односи. Године 1332 бан изда повељу, којом утврди закон, који је прво био између Босне и Дубровника. Осим тога, године 1333 изда Дубровчанима повељу којом им дарова: цео Рт и Сто и Превлаку и отоке који су око Рта. Дубровчани су се тада подвезали да ће за Рт и Стȏ плаћати бану по 500 перпера годишње; да ће га на случај невоље, примити у свој град и тако даље. Ну 1344 године дође и до распре са Дубровником. Управљачи Хума, банови нећаци, Николићи, завадише се са Дубровчанима и бан Степан прихвати страну својим нећацима. Дубровчани су у два маха слали посланства у Босну да склоне бана на васпостављање мирних и пријатељских односа. Године 1345 споразум је већ био постигнут и те године веће дубровачко одлучило је да се бану Степану уступи једна галија са целом опремом за његову употребу. Годину дана за тим беху уредни и трговачки односаји између Босне и Дубровника.

После несрећног рата са српским царем Стеваном Душаном, бан Степан још више се приближи угарском краљу потчинивши се под његову врховну власт. Да би за своје смерове против срп. цара Душана још више придобио српског босанског бана Степана, угарски краљ Људевит ожени се ћерју његовом Јелисаветом (1353 године). Али бан Степан не поживе дуго после те радости, јер исте (1253) године умре.

Бан Степан владао је својом бановином 30 година, трудећи се, да рашири границе своје државе и да развије трговину у њој[1] После његове смрти ступио је на бански

[1] Израђено по Poviest Bosne do propasti kraljevstva. Napisao ju po prvih izvorih V. Klaic. U Zagrebu 1882 godine.

Местимице је одступљено од овог, данас најбољег историјског дела о Босни. Историци који су читали ово дело видеће где је то учињено; за оне који нису читали не вреди ни помињати; ако хоће да знају нека купе поменуто дело па нека читају.

престо синовац његов Степан Твртко који се после кратког бановања прогласио за *краља босанског*. И тако, кад у Србији ишчезну династија Немањића а с њом и краљевство и у Србији наста раздор и погибао, — Босна се уздиже на ступањ краљевства, она истом улази у прави *државни живот*.

Погрешка бана Степана била је једино у томе што није тражио ослонца у пријатељским односима са српским краљевима, него је тражио ослонац у туђина, у угарских краљева. Кад су српски краљеви били заузети унутрашњим пословима у својој отаџбини, или ратом са којим непријатељем, бан Степан је радио на раширењу своје државе, заузимањем српских земаља. А кад би му загрозила опасност од српског краља онда је узимао помоћи у Угара, признавајући њихово старешинство. Кад је, пак папа подигао на њ војну због вере, онда је прелазио у католиштво, а никад није хтео потражити потпоре у природних савезника, у српским краљевима. Узрок је томе тај, што је и бан Степан хтео да има засебну велику српску државу, не хотећи се слити у целину српске државе, у јединство, које престављаху Немањићи. Ојачање Немањића, да како, није годило намерама угарских краљева; они су били непријатељи и противници велике и моћне српске краљевине и царевине, па им је добро дошао противник исте. Њима је добро дошао и Степан, кога су они помагали да увећа државу, не за то што су ради били томе, него за то, да увећањем босанске бановине смање и ослабе српску краљевину; да имају, дакле, јачег савезника. А да они нису потпомагали бана Степана из других каквих разлога и да њима није годила велика српска држава, не би ни устајали против представника и трудбеника на уједињењу васколиког Српства, великих краљева из лозе Немањића, почевши од Стевана Првовенчаног па до Уроша V, другога цара српског за што би, дакле, угарски краљеви рушили краљевину и царевину Србију, а подизали српско-босанску бановину? Да прво уништи моћну краљевину, па онда ће и бановина сама по себи пасти. Али то је била погрешка само бана Степана; а српски народ у Босни вазда је тежио к средишту

своме, Србији, која је одгајила и подигла велике краљеве Немањиће и силнога цара Душана; која је легло свих великих дела, која је прославила име српско, која се ширила од Јадранског мора до Дунава, и Драве, од Искре до Цетине. Србија је стожер, око кога треба да се прикупљају сви Срби, све српске земље, те да опет, као и пре, буде *велика, славна и моћна царевина.* Историја нам казује да све што нам је било велико и славно, да је све то било у Србији; а и данашњој Србији задатак је да прикупи око себе све што је раздвојено, да уједини и да створи **Велику Србију** којој ће се граница пружати донде докле има и једне српске кућице.

ДРУГИ ДЕО

ДРЖАВНО И КУЛТУРНО СТАЊЕ

Стање српског народа у овом периоду од 1158 до 1369, било је са свим друкчије од стања у првом периоду, то јест пред — Немањићском добу. — Области српске, које су у првом периоду биле одвојене једна од друге, а становници њихни живели сваки својим, засебним **племенским** животом, без заједничке цељи и свести о њој, и ако по некад под врховним старешинством једнога поглавара: *основалац династије Немањића,* својим неупорним делањем, успео је скупити их и довести у тешњи одношај, задахнуо их духом *јединства,* и у спољашни живот српски унео је *државну мисао.* По том, од времена на време, споне између српских области постале су чвршће, и од дотадање лабаве целине земаља постала је *чврста целина,* — образовала се *држава српска,* у почетку звата *краљевином,* а доцније, под Душаном и Урошем, *царевином* српском. У овом времену, то јест за владе Немањића, све српске земље дељаху се на двоје: *загорске* и *поморске.* У *поморске* земље рачунале су се: Зета, Хум и Требиње (с Конавлима), а у загорске: Рашка, Босна и остали српски крајеви.

Међе државне нису биле никада сталне, а то с тога, што су српски владари често водили ратове, и, у току времена, ширили своју државу према југу и истоку. Тако је српска држава, кад је била на врху своје силе и славе, осим пра̂вих *српских земаља,* обузимала још и Арбанију, Епир, Етолију и Тесалију. *Чист српски живаљ пружао се на исток до Искре и Марице; на југ до мора и до Дрима, на север до карпатских гора и средњег Дунава,* а на запад до Јадранског мора, Цетине и Уне. Колики

је, пак, број њихов био — не зна се поуздано; али је извесно да је српског народа могло имати у XIV. веку више него што га данас има.

Поред Срба, најглавнијег дела становништва српске државе, било је још и других народности у српској држави: Влаха, Арбанаса, Грка и других. *Власи* су остатак Римљана помешаних с другим народностима, а већином су се занимали *сточарством*; ал' они нису били у стању да сачувају своју народност од претопљавања у Србе, што је настало услед ширења српске државе, и тако се њихов живаљ мало по мало губио. По *Власима*, назвати су тако, доцније, и они *Срби*, који су се бавили сточарством, и тако је реч *Влах*, остало у смислу *пастир*. У нашим споменицима свуда се тим именом *Влах* називају они људи, којима је *сточарство* главно занимање. Отуда и данас предео у Ужичком округу: *„Стари Влах“* јер становници његови и данас се скоро искључиво баве *сточарством*, — а тамо нема Влаха (народности) нигде ни од помена.

Они, што су живели по неким градовима, *„Латини“* назвати, имали су неке *повластице*, и били су као полусамосталне општине у српској држави, те су с тога и сачували своју романску народност за целог трајања српске државе, ма да су Срби нешто и њих посрбљавали. Тешкоћа у посрбљивању била је још и у томе, што су они били вероисповеди католичке, и то их више привлачило западу.

И Арбанаса је било доста у српској држави. Они су се поглавито бавили гајењем стоке. Њихов племенски склоп, њихов живот, био је тако чврст, те се они ни на који начин нису дали србизирати, као што их ни ранији освајачи нису могли уништити. Били су отресити, здрави и јуначни, а слободу своју бранили су с највећим пожртвовањем, због чега ни један владалац до Душана није могао њима потпуно овладати. Тек је Душану испало за руком да са свим овлада Арбанасима, које јунаштвом, које тим, што је умео задобити за се њихово племство. И Арбанаси су имали неколико својих градовâ.

Још је било у Србији и *Немаца,* назватих *Сасима,* по земљи Саксонији из које су дошли. Саси су се занимали *рударством,* то јест, они су копали *руде* из земље, пречишћавали их, топили и правили новце или друге ствари. У Србију су дошли у XIII веку, и настанили су се по градовима и рудним местима. Саси су, у прва времена, имали права да секу шуме колико су год хтели, и тако су силно сатрли шуму. С тога је Душан, у своме законику ограничио сечење, дозволивши им да секу само онолико колико им је неопходно потребно било. Та одредба је:

Чл. 18. Она земља, са које су Саси посекли гору, искрчили је, припада њима. Но ако би они земљу властелинску неправним путем заузели, онда су се могли судити са дотичним властелином по закону »светога краља«; а у будуће да не заузимају на тај начин земљу. Гору на другом месту могу да секу, али ону земљу (с које гору скину) не смеју обрађивати, нити се на њу насељавати, него да место остане пусто нека расте гора. Сасину нико да не забрани сећи гору; колико им за рад треба толико и да секу.

Поред поменутих народности, било је по градовима Дубровчана и Млечића (Талијана); а тако исто и Блгара, Грка, Јермена и тако даље. Дубровчани и Млечићи бавили су се трговином.

Унутрашње уређење. У почетку, док су српске области биле свака за себе, у жупанијскоме добу, код њих није било никакве сталешке разлике, него су сви били једнаки и по *праву* и по *дужностама;* али, доцније, *од наследних жупанијских породица, развило се и у Срба племство или властелинство.* Тако се становништво српско поделило на *два сталежа* (реда): оне, који су имали *већа права* пред законима земаљским; и оне, који су имали *мање права.* Због тога су *први* названи: *привилеговани;* а други су звани *непривилеговани.* У *привилеговане* сталеже, поред властелâ (племства), који су се делили: на *велике* и *мале,* на *властелине* и *властеличиће,* рачунало се још и *више свештенство.* Сви, пак, остали становници

српске државе, звали су се: *себрима.* Међу *себре* бројали су се: *житељи градова, меропси, отроци* и *сокаљници.* Они нису имали повластица (привилегија), те су по томе сачињавали *неповлашћен, непривилегован сталеж.* Однос између повлашћених и неповлашћених сталежâ био је, у почетку, основан на уважењу *личне слободе;* али доцније између господара земље и себара расла је све већа зависност у корист властелинства. — Цела, пак, земља делила се на: *царску,* (владалачку) *црквенску,* и *властелинску.*

Права и дужности властела. Властели су, дакле, били: *велики* и *мали: властелин* и *властеличић.* Ни из законика Душанова, нити из других извора. не може се јасно дознати: *каква је била разлика између њих;* али из једнаких односа властела према себрима, види се, да су *велики властели* имала *већа права,* а мали властели *мања права,* и да су властеличићи стајали према властели у оном односу, у ком су властели стојали према својим претпостављенима. Властели и властеличићи имали су *право учешћа на саборима* (скупштинама), и вршили су *политичке дужности* у држави. Власт њихова била је велика, и они су, често, и против самих владара устајали. Како се цела земља делила: на *царску* (владалачку) *црквену* и *властелинску,* то су они имали под својом влашћу велики простор земље, управо своју државу, и у њој су мал' те не потпуно самостално управљали. Тек Душан, својим закоником, покушао је да доведе властелине у границе законитости и да потпуније и јасније обележи *права* и *дужности* њихове; али и под његовом владом, као и под пређашњим краљевима, дешавало се, да се који властелин одметне, и рат између њих, ако би се породио, свршавао се обично тим, да је властелин био сузбијен у границе државе своје (на пример Хреља). Под Урошем су неки властели, опијени славољубљем и частољубљем, са свим отпали од њега, и сами за себе стварали државу. Ну за време Душаново сви властели, покоравали су се закону његову. По томе закону: властели су, сем учешћа у скупштинама, морали *војевати о своме трошку* са својом *дру-*

жином, морали су давати *део од производа својих, соћ*, (сок), давали су *помоћ* кад владар сина крштава, жени или двор гради; и тако даље. Као награду за јунаштво у рату, властели су *добијали од владаоца део освојене земље на вечита времена*, и њиме су могли слободно располагати. Та земља звала се *баштина* и прелазила је од рода на род. *„Баштине су даване заједно са људима, селима, засеоцима, водама*, горама, планинама međама — *једном речју, са свима њезиним „првинама."* [1] Баштинска добра беху слободна од сваког терета, како од работе тако и порезе, (осим што су на баштину давали соћ). Онај који је непосредно добио *баштину* од владаоца, могао је њоме неограничено управљати; а већ потомци, наследници, нису могли безусловно располагати баштином, што се види из Душ. зак.

Чл. 7. Господин цар, или краљ, или госпођа царица, да нису власни никоме узете баштине, ни силом, ни куповином, нити заменом, осим ако је сам сопственик не уступи«.

Да су први господари баштина могли том земљом слободно и неограничено располагати, види се из Душ. зак.

Чл. 88. „Све хрисовуље и повеље (простогоме) што је коме царство дало и што коме у напредак да због баштина, да су (тврде) сигурне као и за предходних правоверних царева; да су власни уступити их цркви или за душу дати, или ком било продавати их.

Тако исто и Урош, дајући у баштину *Млет* двојици од љубимаца међу властелом, између осталог вели: *да им је право на баштину сигурно на веки и да је могу дати или цркви за душу или у прћију (мираз), продати, под закуп дати* (харизати), *заменити и, једном речи, шта хоће са њом учинити као и са сваком другом својом сопственошћу* [2] Из других опет чл. Душанова законика види се, да су *наследници* баштине у располагању њоме, и ако у

[1] Гласник VI, Баштине у Срба, од А. Мајкова, у преводу М. П. Шапчанина.

[2] Гласник VI. Баштина у Срба,

неколико само, ипак ограничени били. Да је се, пак, баштина задржавала у породици, види се опет из овог члана Душан. Законика, који гласи:

Чл. 40, „Властели и властеличићи који се налазе у царству ми, Срби и Грци, што је ко имао у баштину и у хрисовуљи до данашњег доба, да и даље у својој власти задржи“.

Баштина је, дакле, на век остајала у породици онога, који ју је *непосредно добио*, а наслеђивала су је и *мушка женска* деца; а ако властелин није имао деце, онда су га наслеђивали *рођаци* до трећега братучеда (чл. 101. Душ. зак.). Ну ако не би било *законитог наследника*, онда би баштина припала *цару*; а припадала му је још и у том случају, кад би властелин баштинар што *скривио*, те умр'о смртном казном, или ако би властелин *изневерио* цара, и онда ју је цар даривао другоме као награду за какве заслуге.

У време рата, чим се освоји која област, владаоц је одмах давао баштину *ономе*, који се најбоље у боју показао или ономе, које какве друге велике заслуге имао. Да су то чинили предходници Душанови види се у неколико из повеља њихових; а да је Душан *доиста* тако радио, налази се потврда у законику његову.

Сем овога, властели су могли имати још и *других земаља* које су добијали од *владаоца* само на *привремено уживање*, т. ј. *с правом* на *збирање рода* с њих; али су за то морали плаћати *намет* и *арач*. Та земља звала се *пронија* а обрађивали су је тежаци, меропси и отроци, и властели њоме нису могли слободно располагати као с баштином. Тако у Душанову законику стоји:

Чл. 95. Нико није властан продати ни купити проније ко на њу права баштинскога нема; нити ко може што пронијарске земље уступити цркви. Ако ли ко, пак, уступи, то ништа не вреди.

Свиколики становници властелинске земље, *баштине и проније*, морали су власнику истих радити многе разне *послове*, и *давати* разне *дажбине*. Тако, по Душ. законику, *меропси* (земљоделци) на властелинској земљи, морали су у недељи дана *два пут работати* пронијару — властелину —, и сваке године давати му *перперу* цареву

(око ¼ дук ц.) и *бесплатно* (заманицом) да му сена *косе* један *дан, виноград* тако исто *дан* да ради, а ко нема винограда, онда му тога дана ради друге работе. (47. чл. 23). *Властели* су још имали право и *судску власт* упражњавати над оним људима, који су на њиховој земљи становали, и то само у тако званим *грађанским споровима*. Поред тога права властели су имали још *право на разна звања и достојанства* у држави; и онај властелин, који је какво државно звање отправљао, имао је већу *важност* него властелин нечиновник. Тако су властели били: *кефалије, кнезови, челници, логотети* и тако даље.

О властели имамо да напоменемо још и то, да они нису били искључиво *Срби*, него је ступање у *ред властеоски* било дозвољено и људима *других народности*. Тако у Душ. законику особито се *Грци* и *Немци* помињу као властели Властелинство је у почетку било само *наследно*; али доцније, а нарочито под Душаном, ступио је на позорницу *нов ред властела, властела по заслузи*, на супрот старим *властелима по крви*. За Душаново доба број властела Грка био је доста знатан, а то с тога, што је Душан, отевши који део грчке земље, хтео задобити за се тамошње становништво, па је онда сваког остављао у дужности, и потврђивао им повластице, које су дотле уживали, и тим је привукао себи многе грчке властеле.

Црква и духовништво. Примивши православну веру Срби су, по угледу на Грке, уредили своју цркву и основали епископије. Неке од тих епископија, као што смо видели у жупанијском добу, потпале су под архијепископију *Првојустинијанску*, а неке су потпале под *цариградског патријарха*. Епископи српски, пак, не само да су у жупанијском добу постављани благословом патријарха грчког, него је тако било и под владом Немањином дотле, докле *свети Сава није израдио у грчкога патријарха, те је српска црква постала самостална у својој управи (1219 год.). Од тада* је српска црква могла имати свога архијепископа и *први независни архијепископ српски био је св.* **Сава**. Он, а и остали потоњи архијепископи, сами су епископе посвећивали, што је дотле патријарх чинио. На том праву св. Сава је

и могао основати *8 епископија* и *девету архијепископију* са столицом у *Жичи*; али тај број није остао сталан. Ширењем српске државе, увећали су поједини владаоци и број владичанства, тако да је под Душаном било само *митрополита око 20*. Тим ширењем државе и *епископије*, које су биле под првојустинијанском архијепископијом, потпадале су под жичку архијепископију, тако, да је, најзад, јустинијанска, 1019 г. кад је обновљена назвата и *охридска*, ушла у састав *српског архијепископата*. Ну кад је Душан прогласио српску краљевину за царевину, онда је *установио* и *патријаршију* прогласивши, са сабором, доондашњег архијеп. Јанићија за *патријарха српског*. Столица патријарху била је у *Пећи*. То није годило патријарху грчком, и, с тога, српска црква дође у сукоб са црквом грчком. На српску цркву бачено је проклетство од стране грчк. патријарха; али је и он истим даром од Срба дарован[1].

Поред цркава били су још и многи *манастири*, које су подизали побожни владаоци из лозе Немањића и богато их обдаривали. Тим су се манастири умножавали, а тако исто и духовништво, које је, на скоро, постало веома снажно и важно, а то понајвише с тога, што су се *Немањићи калуђерили*. Уз цркве су били *попови*, а уз манастире *калуђери*. Старешина над више цркава и манастира био је епископ; више епископа били су подвласни *архијепископу*, а над свима је, као глава цркве стајао (под Душаном као царем Урошем) *патријарх*. *Епископи, митрополити и патријарх — сачињавали су више духовништво.* Поред њих била је још једна врста духовника, тако званих *Ексарха*, и они су, у прва времена, заузимали места таки за патријарсима, дакле старији од митрополитâ и владикâ; али се, касније, власт и достојанство њихово умањавало, док

[1] Поред српских православних цркава било је у западним српским земљама и римокатоличких цркава, које су опет образовале своје епископије. Њихови епископи су становали у Скадру, Свачу, Дривасту, Улцињу и тако даље, а подвласни су били архијепископу Барском И у Котору су становали католици, те су имали свога епископа, који је, изнајпре, стајао под дубровачком архијепископијом, а доцније је и он потпао под барски архијепископат. Владика которски био је уједно и старешина над католицима појединих — рудних места у Србији.

на послетку, нису постали као неки *пуномоћници*: патријарха, митрополита и епископа у послу, да прегледају рачуне манастирске, да расправљају спорове између калуђера и т. д. По Душанову законику *ексарси* нису могли бити световњаци, а из тога се види да је пре и тога бивало. Остало свештенство: *попови* и *калуђери* (са њиховим већим и мањим чиновима), сачињавали су *ниже духовништво*[1].

Више духовништво имало је *удела* у свима *политичким* и приватно-правним повластицама, које су великаши, властели — уживали; *они с властелом* и јесу *сачињавали сабор*, на којему су доносили разне одлуке, законе и т. д. Издржавање своје добијали су од *црквених земаља*, које су биле под њиховом управом, а и попови су им морали давати неки део од својега дохотка. Па како је црквених земаља било много, јер су владаоци — сви Немањићи — врло често поклањали црквама и манастирима многа добра са људима — становницима истих, то је њихово стање било веома повољно; а поред тога они — виши духовници — имађаху још и врло велике повластице, а то све скупа ишло је у прилог увећању њихове моћи и богаштине.

Тако Немања у својој даровној повељи, којом поклања манастиру Хилендару *многа села* вели између осталог: *И ако ко од манастирских људи или пастира побегне к великом жупану, или другом кому, да се врати опет к манастиру; а ако ко од жупански људи прибегну манастиру, опет да се врате своме господару. И све колко дадох манастирима у св. Гори да нема права одузети, ни мој син, ни унук, нити ико мој*. Исто тако, и остали краљеви поклањали су манастирима многа добра, и издавали им повеље на то. Врло је опширна и значајна *повеља Стевана Дечанског*, коју је издао манастиру Дечанима, када га је градио. Тако он по што је изређао шта све поклања томе манастиру, као: 30 околних села и засеока, 3 винограда, планине за паше, часне крсте оковане и позлаћене а бисером и драгим камењем украшене, иконе оковане сребром и златом и тако даље — наређује даље:

[1] Гласник VI, Расматрање о Душанову законику од Др. Ник. Крстића,

»Меропси — земљорадници — који земљу држе да ору 6 мата шенице, 2 овса, 2 проса, 2 винограда, као и по другим црквама.

„Ковачи, златари, седлари, кројачи, кожари, и сви мајстори да раде као сокаљници т. ј. по 1 мат. од свега.

Сено да косе како меропси, тако и сокаљници и сви мајстори.

»Попови да дају врховину манастира (Дечанима) како су је давали и владици, јер краљевство ми купи ту врховину од владике пећског.

»Отроци кад оду на на пут с игуманом или с којим калуђером да се хране с црквеним брашном — т.ј. на црквени рачун да путује; а ако сам иде по црквеном послу да се храни од своје куће.

„Виноград сваки да копа, или ма ко, који земљу држи.

«Ако власи овце чувају да узимају на Ђурђев-дан овцу с јагњетом, а што изгубе да плате, а »месечину» не узимају.

Колико има плугова у ком селу игуман тог истог села да постави ораче кога хоће.

„Свако село да рани по једног коња товараша за ношење црквеног товара. Ако коњ скапа под црквеним товаром да га црква замечи, а ако скапа у селу (на храни) да га село замени«. И тако даље.

Још ћемо овде да наведемо неколико места из „Призренске« повеље, којом је Душан обдарио манастир св. Арађела у Призрену. Из те се повеље види да је:

»Од призренске царине, припадало манастиру годишње 1000 перпера.

»Приход од оба трга пред Спасов дан и Арађелов дан, одређен је манастиру;

»Од данка који су давали Барани одвојено манастиру 100 перпера, а давати 10 товара уља, што су Арбанаси доносили.

»У Горњем Пилоту чабровина која је дотле припадала Душану, да се унапред даје манастиру.

»Закон Србима тежацима — да раде у недељи два дана од куће што им заповеди игуман и да ору «бедбу« (кулук) сваког жита и све средивши да успу, а сена да косе цркви колико је потребно и да сваки ради виноград.

„Арбанаси који се налазе под црквом да раде као и Срби, да дају динар или полукмицу жита.

„И властели, који се нађу под манастиром, да ору сваком жита „бебду", што узору да и повлаче, а сена да косе дан и да га садену, и постат винограда да раде, и пут с игуманом да чине.

„Закон власима; да дају на 50 оваца 1 овцу с јагњетом, а другу јалову и с рунима: и сваке друге године да дају коња или 30 перпера што су до сад давали царству ми, а од сада да недају цару."

Могли бисмо још навести много места из: повеље Немањине Студеници, и из других повеља, али и овако је доста. Још ћемо само изложити неколико чланова из Душанова законика, који се тичу цркве и духовништва. Тако се у законику наређује:

„Чл. 9. Све цркве што се налазе у земљи царству ми, ослободи царство ми од свију работа, малих и великих."

„Чл. 10. Цркве да немају поноса осим цар кад куд иде, тада да га прате."

„Чл. 56. Црквама да управља господин цар, патријарх и логотет, а други нико.

Кад се цела земља делила на: *царску, властелинску* и *црквену,* то су и цркве биле: *царске,* ако су на *царевој* земљи, *властелинске,* ако су на *властелинској* земљи, и, *цркве,* које су биле на сопственоме — *црквеном* земљишту. Оне су се даље делиле на *велике* и *мале,* од којих су ове последње често губиле своју самосталност и потпале под велике цркве, којима је то од користи било; али с друге стране то је било штетно, па је с тога *Душан,* у своме законику, наредио:

Чл. 60. Ни властеоске ни других људи цркве, који имају црквене баштине у својим баштинама, да није властан ни господин цар, ни патријарх, ни други духовник подвргнути их под велику цркву. А ако власник цркве жели неког да постави свештеником исте, онда тај свештеник мора слушати онога владику, који га је рукоположио. (Ово слушање разуме се у верозаконском погледу).

Виши духовници: патријарх, митрополити и епископи, који се у Душанову законику зову још и *светителима,*

рукополагали су духовна лица по свима нуријама, градовима и селима. И ако би се нашло да има духовника који нису постављени благословом патријарха, митрополита или епископа, закон Душанов наређивао је, таки духовници: *„да се изгнају а црква да их по закону накаже* т. ј. *казни“* (Чл. 75). Патријарх, митрополити и епископи, још су имали права да одлуче од цркве сваког човека, ако је учинио какво *„согрешеније духовно“*. (Чл. 76. и 77); а у црквеним пословима они су и судије били.

Чл. 78. У духовним пословима световњаци да не суде. Ко се нађе од световњака да суди црквени посао, тај да плати 300 перпера.

Поред овога, *црквени* људи, т. ј. становници оних земаља, које су припадале црквама, били су изван општих земаљских, царских закона, већ су потпадали под власт црквену, која је била много блажија. О том говори:

Чл. 106. „Црквени људи да се суде за сваку парницу пред својим митрополитом, пред епископом и игуманом. Ако оба парничара припадају једној цркви, да им суди њихова црква; а ако се деси да су од две цркве, онда да им суде обе цркве.

Ниже духовништво састављали су: *попови* и *калуђери* свих чинова. Права *попова* била су много мања од права које су уживали виши духовници; али су ипак имали неке олакшице, (повластице) које су се, састојале у овоме: Што је поп био ослобођен од данка и таксе (чл. 34. Душ. 3); за тим: попови су могли имати баштине које су биле ослобођене од дажбина; а они попови, који нису имали баштине, морали су добити на уживање *три њиве,* и били су слободни од давања. Ко је хтео могао је узети под закуп т. ј. на уживање (обделавање) део црквене земље, али је у том случају морао сносити све оне работе с којима је скопчано уживање црквених земаља (чл. 72).

Попови су морали, поред своје дужности: да крштавају, венчавају и т. д. још и да купе *„духовни доходак“*, узимат са добара, која су била у црквеној баштини. Та дужност морала је нарочито припадати поповима по

селима црквеним, која су била далеко од манастира и цркава, којима својина беху (Душ. зак. стр. 21 и 84.

И *попова* је било две врсте: *једних,* који су служили при црквама, које су *своју* — црквену — земљу имале, од куда су и потребе црквене и плаћања свештеника подмиривале; и *других,* који су служили при црквама, које су биле на *властелинској* земљи и потпадале под власт и старање дотичном властелину. *Први* су били *независни,* слободни од разних дажбина (већ по самом томе што су црквене земље биле ослобођене од данака), и сваки од њих морао је имати део црквене земље *(три њиве)* на уживање бесплатно; а *други,* т. ј. они свештеници, који су били при цркви на земљи *властеоској,* по закону су *требали* имати део земље (три њиве) на уживање; али ако црква није имала да дâ, онда је *морао дотични властелин* — на чијем је добру црква — да издржава свештеника. Они нису били слободни као они *први,* него су били ограничени у личној слободи. Тако, поп с властелинске земље није могао оставити својега властелина и отићи другом коме. Само у том случају, кад дотични властелин није могао свог свештеника издржавати, имао је овај право да се тужи своме надлежном епископу, који је властелина у такој прилици опоменуо на дужност; и тек онда, кад властелин није послушао опомену епископову, био је поп слободан и могао је одлазити куд год је хтео.[1]

Ну и ако их је било двојаких, с већим и мањим *правом* на уживање личне слободе, ипак су, и једни и други, могли имати својих *баштина и живети задовољно*. Толико о поповима по на особ.

Њихови садрузи, *калуђери,* стајали су, међу тим, куд и камо боље. Њих ни најмање није морила брига о „насушном хлебу“, јер се за њих други старао. Они су живели у манастирима, и уживали приходе манастирских добарâ, којих је, дао Бог, с времена на време, све више и више бивало. Они и ако нису лично имали никаква одређена

[1] Види Гласн. срп. словесности страна 113 — 114. Расматрања о Душанову законику, од Др. Н. Крстића.

права, ипак су били потпуно *независни* од *световне власти*. Најстарији међ њима био је *игуман*, који је манастиром и манастирским имањем располагао. Они су још могли имати своју црквену земљу и црквене људе с оним истим правима као и архијереји[1].

Душан је у свом законику наредио:

Чл. 65. Игумани да морају живети у заједници по закону и у договору са калуђерима.

Чл., 66. За игумане по манастирима да се поставе добри људи који ће управу у дому божјем савесно вршити. —

Сталност положаја игумана утврдио је Душан тиме, што је у своме законику наредио да се игумани не могу ни из које цркве без узрока уклонити.

По што је се број калуђера много увећао, што је по државу штетно утицало, то је Душан издао неке наредбе, којима је ишао на то, да њихов број смањи и утицај сузбије. Тако је наредио:

Чл. 63, »И на хиљаду кућа да се храни у манастиру 50 калуђера.

Чл. 68, забрањује Душан калуђерима живети у оном манастиру из чије су околине они сами, него да иду у други манастир и да им се даде трошак на пут.

То је он учинио с тога, што је опазио да су мештани калуђери издавали својој родбини манастирски иметак.

Чл. 69. »Калуђери да не живе изван манастира.

Чл. 70. Калуђери и калуђерице, који се постригу и живе у својим кућама, да се изагнају и да живе по манастирима.

Из свега овога, што смо до сад о духовницима рекли, види се, да је *духовнички* сталеж био у великом поштовању и да је стање њихово било сјајно.

Себри. Ово је био неповлашћен, *непривилегован* сталеж у српској држави. У себре су долазили: *грађани и земљорадници: меропси, отроци и сокаљници*.

[1] Види Гл. срп. словесности 111 стр. Расматрања од Др. И. Крстића.

селима црквеним, која су била далеко од манастира и цркава, којима својина беху (Душ. зак. стр. 21 и 84.

И *попова* је било две врсте: *једних,* који су служили при црквама, које су *своју* — црквену — земљу имале, од куда су и потребе црквене и плаћања свештеника подмиривале; и *других,* који су служили при црквама, које су биле на *властелинској* земљи и потпадале под власт и старање дотичном властелину. *Први* су били *независни,* слободни од разних дажбина (већ по самом томе што су црквене земље биле ослобођене од данака), и сваки од њих морао је имати део црквене земље *(три њиве)* на уживање бесплатно; а *други,* т. ј. они свештеници, који су били при цркви на земљи *властеоској,* по закону су *требали* имати део земље (три њиве) на уживање; али ако црква није имала да дâ, онда је *морао дотични властелин* — на чијем је добру црква — да издржава свештеника. Они нису били слободни као они *први,* него су били ограничени у личној слободи. Тако, поп с властелинске земље није могао оставити својега властелина и отаћи другом коме. Само у том случају, кад дотични властелин није могао свог свештеника издржавати, имао је овај право да се тужи своме надлежном епископу, који је властелина у такој прилици опоменуо на дужност; и тек онда, кад властелин није послушао опомену епископову, био је поп слободан и могао је одлазити куд год је хтео.[1]

Ну и ако их је било двојаких, с већим и мањим *правом* на уживање личне слободе, ипак су, и једни и други, могли имати својих *баштина и живети задовољно.* Толико о поповима по на особ.

Њихови садрузи, *калуђери,* стајали су, међу тим, куд и камо боље. Њих ни најмање није морила брига о „насушном хлебу", јер се за њих други старао. Они су живели у манастирима, и уживали приходе манастирских добарâ, којих је, дао Бог, с времена на време, све више и више бивало. Они и ако нису лично имали никаква одређена

[1] Види Гласн. срп. словесности страна 113 — 114. Расматрања о Душанову законику, од Др. Н. Крстића.

Ну међу свима *грађанима,* највише су ограничени били *златари.* За њих стоје ова наређења у Душ. законику.

Чл. 2?2. У градовима царства ми да станују златари и да кују — новац (?) и друге потребе.

Чл. 223. Златари да не станују нигде у жупама и у земљи царства ми, осим у трговима, где је царство ми одредило да се новац кује.

Чл. 143. Ако се нађе златар у ком селу царства ми, изван града и вароши, да се то село расели, а златар спали.

Чл. 144. Ако се нађе да златар у граду кује динаре без дозволе цареве, — онда да се златар спали, а град да плати глобу колико рекне цар.

2. **Земљорадници** — *тежаци.* И они су, дакле, као и грађани, долазили у *неповлашћен* сталеж, у *себре.* Они су чинили највећи део становништва државе српске, па и ако нису имали никаквих повластица, опет су се у неколико разликовали међу собом, то јест делили на три групе: на *меропхе*, *отроке* и *сокаљнике.* Ван сваке сумње и једни и други били су у почетку једно исто: *земљорадници* — *тежаци.* Па по што се је цела земља делила на *владарску, властелинску* и *црквену*, то су се и земљоделци делили на земљоделце *владарске* — на владаочевој земљи, *црквене* — на црквеној земљи и *властелинске* — на власт. земљи. Однос између *земљорадника* и *власника* имањâ био је, у почетку, основан на поштовању *личне слободе ;* али је то, у току година, ишчезло, оставивши за собом веома слабе трагове. Власници, или управо господари земаљâ, ишли су на то, да с године на годину своје земље учине што насељенијима, и да своје поданике (земљораднике) што више уза се привежу, то јест, да их што више потчине под своју власт, и тако су све више и више сужавали личну слободу и оно мало права њихова. Поред тога, властели, због многих ратова, вођених под свима краљевима, а нарочито под Милутином, Душаном и Урошем, требало је много *трошка,* јер је сваки властелин о своjем рачуну водио у бој своју чету, и с тога су дажбине морале бити увећане. Земљорадници су, дакле, морали давати све што

је од њих тражено, и који је био *имућнији,* те је могао све то намиривати, тог су и услови, под којима се на земљу настанио, поштовани, и тај је, испуњавањем својих обвезâ, могао сачувати и уживати *права личности,* и права *имања,* — а то и јест тај услов под којим су земљорадници се настанили. Ти људи назвати су доцније *меропсима,* и тако ја тумачим постанак њихов. На кратко, дакле, *меропси су они земљорадници, који су на сва времена испуњавали све услове и тражбине које су од њих њихови господари тражили, и тако су сачували своју самосталност коју су имали.* Међу тим, *неки нису могли одговорити на сва потраживања* својих власникâ због разних *недаћа,* која се у сеоском становништву често, па и дан дањи, дешавају, и с тога су долазили у све већу и већу *зависност.* И као што поверилац може да са свим, тако рећи, окупира свога дужника, ако му овај на време не исплаћује камату; исто тако и власник могао је довести тежака у такав положај, да је он морао зависити од њега више но што је и сам закон дозвољавао, исто тако, као што је у нас данас законом одређен интерес 12%, а каишари и глобаџије узимају и по 24, 30 и 40% интереса. Сам закон наређивао је да тежак не може оставити свога господара ако није све увете испунио; и по томе, сиромах, који се из године у годину све више задуживао, није могао дуг свој измирити, и тако је морао остати где је ту је, целог свога живота. Тако су многи становници са недаћа осиромашили, а *не испуњавањем обвеза губили право* да се и према њима по обвезама поступа, долазили су у све зависнији положај тако, да су, најзад постали са свим *за земљу привезани,* без права на *сопственост, и са најограниченијим уживањем права личности.* На тај начин, држим, да су од *тежака* постали *отроци.* Ну, овакав начин постојања отрока од тежака ни најмање не искључује *могућност,* да су отроци постајали и од друге *сиротиње,* која је дошла из гладних западних држава и на српском огњишту тражила парчад хлеба, да намири своје најпрече животне потребе, не обзирући се у нужди на услове под којима су јој *власници* земаља примали.

а) *Меропси*. Они су, дакле, *имућнија* класа земљорадничка, па за то и људи с већим правом на слободу и имање. Послови, које су они морали да врше својим господарима, називали су се *работама*. Работа није била једнака него је било работа *мањих* и *већих* ; *једне* су морали чинити владаоцу, и за то су такве работе назвате *владалачким* ; а друге, пак, морале су чинити својим господарима (сопственицима земаља) и те су назвате *господарским*.

Владалачке работе

Кад би владалац куда путовао свуда су га морали пратити од места до места, и то су чинили сви сталежи без разлике, како властели тако и земљорадници ; а уз то су морали издржавати цара и цареву свиту, што је за њих врло *теретно* било, са чега су ту дужност и назвали **приселица.** Осем владаоцу, *меропси* (земљорадници) нису морали бесплатно чинити услуге ни властелину нити иком другом, кад је куда путовао. Работе или услуге, које су чињене овога пута т. ј. приликом путовања владаочева, поред свог општег имена *приселица,* носе још и посебна имена, као : *понос* — дужност носити ствари, *провод* — спровођење, пратња, и т. д. ; неки су, даље, морали водити бригу о псима владаочевим, па су с тога назвати *псарима,* други о соколима, *соколари* и т. д. Ове работе морали су чинити властелински и владалачки меропси, а црквени меропси били су ослобођени ; а исто тако и властели су, том приликом, вршили разне послове.

Господарске работе

Тим именом називају се работе, које су меропси морали чинити својим господарима, било то владаоцу, властели, или ти цркви, према томе, на чијој су земљи становали. Они су морали својим господарима : жети, орати, копати, косити и т. д. ; а колико су, пак, морали радити од свега тога они, који су становали на владаочевој — царевој земљи, колико они на црквеној земљи, а колико,

пак, они који су становали на властеоској земљи; — напоменули смо већ напред, говорећи о правима властела и цркве. Ну поред работа мероиси (тежаци) су морали још и, у име данка, да плаћају цару годишње по *„цареву перперу“* ; а црквени меропси (земљорадници на земљама црквеним) били су ослобођени од давања *перпере*, само су морали цркви да *„работају“* — раде. Мимо ове, законом одређене работе и дажбине, меропси (тежаци) нису морали ништа више да чине својим господарима, нити су их они смели оптерећивати новим работама. Сав, пак, остали приход, ако им је што преостало, по што су измирили своје господаре, меропси (тежаци) су задржавали као своје имање, са којим су они по својој вољи располагати могли; а ако нису могли измирити господаре своје, онда су били обвезни идуће године дати и оно, што морају редовно давати, и оно, што пре нису дали, морали су надокнадити; нису ли то могли испунити, они су, из године у годину, долазили у све запетљаније и жалосније стање, и тако, да су постали скоро слуге својих господара т.ј. постали су *отроци*, као што смо то већ напоменули. Они, пак, којима је што год и претекло, могли су још имати и *баштинску земљу* и *купљенице*. Баштинска земља и код меропаха (земљоделаца) била је наследна као и код властела; а *купљенице* су, пак, биле, земље, које су меропси *куповали* и њима *слободно располагали*. Властелинско имање код меропаха — земљорадника — рачунало се као *пронија*, коју су они (меропси) само *обрађивали*, и од које је само оно њихова сопственост била, што им је остало у *плодовима* ван одређених работа, и перпере цареве, што су морали својим господарима дати; а на против *баштенском земљом* и *купљеницом*, меропси су могли слободно располагати, и купљеницу су могли, шта више, у свако доба другоме продати, или цркви подложити.[1]

Меропси (ратари) су имали још и ово право: Ако им није било по вољи живети код неког господара, *могли* су га *оставити* али *по што су све своје обвезе испунили*;

[1] Види: „Гласник српске словесности св. VI. стр. 132—133 Расматрање Душанова законика, од Др. Н. Крстића.

иначе, то јест, *ако би меропах (земљоделац) отишао не испунивши својих обвеза*, другим речима *побегао*, господар, чији је меропах био (— црква, властелин или владар —), ако би га ухватио, по закону Душанову смео је меропха овако казнити:

Чл. 181., да га опали (ѡсмоѹдіи), нос да му разреже, и да га нагна да опет буде његов, а друго ништа да му не учини.

Да је, пак, меропсима (тежацима) било ујамчено уживање личнога права, види се и из:

Чл. 46. Моропсима, у земљи царства ми, нијєдан власник (господар) да не сме учинити ништа што је мимо закон, а у закону је казато шта меропах мора работати и давати. Ако ли ко учини што меропху мимо закон, заповеда царство ми: сваки меропах да има право парничити се са својим господарем, па био он цар, или госпођа царица, или црква или ти властелин, или ма ко му драго.. Од суда царског нико да га не сме зауставити, него нек му суд по правди суди. И ако меропах добије парницу против господара, онда судија царски да гарантује (јемствује) да ће господар меропху у одређено време све исплатити, и да неће никако зло учинити меропху с тога што је он парницу изгубио.

б., *Сокаљници*, само се помињу у Душанову законику; али још данас није расправљено питање: каква су права и дужности имали. Вероватно су, држим, имали *мања правā од меропаха, а већа од отрока.*

в., *Отроци*, последњи ред у неповлашћеном сталежу. Они су, дакле, најсиромашнији земљорадници, и они су имали *најмање права*, а *најтеже обвезе*; а и заштиту законску најмање су уживали. Они су обрађивали земље својих господарâ, и *све што ураде давали су господару, а за себе су задржавали само онолико, колико им је за живот потребно било.* Са земље властелинске они нису могли никуда отићи све дотле, *док их властелин, жена му, или син, не ослободи отрочанства* (чл. 41.). Ако су имали између се да се парниче, онда су ишли на суд к своме господару; а само за кривичне ствари, као: убиство, отимање, крађу и т. д. ишли су пред суд царски.

Осим земљорадње, многи су се становници бавили *сточарством*, и њих су називали *власима* (влах-пастир-сточар). Они су лети боравили са стоком у *планинама*, а зими су силазили у *зимовишта*, међу становнике равница̂, којима су, за исхрану стоке, плаћали на име *„траварине“* од 100 брава 2 брава. Њихова села у планинама звали су се *„катунима“*, а њихов старешина *кнез* или *преми-ћур*. Ну осим своје стоке они су напасали и туђу стоку, и за то им се плаћало или у живој стоци, или у новцу „месечнина“. Поред сточарства они су се бавили и *кири-џијањем* у караванима, а нарочито су догонили со̂ из Дубровника и Котора.

Овим завршујемо излагање о становништву државе српске под разним владаоцима српским. Из овога што смо до сад о томе рекли, држимо, да се јасно види: да су повлашћени (привилеговани) сталежи, властели и духовници, имали и велике моћи и великог богаства; да сви земљоделци нису били једнаки, него једни имућнији, с већом слободом и већим правом, а други сиротнији, с малом слободом а с још мањим правом. Стање меропаха, и ако није било потпуно слободно, ипак није било рђаво, него, шта више, у сравнењу са становницима других држава, било је врло добро. Ну стање отрока било је лоше; али се и за њих, у сравњењу са становницима — земљеделцима — других држава, може рећи, да су *добро стајали*, управо *боље него игде што су стајали земљорадници у страним државама онога доба.*

Народ се, дакле у Србији поглавито бавио *земљорад-њом*, а сејали су: шеницу, јечам, крупник, раж, елду, овас и ситну проју. Још су гајене и винове лозе; сађени су дудови, и неговане *свилене бубе*. Било је и кованлука, а нарочито их је великих било под Душаном. Обрађивали су и: *лан* и *конопљу*, па од тога ткали бёз и од њега *ре-зали кошуље, убрусе,* и друге ствари; имали су и *стоке* у доста великом броју и од ње су добијали: млеко, сир, месо, вуну, а од вуне, ваљањем на ваљавицама, добија *просто сукно*, од ког су правили хаљине, и т. д.

Назив државе. Под владом Немањића, српска је држава носила разне *називе*. У почетку се звала: *Великом жупанијом*, за тим *краљевином*, а, најзад, и *царевином*; а исто тако и *монарси*, владари српски зваху се прво: *Великим жупанима:* Немања од 1168—1196; син му Стеван од 1196—1220 г.); *краљевима:* Ст. *Првовенчани* од 1220—1227; *Радослав* од 1227—1233; *Владислав* од 1234—1243; *Урош I Велики*, храпави од 1243—1277; *Драгутин* од 1277—1281; 1281—1316 као *„Сремски краљ“*; *Милутин Урош II.* од 1281—1321; *Урош III. Дечански* од почетка 1321—1331; *Душан, Урош IV.* од 1331—1346 године; и *царевима: Душан* од 1346—1355, и *Урош* V. од 1355—1367 год.

Владалачке знаке. Познајемо по нашим *новцима* које имамо из Немањићевог времена. На старијим новцима види се да је *престо* био као *наслоњача* с две ноге, окићена бисером, а доцније долазе и *подупирачи* за руке, а у Душана и Уроша V. има престо на обе стране *лавове* израђене. *Круна* је била различита: до Душана *отворена зупчаста*, а за тим се виђа *затворена*. С обе стране круне спуштају се преко слепих очију *врвце* накићене бисером и драгим камењем. Огртали су се у *багреницу* (порфиру), шарену и златом извезену хаљину, која је око врата, по рукавима и по дну, бисером и драгим камењем окићена била. Исто тако беше окићен *појас*, од којег један крај — на новцима стоји — преко леве руке виси, а десна држи *скиптар*, који је имао на врху или *крст* или *љиљан*, а на дну *куглу*. Преко порфире често се виђа *плашт*, огртач (нешто налик на одежду у наших свештеника), који је био од црвеног аксамита с „бисерним партами“ а постављен хермелином (кожом од беле куне).[1]

Наслеђивање престола под Немањићима било је по праву *примогенитури*, то јест, да *оца наследи најстарији син*. Ну, ако владалац није имао синова, онда су га наслеђавали браћа. Тако је Стевана првовенчаног на-

[1] Осим оваког носили су и друкчије одело, слично властелинском, које је направљено од чохе са стране добављене.

следио син му Радослав; Радослава нê син, него брат му Владислав, а Владислава опет трећи брат Урош. По што наследници нису имали никаквих *плата* за намирење својих потреба, као што данас престолнаследници имају, то су они добијали део земље на уживање и управљање; а тај део земље под Милутином и Дечанским, био је: *Зета. Престолонаследник,* који се звао *„млади краљ“,* као и сваки други члан владалачке породице, *био је потчињен владалачкој власти,* али је уживао сва права властеоска, и у решавању државних послова исти таки уплив имао, какав је имао сваки појединии *властелин;* а исто тако и све дужности морао је испуњавати које су и властели српски испуњавали.

Међународних одношаја имали су Срби са Грцима, Млечићима, Дубровчанима, Блгарима, Маџарима, Турцима и другима.

Градови. У овом, Немањићском добу, било је у српској држави доста *градова,* које су Срби или освојили или сами подигли. *Градови* (или вароши) били су средиште жупана или областима, и по том су били само за владу. У њима су живели *главари* или *ћефалије*, т. ј. *жупани, управитељи;* у њима је била *државна ризница* и *суд,* а у гдеком и *ковница.* Градови су, поред неких повластица, које смо већ споменули, имали још и своју *стражу* ради личне безбедности њихових становника. Разлика између вароши и града била је једино у томе, што су градови били утврђена места, а вароши нê. Становници градски (или вароши) бавили су се трговином и разним занатима, као што смо већ на овом месту рекли, а поред тога обрађивали су и земљу, подизали винограде, и тако даље. Оближња села била су варошима и градовима подвласна. *Најзнатнији градови* и вароши под Немањићима (а у XII, XIII и XIV веку), били су ови: *Призрен, Звечан, Ново Брдо, Брсково; Раса. Приштина, Ниш, Скопље, Штип. Рудник, Равно; Борач, Добој, Бобовац, Клобук, Котор Скадар, Оногошт* (Никшић), *Улцин, Бар, Будва, Љеш* и тако даље. *Варош* (или град) била је још и *седиште владара;* ал' како су владари своје седиште мењали, то је

било *више престоних вароши*. За Немање, и његових првих наследникâ, *престоница* је била *Раса*, на утоку Дежевке у Рашку, а за тим *Пауни*, *Призрен*, и *Скопље*. Поред ових престоницâ владаоци су имали много својих *замакâ*, у којима су, особито лети, наизменце живели. Тако су Немањићи имали своје *дворе* и у *Звечану*, *Сврчину*, *Породимљу*, *Врхлабу*, *Ћустендилу* (Константин-Бањи), и тако даље.

Рудокопња. Планински ланци, који се пружаху на све стране по разним именима, сем свога спољашњег украса, садржаваху у себи и другог блага: они беху богати *рудама*, које су још пређашњи народи, становници Балканског Полуострова, пре нашег досељења, копали и њима велики промет чинили. Али Срби, дошав на Балканско Полуострово, и основавши себи нову отаџбину, не продужише рада својих претходника, те тако *рудокопња* зачама скоро све до XIII. века. Тек у то доба почеше одјекивати удари из подземних дубина, из *рудника српских*, те, заузимањем владаоца српских, *рудокопња* се за век, два, разви толико, да су српски *рудници* били познати у целоме свету, и о њиховом се богатству читава чуда приповедела. Једни рудници беху *сребрни*, други *златни*, трећи *бакарни*, четврти *оловни*, пети *мешовити*; а посао у њима обављаху нȇ Срби него *Немци* (Саси из Саксоније) који томе послу вични беху. Поред ових највише су се бавили рударством *Дубровчани*, али не као радници у мајданима већ као капиталисте (имућни људи) златари и мајстори што кȗју новце; а доцније су и домаћи људи, радили у рудницама, или су их имали као господари.

Где год су се копале руде, ту су биле подигнуте *вароши*, које су на узвишеном месту имале *град*, а под њим *трг*. У граду су становали власти, а у време рата склањали су се у њ сви становници варошки (трга). У тргу су куће понајвише биле *дрвене*, а тако исто и трговачки дућани, који беху поређани око главне пијаце. Овај трг често изгори у рату, а град одбране рудари, трговци и занатлије с народном војском. *Становници* рударских вароши беху већином *Саси*, а Срби су чинили само мали

део тога становништва. С тога су све рударске вароши имале *„латински“* карактер, а свака, па и најмања, имађаше своју, католичку цркву и свога свештеника. Ну, поред Саса и домаћих становника било је у рударским варошима још и Дубровчана, у чијим је рукама била поглавито трговина са храном, коју су они продавали рударима и другима. Еспапе су давали за неизрађен метал, који се мерио по тежини. Осим Дуброчана било је у рудним местима још и: *Которана, Барана, Сплећана, Трогирана Млечића* и других Приморацâ. — *Најстарија власт* у рудном месту био је *домаћи властелин* који се негде звао *војвода*, а негде *ћефалија* и становао је у *граду*. Старешина над Сасима и домаћим рударима звао се *кнез* и могао је бити и који Дубровчанин. Наплаћивање разних таксâ данакâ и провозне царине, као и надзор над ковањем новацâ, вршио је *цариник*. Цариници су били готово свуда Дубровачки или Которски закупници трговâ, који су најчешће бивали *протовести* (Министри финанције) српских и босанских владалацâ.[1]

У почетку се владалац звао *господарем* рудникâ, али је он доцније то своје право уступио саским и дубровачким предузимачима под извесним уветима (условима). За време Немањићâ, рудари су неограничено руковали рудама и по својој вољи продавали их. — Руде су вађене у *потгопима* и *окнима* („ширине“ и „рупе“) па су онда мерене *„кабловима“* и жарене у *топионицама*. На местима, где су, негда, били *рудници*, налазе се и дан дањи гомиле *шљаке (згуре)*, а тако исто и остаци (нарочито код гвоздених рудника) од *„самокова“* у којима су потоци планински људску снагу замењивали. *Потпуно чишћење металâ*, особито сребра, злата, и бакра, довршивало се тек у *Дубровнику* и у *Млеткама*.

Извоз злата преко Дубровника из српских земаљâ, дозвољен је тек године 1253; а оно се поглавито налазило у *Новом Брду* и у *Босни*. Ну, главни производ срп-

[1] Handelstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters, од К. Јиричека,

ског рударства било је, *сребро*, њега је имало *белог* и *гламског*, које се у Новом Брду налазило, а имало је и нешто злата у себи. *Олово* се у великим количинама доносило из *Босне;* али га је вађено и из других српских рудника̂ и ако у малој количини. Оловом су се покривале — у средњем веку — цркве, палате и куле. Па и дубровачке цркве биле су покривене оловом. И њега је било две врсте: бољег и лошијег. Поред овога, још се из српских рудника у не малим количинама вадило: *гвожђе*, *бакар*, *калај*, *жива* и тако даље. — Уз руднике биле су и *ковнице* за новце. Ковање новаца било је помоћу гвоздених калупа̂; а није се могло вршити без надзора највеће мѣстне власти. *Ковнице* су нарочито постојале у *Брскову*, *Новом Брду*, *Руднику*, а доцније и *Сребрница*.[1]

Најглавнији рудници за време Немањића били су ови:

Крашево и **Фојница**. *Долине* Крашевске и Фојнице уточица̂ Лепеничких, биле су најзападнији рударски предео у *Босни*. И данас код вароши *Крашева*, у којој *гвожђарска индустрија* још постоји, находе се велике гомиле *бакарне и сребрне* шљаке (згуре), и *трагови* старога *рударства;* а на облињем брегу виде се стара *окна* из којих се вадио *цинобер*, а из њега се опет добија *жива*. У Фојничкој је долини село *Остружница*, а мало изнад ње налази се варош *Фојница* у којој има примитивна *гвожђарска трговина: оружја̂*, *потковица̂*, *игала̂*, *брава̂* и тако даље. У долини између Жељезнице и њене уточице Дусине налази се село *Дежевица*, и развалине од гвожђаних ковница̂, који се зову *Дусина*. Изнад вароши Фојнице, а на извору река: Фојнице, Врбаса и Неретвице, уздиже се један од највиших брегова босанских, — *брег Зец*, и он дели воде јадранском и црном мору. На *Зецу* се и данас виде остаци старих *сребрних* мајдана, из оног времена, кад се није знала употребити сила барутна за распрскавање стена̂. — У *овој групи* рудника̂, Крашеву и Фојници, поглавито се *сребро* вадило; а и *бакра* је вађено само у мањој количини. Ра̂д у овим рудницима развио се до највећег ступња тек у XV. веку.

[1] Handelstrassen u. s- w. Jiriček.

Рудник, који нам, сâм својим именом, казује, да је у њему било *рудâ*. Руднички предео са својим мајданима има богату историју. У околини овдашњих *сребрних и оловних мајдана* оставили су трагове својега бављења: Римљани, Саси, Дубровчани, Срби и др.,. *Мајдани* су били на подножју брега *Штурца*, који има два врха: *Велики и Мали Штурац*. На северној страни Штурца, а и на извору Јасенице, налазе се добро одржане *развалине* једног четвоространог градића са округлим кулама на ћошковима. На јужном подножју Штурца, а на извору Деспотовице, виде се трагови средњовековног насеља. Безбројни поткопи, лагуми, из којих сада извиру потоци, срушена окна, развалине православних и католичких цркавâ, велике гомиле шљаке (згуре), и остаци од топионица, сведоче о животу, који је некад био на овом, сада са свим запуштеном брегу.

Рудник је врло знатно трговачко место и имао је дубровачку колонију (насеобину); а за владе краља Стевана Уроша II. Милутина, доспео је до цветнога стања. Данас пак, ова некад тако важна рударска варош лежи у развалинама, али и саме ове развалине јасно говоре о њеној некадашњој слави и величини. Овде је вађено *олово* и *сребро,* поред мање количине других зем. благâ. Рударство у Руднику трајало је и после Немањића.

3. **Копаоник.** Највећи рударски предео у средњем веку био је на извору Расине, Топлице и Лаба. То је серпентинска и сенитска планина. У правцу од севера на југ овај је предео дугачак 9 географских миља. *У овдашњим рудницима вадило се сребро и гвожђе.* Гомиле земље, из које је извађена руда, разрушени поткопи и окна, развалине од фабрикâ, у којима се топило и ковало гвожђе, темељи латинских цркавâ и остаци варошкога насеља; све то сведочи о животу, који је некада био у овом, сада густом шумом обраслом и слабо насељеном пределу. По народу нашем још се и данас причају чудновате приче о „Латинима“ који су некад копали руде у овим бреговима, о богатству пропалих вароши, и о раскоштву њихових становника.

Сеоце *Плана* је не далеко од десне обале Ибра, према ушћу Студенице, на којој је славни манастир Немањин, истога имена. Близу ње виде се остаци врло знатне рудокопске радње, са чега је и *Плана* била у средњем веку знатно трговачко место. Овде је била једна дубровачка колонија, која је стајала у трговачкој вези са Рудником, Сребрницом, Крушевцем, Трговиштем (Нови Пазар) и Трепчем; колонија је имала свога консула и католичку цркву. — Источно од Плане је село *Ковачи*, где је такође било Дубровчана. Северо-источно од врха Копаоникова, у долини Крашевачке реке, пружају се, пуних шест часова, гомиле од шљаке, које нам казују да је тамо некада вађено *сребро* у великој количини. Још има пуно других рудних места̂, но које остављамо на страну као од мање важности. Највећа варош у целом овом пределу била је *Трепче* или *Трепча*. Његове са сма напуштене развалине налазе се, од прилике, једну миљу северо-источно од Вучитрна, или источно од Митровице. На оближњем вису, који се зове *Шал*, још се виде трагови старог рударства. Трепче се први пут спомиње за владе краља Милутина, године 1303; а рударство у околини њеној — у копаоничком пределу — трајало је до XVII. века, у ком је почело опадати.

4. **Ново Брдо,** које је највећма на видик изишло тек после Немањића̂, а под кнезом Лазаром, Стеваном Лазаревићем и Ђурђем Бранковићем. По иностранству су причане праве басне о благу и богатству овог рудника; једни су писали да је у том месту *злата* и *сребра* као воде у изворима, а други су опет приповедали да овдашњи рудници злата и сребра донесе на годину по 200 хиљада дуката чиста дохотка. Ово, сад са свим опало и заборављено трговачко место, Ново Брдо, лежи у планинском пределу између Косова и Јужне Мораве, три миље источно од Приштине; а на вршку једнога високог брега (110 м.), 300 метара над површином околних делова, стоје развалине некада славне вароши: Новога Брда. Подножје брега, на ком је град, кваси са северне стране *Крива Река*, која се некада звала *Тополницом*, а с јужне му стране извире *Прилепница*. Оба се та потока сливају у Мораву. Трг се

Новога Брда налазио испод брега, на ком је град, а велико мноштво кућа било је, како би се могло рећи по развалинама, около сâмих оканâ разасуто. Два мала градића: *Призренац* и *Прилепац*, бејаху намењени растуреној окнарској радњи и насељима. Почеци српске рударске радње у Новоме Брду датирају *од 1282.* године, дакле за владе краља Милутина; а од те године па до 1326, када се први пут помиње у једноме писму Стевана Дечанског, та је радња имала леп полет. И после те године, рударство у Новоме Брду узимало је полета све више и више, док није дошло на врхунац, па онда, услед навале турске, ударило у назадак и жалосно се завршило у XVII. веку.

Поред ових главних рудникâ: *Крешева* и *Фојнице*, *Рудника*, *Копаоника* и *Новога Брда*, било је у српским земљама још и више мањих рудника. Тако је у околини *Брскова*, знатног трговачког места у *лимској* долини, вађено *брсковско сребро*. Како по трговини и трговачким стаништима, тако се исто ово место *и по ковању новаца* прво спомиње; а ковање новаца, по мишљењу Стојана Новаковића, отпочето је најпре у околини његовој (Брскова око 1242. године).

Из довде изложенога види се, да се под Немањићима рударство развило као главна индустрија и постало главни извор богаства онога времена; а то је, пак, послужило и као средство властеоским породицама, којим су се издигли изнад осталих.

Склоп државе. *Цела* српска држава делила се на *жупе*, а више жупа чиниле су *области* (провинције) као што смо већ напоменули говорећи о доласку Срба на Балканско Полуострво. И под Немањићима су те области задржале своја засебна имена (Зета, Хум и т. д.), *али су скупа сачињавале једну државу српску, уређења монархичног, с краљем на челу.* Владалац је био *независан господар* српске државе, али су му право законодавне власти, у неколико, ограничавали, *властели* и *духовници.* Међу тим *право управљања* не беше ни у колико ограничено, и њему су били потчињени сви чиновници и државњани српски; и онај, који се њему противио, нала-

вао се *преступник царев*, и биваo је строго кажњен. Само онда, кад је наредба царева противна била државним законима, или противна стари јој наредби, — дотичне власти нису је морале испунити. То се види из Душанова закона.

Чл. 5 „Заповеда царство ми: ако цар изда наредбу какву или по срџби, или по љубави, или по милости коме, а та наредба руши постојећи закон, онда судије таку наредбу да не вермају него да свој рад врше по правди, т. ј. како је у закону наређено.“

Чиновнике је постављао владар по својој вољи; а само *управитеље* градова и области постављао је на *сабору* за то, да би могао изабрати способније властелине за тај посао. Владалац је био и *врховни заповедник* војске. Па по што је владалац био врховни господар, то се и цела земља називала *„царска“*. Он је њом могао неограничено управљати, давати их заслужнима или на вечита времена *(„баштине“)* или на уживање за време *(„проније“);* могао је давати хрисовуље не само појединцима него и варошима, градовима, манастирима и тако даље. Владаоци су по својој вољи располагали и приходима државним; они су сазивали *сабор*, кад су хтели и где су хтели; а тако исто и избор предмета за већање било је искључиво право са̂мога владаоца.

Двор је био уређен по угледу на грчке цареве, а свечаности и забаве дворске биле су велике и сјајне, нарочито за Милутина и Душана. Најмилија забава владаоцима била је: *лов*. За лов су употребљавани: *соколови* и *пси* („хрти и огари“), а ловљење се вршило на најсвечанији начин.

Са примањем грчких дворских церемонија, установљене су и разне *дворске дужности*, које су се давале онима, који су срећни били те уживали „благонаклоност“ светлог монарха (краља) или краљице. Тако су постали *казнаци, тепчије, слуге, доместици* и тако даље. Па и са̂ми чиновници у држави већином су носили називе грчке, као на пр.: *севасти, протосевасти, логотети* и тако даље, али је било и српских назива, као: *војвода, челник, ђак* и т. д.

Старешине у жупама, или у областима, имали су врло велику власт, имађаху своју власпиту чету војникâ, а и властели у судским пословима беху им потчињени. *Логотети* су били као секретари владалачки, и ударали царске печате на хрисовуље, а у дужности му је помагао писар, који се звао „*Ђак*". У пограничним крајевима старешине истих зваху се *крајишници*, и они, осем мêсне обласне управе, беху још дужни да чувају државне границе од непријатељских упадâ. Главар у вароши звао се *ћефалија* (поглавар) и он је, сем дужности управитеља града, руковао и другим пословима. Тако су ћефалије одговарали за сигурност друмова, и за личну безбедност. О томе се вели у Душанову законику:

Чл. 29 Где се налазе жупе мешовите из села царских, црквених или властелинских, а над том жупом не буде једнога господара, онда ћефалија — ако га буде — и судије царства ми, да поставе стражу по свима путевима и ћефалија да бди (пази) над сигурношћу друмова. Ако би кога лопови покрали, или му друго какво зло учинили, онда таки да иде ка ћефалији да му штету исплати, а ћефалија са стражом нека хвата кривце.

Ал за то што је ћефалија имао велику одговорност и тешку дужност, он је уживао и неке олакшице, тако:

Ћефалије, што су по градовима, да узимају свој доходак по закону и да им се продаје: жито, вино и месо у по цене (што се другом продаје за два динара, њима за 1), и то само грађани да им продају, а други нико.

И *тамнице* беху под његовим надзором, али није смео затварати кога је хтео, него само *оног*, ког су судије на затвор осудили, или ти каквог лопова ил' разбојника. Нижи административни чиновници беху: *севаст, протосеваст, царинчк,* и тако даље. *Севаст* је имао судску власт, а српски речено био је: *судија;* а протосеваст, најстарији међу судијама, *председник* (?) Кнез над катунима, звао се чешће *примићур,* али се тако звао и кнез над селом. Старешине сеоске и катунске називају се још и: предстојници; и тако даље. — Чиновници беху из реда привелегованог, властели или властеличићи; а награда за вршење државних

послова састајала се у томе, што су добијали земљу на уживање и друге повластице, те по томе је њихово стање било сјајно.

Сабори За решавање најважнијих земаљских послова сазивали су се **сабори,** или данашње *скупштине.* Народне саборе, зборове или ти скупштине, налазимо још под Немањом. Тада је *на сабору,* за владе Немањине, решено: да се Богомили *прогнају; на сабору* се Немања *одрекао* престола и *поставио* свога сина; *на сабору* је прокламовао Стеван *краљевство; на сабору* су се вршили многи други послови под Милутином, Дечанским и другим владаоцима, претходницима њиховим; *на сабору* су постављани *виши чиновници; на сабору* је донесен многознаменити *законик* Душанов; *на сабору* је проглашена српска црква за *патријаршиску,* а глава њена за *патријарха; на сабору* је Душан громогласно поздрављен као *први цар српски, грчки* и *блгарски; на сабору* у Призрену, над гробом Душановим, решено је: да се властољубиви Вукашин покори добродушном Урошу V.; и још многи други послови рађени су *на сабору,* од првог па до последњег Немањића. *Чланови* сабора били су: *владалац, жена му, синови, велики и мали властели, владике, митрополити, доцније и патријарх,* игумани и протопопи. Остали, пак, неповлашћени сталеж, не само да нису могли учествовати на саборима, него им је свако скупљање забрањено било:

Чл., 19 »Себри да не смеју држати сабора. Ако ли се ко скупи на сабор, да се роваши (да му се уши урежу) и да му се спале трепавице. —

Закон и судови Да би се у земљи *право судило,* и да би се знала *права* и *дужности* појединих сталежа; односи њихни, и тако даље, владаоци српски издавали су у почетку *усмене наредбе,* а после и *писмене.* Многе од тих наредаба обухваћене су у Душанову **законику,** а много што шта је творевина самога Душана. Не упуштајући се у излагање важности законика Душановог, ми ћемо се ограничити само на *саопштење појединих чланова* тога законика, који се односе на *грађанско* право, *грађански* судски *поступак, казнено* право, *казнени* судски *поступак,*

на *војску* и *војену управу* и *трговину,* а к томе ћемо додати и *правне обичаје народне.*

Међу вајкадашњи *правни обичај,* долази на прво место, *солидарна одговорност* целога *села* за све штете које се учине у његову хатару, а кривац се не нађе. У овом случају плаћало је село казну, које се звало *глоба.* У осталом, тако се звала казна и кад би се знао кривац. Били су нарочито људи који су наплаћивали глобе и звали се *глобарима;* а строго им се забрањивало узимање више него што је у судској књизи записано било да се наплати. Од црквених људи наплаћивање глобе припадало је цркви, иначе владаоцу. По Душанову законику највећу су глобу плаћали златари. Исто тако била је велика казна за убијство, и звала се *вражда,* а то се сачувало и до данашњих времена под имсном *крвнине.* За владе Милутинове вражда је била 500 перпера.

Дирање туђега било је Душановим закоником строго забрањено; а то исто важило је и пре Душана:

Чл. 91 »Ко нађе што па рекне вратићу, а то не учини, те у њега господар нађе своју ствар, онда утајач да плати што и лопов или разбојник« и:

Чл. 92 »Ко је што заложио, морао је на време извадити —

Колико се на правду пазило види се из следујећег;

Чл. 93. »Судија, који продаје туђе имање за дуг или за што друго, није смео купити истога имања; јер ко је видео, да један може бити и купац и продавац туђег имања?

Још је постојао стари правни обичај: *уздање,* које је, по објашњењу Ст. Новаковића, састојало се у овоме: „Оба парца (парничара) који се о нешто пру (парниче) подвезивали су се, и залогом или новцем зајемчавали код суда, да ће онај од њих, који не имадне право, платити глобу владаоцу или судијама. Ту су глобу они сами одређивали надмећући се ко ће више дати, у лудом поносу као да се тиме право доказује и остављали су одмах, пре него што се парница расправила, новац или јемство у суд, те су се од тога после наплаћивале судије. То се чинило кад је била парба (парница) око сечења шуме, потре, жита

или њива, риболова па и око баштина"[1]. Тај обичај као рђав Душан је укинуо, наредивши:

Чл. 94 »Уздања никоме никаква да нема; а ако то когод учини, да плати седам пута толико.

Мерописи и *отроци* за међусобне спорове ишли су на суд к своме господару; црквени људи парничили су се за исте спорове пред црквеним старешинама; грађани су се, опет, судили пред грађанским владалцем; дакле, сваки је морао ићи за обичне спорове пред свога пртпостављеног господара. За веће спорове постојали су *обласни судови*, у градовима су били *грађански* судови, а још је било и *царских* судова. Душан је у своме законику одредио: кад који суд суди; а исто тако строго је забранио да се неправедно суди. Судије су морале судити *право, по закону*, а не по страху од цара; а путујући по својој области, нису смели узимати *оброк* нити што друго, на силу, већ само су оно смели примити, што им је ко од *миле воље на поклон* дао. А путујући кроз своје области, што су морали често чинити, стављено им је у дужност: *да извиђају кривице, измирују парничаре, исправљају погрешке, и заштићавају „убоге и ниште"*. Властели они који су се налазили у двору владаочевом, ако би се завадили:

Чл. 107 Да се суде пред судијом дворским, а други нико да им не суди.

Царски суд судио је само у том случају, кад је *спор* био *велики*, те га нису могли расправити обласни судови, и још за ове три кривице: за *издајство, убиство* и *отмицу властеоске жене* (Нов. чл. 111. и 112). Иначе су судили обласни судови мимо које се није могло проћи.

Чл. 103 Ко је у области ког судије онда томе на суд и да иде, а никако не сме мимо свог надлежног ићи у двор к цару, или к другом судији.

Ну привилегован сталеж, ипак је уживао неке олакшице при суђењу. Тако су *себри* морали ићи к суду чим

[1] Види: законик Стевана Душана цара српског 1349 и 1354. Издао и објаснио Стојан Новаковић стр. 87—88.

се позову, ма у које доба, а међу тим за властелина овако је важило:

Чл. 113 Властелин да се не позива на суд у вече, него да се позове пре подне и да му се каже рад чега се зове; па ако после тога не би дошао у подне с приставом, онда је у име казне морао платити 6 волова.

По овоме, што је казну платио у живој стоци, ово је наређење из ранијег доба, кад је новац у малом обрту био.

Друга наредба, *да се велики властелин не позове без књиге судйне* (114. чл. Нов.), постала је, извесно, доцније, и није ништа друго него боље објашњење онога *да му се пре приповеди* (у чл. 115.); а друго се није могло ни приповедити, већ оно рад чега се властелин зове, а то је, доцније, све стајало записано у књизи судиној, којом се властелин позивао.

Даље:

Чл. 118 Браћа, која живе у једној кући, па буду позвани на суд, онда који од њих дође тај да се брани (парничи); па ако се деси да је онај, што је позват, на двору цареву, па рече да ће послати брата старијег на суд, нека му се учини по вољи.

Дакле, и њима су се давале неке олакшице.

И сироте нису биле заборављене:

Сирота, која није била у стању парничити се, да нађе заступника који ће ју бранити — вели се у Душановом законику чл. 119.

При парничењу узимато је за истину оно, што се први пут искаже, и према томе су судије изрицале своју одлуку. При парничењу, пак, сваки је морао о ствари говорити, а нису смели један другог за време парнице ничим другим да окривљује *(терете)*, него се свак парничио око чега је парба (парница) поведена; па кад се парница одлучи, онда тек може ко хоће да диже парницу за што би друго имао, а дотле ништа да му се не верује (чл. 121. и 122). — *Жена* није могла бити звата на суд кад јој муж није дома, нити, пак, без њега, него је она морала известити мужа (да му дâ глас), па да он иде на суд. И муж, докле год не буде сазнао, није одговоран ни крив (113. Душ. зак. Новаковић).

Све што се у суду пословало морало се, исто као и данас, *заводити у књигу;* а при позивању на суд морали су званца у позиву известити рад чега се зове. Ради позивања парничара на суд, и ради извршивања судских одлука, судије су имали нарочите људи за тај посао, под именом: *пристава*. Према најновијем тумачењу, пристав је још бивао и заступник парничарима. Кад су краљеви давали што коме повељама у баштину, одређиван је пристав да оно преда; и за то му се такса давала. И, ако се ко не би покорио заповестима приставовим, којега су судије послале ради извршења пресуде, онда су судије о томе извештавале ћефалије или властелина, у чијем је подручју непослушник, и они су морали да изврше одлуку судску; иначе их је чекала казна као непослушнике, — вели се у 127. чл. Душ. зак. (Нов.)

И *порота* је стародревна установа, коју је и Душан озаконио.

Чл. 20. Заповеда царство ми. Од сад па у напред, да је пороте и за много и за мало. За велико дело да се изабере 24 поротника, за омању кривицу 12, а за малу 6 поротника. И ти поротници овлашћују се да могу одлучити само то: је ли оптужени крив или нè; а одлучивало се већином гласова. Изрицање казне њима не припада. Ну пре, него су примили дужност, да се сви у цркви пред попом закуну: да ће по правди радити.

Како се све становништво српске државе делило на сталеже, то су:

Чл 21. „Властели били поротници властели; властеличићима — властеличићи; меропсима — меропси; себрима — себри; и међ поротницима да не сме бити рођака нити пизме."

А позивајући се на законе св. краља, наређује се у Душ. законику:

Чл. 22 »Иноверцима и трговцима да су поротници: пола Срба, а пола њихово друштво.«

Ако би поротници оправдали крива човека, па се то дознало, онда су глобљени с 1000 перпера, изгубили свако веровање, нити се ко смео с њима сродити удадбом или женидбом.

се позову, ма у које доба, а међу тим за властелина овако је важило:

Чл. 113 Властелин да се не позива на суд у вече, него да се позове пре подне и да му се каже рад чега се зове; па ако после тога не би дошао у подне с приставом, онда је у име казне морао платити 6 волова.

По овоме, што је казну платио у живој стоци, ово је наређење из ранијег доба, кад је новац у малом обрту био.

Друга наредба, *да се велики властелин не позове без књиге судине* (114. чл. Нов.), постала је, извесно, доцније, и није ништа друго него боље објашњење онога *да му се пре приповеди* (у чл. 115.); а друго се није могло ни приповедити, већ оно рад чега се властелин зове, а то је, доцније, све стајало записано у књизи судиној, којом се властелин позивао.

Даље:

Чл. 118 Браћа, која живе у једној кући, па буду позвани на суд, онда који од њих дође тај да се брани (парничи); ну ако се деси да је онај, што је позват, на двору цареву, па рече да ће послати брата старијег на суд, нека му се учини по вољи.

Дакле, и њима су се давале неке олакшице.

И сироте нису биле заборављене:

Сирота, која није била у стању парничити се, да нађе заступника који ће ју бранити — вели се у Душанову законику чл. 119.

При парничењу узимато је за истину оно, што се први пут искаже, и према томе су судије изрицале своју одлуку. При парничењу, пак, сваки је морао о ствари говорити, а нису смели један другог за време парнице ничим другим да окривљује *(терете)*, него се свак парничио око чега је парба (парница) поведена; па кад се парница одлучи, онда тек може ко хоће да диже парницу за што би друго имао, а дотле ништа да му се не веруje (чл. 121. и 122). — *Жена* није могла бити звата на суд кад јој муж није дома, нити, пак, без њега, него је она морала известити мужа (да му да̂ глас), па да он иде на суд. И муж, докле год не буде сазнао, није одговоран ни крив (113. Душ. зак. Новаковић).

Све што се у суду пословало морало се, исто као и данас, *заводити у књигу;* а при позивању на суд морали су званца у позиву известити рад чега се зове. Ради позивања парничара на суд, и ради извршивања судских одлука, судије су имали нарочите људи за тај посао, под именом: *пристава.* Према најновијем тумачењу, пристав је још бивао и заступник парничарима. Кад су краљеви давали што коме повељама у баштину, одређиван је пристав да оно преда; и за то му се такса давала. И, ако се ко не би покорио заповестима приставовим, којега су судије послале ради извршења пресуде, онда су судије о томе извештавале ћефалије или властелина, у чијем је подручју непослушник, и они су морали да изврше одлуку судску; иначе их је чекала казна као непослушнике, — вели се у 127. чл. Душ. зак. (Нов.)

И *порота* је стародревна установа, коју је и Душан озаконио.

Чл. 20. Заповеда царство ми. Од сад па у напред, да је пороте и за много и за мало. За велико дело да се изабере 24 поротника, за омању кривицу 12, а за малу 6 поротника. И ти поротници овлашћују се да могу одлучити само то: је ли оптужени крив или нѐ; а одлучивало се већином гласова. Изрицање казне њима не припада. Ну пре, него су примили дужност, да се сви у цркви пред попом закуну: да ће по правди радити.

Како се све становништво српске државе делило на сталеже, то су:

Чл 21. „Властели били поротници властели; властеличићима — властеличићи; меропсима — меропси; себрима — себри; и међ поротницима да не сме бити рођака нити пизме.“

А позивајући се на законе св. краља, наређује се у Душ. законику:

Чл. 22 »Иноверцима и трговцима да су поротници: пола Срба, а пола њихово друштво.«

Ако би поротници оправдали крива човека, па се то дознало, онда су глобљени с 1000 перпера, изгубили свако веровање, нити се ко смео с њима сродити удадбом или женидбом.

Ако би се ко дигао противу владаоца, одмах су му главу мачем одсекли, чим су га ухватили (133. чл. Нов.)

И судије су узимане у заштиту, и:

Чл. 134. »Ако би ко напао на судије онда, ако је то властелин, да му се узме сва државнина; а ако је село, да се расели и уништи.« —

Исто тако:

Чл. 136 »Ко цркву обори у време рата, да се убије или обеси.«

Не много блажија казна беше ова:

Чл. 145 »Ако би властелин или властеличић, којима је царство ми дало земље и градове, пљачкали људе мимо закон, да им се узме државнина (добро), и да сву штету измире коју су учинили својим незаконитим поступком, и, по врх свега тога, да се казни као пребегалац.

Строжија, ал' праведнија казна беше:

Чл. 147. Ко убије оца, или матер, или брата, или чедо своје да се сагори па огњу.

Тој казни беше равна казна:

Чл. 148 »Ко убије владику, попа или калуђера, да се убије или обеси.«

За свађе између властелина и себра:

Чл. 149. »Ако властелин убије себра у граду, или у жупи, или у катуну, да плати 1000 перпера; а ако себар убије властелина да му се обе руке осеку и да плати 300 перпера.«

При изрицању казне за убиство узимале су се у рачун и побуде за то, те:

Чл. 150. Ако је ко учинио убиство нехотично, платио је 300 перпера; а ако је хотимично учињено, кривцу су обе руке осечене.

Против крађе и разбојништва биле су врло строге заповести. Тако се заповедало:

По свој земљи, и по градовима, и по жупама, и по крајиштима, разбојникâ и лоповâ да не сме бити, и на овај начин да се истребе: у ком се селу нађе лопов или разбојник, онда да се то село расели, а разбојник да се о-

беси стрмоглав, а лопов да се ослепи, господар, пак, села тога, да се свезан доведе к царству ми, те да плати сву штету коју је учинио разбојник jȃ лопов, и опет да се казни као лопов и разбојник!

Оваком казном кажњавали су се и:

„ . . кнезови, примићури владалци, предстојници и челници, који владају селима и катунима.

Слобода у своме станишту: кући или селу, беше довољно законом ујемчена. Тако, по закону Душанову:

Чл. 156 и 157. Ко на село или на чију кућу удари оружјем, да се мачем погуби; а ако се једном хитне каменом на кућу и провали кров, да плати 100 перпера; а ако то учини два или три пута, да плати 300 перпера. Обије ли врата и узме што, да му се руке осеку и штету да плати.

О казнама за оне који учине какву превару, говоре ови чланци:

166. Ако се дȇси да ко учини какав фалсификат или друге какве сплетке или обмане, онда, ма ко он био, да се казни као лопов и разбојник.

А тако исто и овај члан:

168. Ако се у чијој хрисовуљи нађе слово лажно написано и хрисовуља не буде истинита, и за то се дозна, онда од онога, који таку хрисовуљу има, да се она одузме и исцепа, а тако исто и баштина да му се одузме.

За увреду личну и телесну, постајале су следеће наредбе (закони):

Чл. 169 „Властелин ако опсује и осрамоти властеличића да плати 100 перпера; а ако властеличић то исто учини властелину да плати толико 100 п. и да се батина“. (169 чл. Нов).

Даље:

Чл. 171 »Ако властелин или властеличић опсује себра да плате 100 перпера; а ако себар опсује властелина или властеличића да плати 100 перпера и да се батина.

Још строжија и свирепа казна беше ова:

Чл. 179. Ко очупа браду властелину, било великом или малом, или ти ком другом поштеном човеку, да му се обе руке одсеку.

ла.
пер
Ну
іап
ани
оно
ало
овин
закав
целе.
му, у
пак,
какву
100
неко
стил

три 24
учи
даље
била
ове
(17
тич
нех
су
да!

пс

потврда

купио коњ

да покаже

купац показује

зроке таким местимичним свирепим наредбама, јер ће нам а мах изићи одговор: да их је потреба изазвала и да су гледало свога времена. . . . Ну, у колико неке претерано гроге наредбе бацају рђаву сенку на тиранско средње-вковно доба, у толико и више *сјаје оне дивне наредбе о та-ном вршењу закона,* о поштовању туђе својине, о непримању ита, и тако даље. Зар се могло на пр. правичније рећи его ово: *Митрополити, владике, властели, судије, ка-фђери, и у опште нико, да не сме радити по миту, ћ по закону;* и *ко се ухвати да мимо закон ради тај а се најстрожије казни, без обзира на положај и за-угу?* . .

У кривици је *свак за се морао одговарати* и све ‹рете, који би га отуда снашли, падали су само на њ, а е на оца, брата, сина или дуге рођаке, ако би их имао. 197. чл.).

198. „Ако један од чланова задруге учини какво зло, онда тарешина задруге да исплати штету, ако то не би извршио онај оји је зло учинио.

199. Ако властелин или властеличић, био Србин, Грк или емац, или ма ко други, путујући у двор к цару, доведе са со-ом лопова или разбојника, да се казни као лопов или раз-ојник.

Кривично јемство и у овом случају постојало је:

Чл. 200. И ко преда сина или брата у царски двор и ита га цар: хоћу ли му веровати? а он одговори: веруј колико мени, — онда, ако тај, који је ступио у двор, учини какво зло, њ одговара онај који га је предао и препоручио као ваљана. у, ако ко ступи у двор без јемства другога, на своју ва-ност, па, дворећи дворбу у цара, као што је други дворе, реши што, онда плаћа сâм, јер за њ није други јемствовао, па не може ни тражити накнада од другог.

О кривичном јемству говоре још и ови чланови:

201. Ако разбојник прође кроз државнину „крајишника" оградичног властелина) и на другом ком месту упљачка што опет се врати натраг, онда да крајишник плати седам пута олико колико износи штета коју је разбојник учинио.

Исто тако:

203. Ако се странцу, или трговцу, или калуђеру, украде или отме што у путу, да иде к цару, да им он плати, а он ће већ тражити од ћефалије и властеле којима су путеви и страже предане.

205. Ко упали кућу или гумно, или сламу, или сено, да га село изда; не издали га, да плати оно село што би паликућа патио и плагио.

Општа јемственост беше још и у овом случају:

206. Ако разбојник украде свиње цареве, да плате околна села; а ако се, ком другом украду свиње онда свињар да се суди са жупом, па што реши суд, тако и да буде.

207. Ако разбојник дође из туђе земље, те узме што у царевој земљи, кроз која је села прошао и отишао, та села све да плате, што је разбојник штете починио.

210. Ако је брдо пусто међу жупама, онда околна села да мотре да се на њему не би каква штета учинила; а ако то не усчине, те се на том брду каква пљачка, крађа или друго какво зло догоди, онда штету да измире сва околна села, којима је чување брда поверено.

211. Ако ко умре, а има једно село у жупи или међу жупама, па се после његове смрти учини каква штета томе селу, онда сву штету да плати цела околина.

У ред ових чланака из казненог судског поступка, долази и један старински правнички обичај, а то је давање *свода*, који се у овоме састојао:

Ако, на пример, ја купим коња, а неко дође и каже да је то његов коњ па то и потврди, онда ја морам да кажем онога, од кога сам купио коња; онај, опет, који је мени продао коња мора да покаже онога од кога је он купио, и то тако — да купац показује продавца — све дотле, док се не наиђе на једнога, који не узмогне показати продавца, и овај се казнио као кривац. У једној Душановој повељи говори се о *своду* ово: „који трговац купи коња на тргу и плати за њ царину, да рече цариник с душом, да је тога коња купио и за њега платио царину, а лопова не зна, да му за то не буде „свода;“ ако ли га тако

не оправда цариник, онда да даде „свод“. А који год трговац доведе коње у туђој земљи купљене, а познаду се, да се закуне тај трговац још с једним да их је купио у туђој земљи и да он не зна за лопова и разбојника, тада да не даје свода“.

Исто тако је стари правни обичај и доказивање правде *божијим судом* или *судбином*. Тако је себар морао да метне руку у кључалу воду у котлу, па ако се опржи — крив је, а ако се не опржи — прав је. *Божији суд* за разбојнике и лопове био је много строжији. Тако су они, по том суду, морали узети усијано гвожђе из ватре пред црквом и у цркву га метнути на часну трапезу; па ако се том приликом не опржи — прав је, а ако се опржи оглашен је за кривца.

Чл. 217. Који сужањ из двора царског утекне на двор к патријарху — да је слободан; а ако из двора патријарева добегне к цару — такођер да је слободан.

Војска. *Војску* су сачињавали властели и властеличићи са својим људма. Они су се у рату морали сами издржавати; а сваки властелин имао је свој *барјак*. Кад их је владар позвао, онда су сви долазили на *зборно* место, где је владалац одредио. Пре него што се ступало у борбу, владалац је од војвода скупио *веће*, па по што се с њима договорио — оглашавао се почетак борбе. Душан је слабо питао за савет, него само нареди да се ту и ту скупи војска до тога доба, па по што се скупе онда им каже куда намерава да удари. Поред те домаће војске, било је још и друге *најемничке* војске, која је била састављена из различних народа, а била је најизвеџбанија и најбоље наоружана; по том су најемничке чете, увек биле, језгро српске војске.

Чл. 219. На војсци војвода да влада као и цар. Ко не би послушао војводу, да се казни као и онај, који цара не послуша. А судовима великим и малим, који су у војсци, да суде војводе, а други нико.

Чл, 220. На војсци да нема свађе. Ако се двојица сваде, да се бију а нико од војника да им не помаже. Који потече или помогне да се бије с оним коме је помагао.

Чл. 221. Кад војска падне у које село, друга војска која за оном првом иде, да не сме остати у истоме селу.

115. Кад дође властелин или ма који војник с војском кући, ако га ко позове на суд, да седи дома три недеље па онда да иде на суд.

«Што се нађе у туђој земљи на војсци да се носи пред цара и војводу«.

«Жена је дужна чекати мужа с војне 5 година, и кад јој рекну да је погинуо да почека још годину дана, па тек онда да се уда. Дође ли јој муж после преудаје, ако хоће може повратити жену.

Ето, то је све у Душ. зак. о војсци.

Пешаци су били наоружани само мачем и једним овалним штитом на десној руци, којим су се заклањали од стрела непријатељских; а хаљине су им биле: жућкаст прслук ишаран црвеним бобицама преко оклопа који им је покривао и трбух даље, црвене клашне са модрим пругама које, на цволикама, беху покривене оклопним удлогама.

Копљаници су имали повисоке или сниске округле шлемове, који позади покриваху цео потиљак; даље су имали контуше и клашње, а на грудима имали су оклопе. Оружје им беше: дугачко и добро оковано, потешко *копље*, које су носили на левом рамену. Са копља имађаху на једном крају кратак шиљак од гвожђа за забадање у земљу, а на врху беше крст од „нацака" и „миздрака" за бодење, млаћење и раздирање.

Стрелци су имали: црвене, врло лепе и фине капе, беле извезене контуше и црвене клашње. На прсима и леђима укрштаху им се се танки кицошки кајиши, о којима је висила лево широка, пљосната, на гитар налик, извежена канија за стреле, а десно кратки нож који је обично гуран на леђа, као што данас носе фишеклије; у десној руци носили су лу̂к.

Владаочево писмено, (*докуменат*) звало се *хрисосовуља* или *златно печатно* слово, *повеља* (ко што је од прилике сад код нас *указ*). На повељама су се владаоци китњастим речма потписивали, као: *благоверни, христољубиви, самодржавни, благодржавни*, и тако даље; а исто тако

китњастим изразима и почињали су, а то све по угледу на грчке владаоце. Потпис је урешен и црвеним мастилом написан. Печати су или златни или позлаћени, а по некад и висе („висући") У свију Немањића на једној страни печата стоји Св. Стеван, а на другој лик дотичног владаоца.

Дохоци царски. *По што* је владар био носилац државне идеје, и по чем је њему у првој линији било у задатку да намирује државне потребе: то се *валадаочева каса* сматрала *као државна каса*, као што је то било у свима савременим државама. С тога је доходак државни називао се уједно и доходак царски, јер се и цела држава називала „царска земља", премда му није припадала као приватноме лицу, већ као цару, као, тако да кажемо, државној установи; али поред тога владаоц имађаше и блага, које је њему лично припадало, као доходак с његовог *приватног* имања, јер и он не имађаше „цивил-листе", као што ни сви други чиновници не имађаху месечне плате. По томе, дакле, приходи владаочеви и приходи државни беху помешани, и владар је благајном располагао како је он хтео. Овде ћемо у кратко да изложимо **приходе владаочеве или државне.**

1. *Приход* од искључиво владаочевих добара (приватног имања) која није поклањао никоме, већ која су обрађивали „царски" људи који су становали на истима, и ово је био најважнији приход владаоцу. Владаоци су особиту пажњу поклањали својим добрима, па су садили винограде, подизали уљанике, продавали свој мâл; свиње, козе, овце, говеда и тако даље; дакле водили су читаве газдалуке на својим добрима. Шта више, кад је владар што продавао са свога газдалука, онда су сви морали обуставити своја продавања, док се владалачки производ не прода. Па не само то, него Душан наређује; „ако у жупи роди жир, тога жира цару половина, а оном властелину чије је имање половина.

2. приход био је *десетак* од свих природних производа, **соћ** и **перпера царева**, који су, као што смо већ рекли, властели купили од својих људи и давали цару. Даље, десетак у свињама, овцима, и меду и т. д.

3. редовни приход били су дохоци од *царина*, које су се наплаћивале на бродовима, мостовима, путовима, а осо-

бито на *трговима* код манастира и по варошима. Трговн су се ови давали и под закуп и наплаћивала се царина на све што се продаје. Ови приходи били су врло знатни.

4. извор приходу био је *данак* који су Дубровчани давали, да би њиховим трговцима била ујемчена сигурност и безбедност; а тако исто и десетак за винограде посађене на српској земљи. До Уроша I. Великог тај је данак, који се називао *„српски доходак“* износио 1000 перпера, а Урош га је повисио прво на 1200 па онда и на 2000 перпера и то је тако било и под потоњим владаоцима.

5. *Приход* од *рудника.*

6. *Приход* од *глоба*, која се у прва времена узимала у живој стоци (коњима, воловима и т. д.) а после у новцу.

7. *Приход* од *такса* судских и административних, које су се плаћале за писање и потврду докумената, хрисовуља и т. д.

8. *Приход* од поклона који су трговци давали владаоцу при ступању његовом на владу или иначе у каквим свечаностима; а тако исто и властели су давали поклоне кад владар двор гради, сина жени или кћер удаје и т. д. По закону, кад властелин умре, онда, његов коњ и оружје припада владаоцу. Поред поменутих главних прихода, долазио је *приход* још и с те стране, што је владар, као господар целе земље, *могао узети од непослушника или неверника сву земљу његову*; а исто тако владалац је долазио до имања властелинског и онда кад је *властелинова породица остала без наследника*, и тад га је владар наслеђивао.

Сви побројани приходи били су у почетку у природи (у натури) јер није било *новаца*; него је стока и други мал био новац. Ну доцније, по што су се боље развили трговински односи између Србије и суседних држава, онда су и по српској држави почели да циркулишу новци, али не српски, већ прво *млетачки* па онда и *грчки*. Најзад је потреба међународна и унутрашња нагнала ондашње српске владаре те су и они почели ковати новац под *својим именом*. „Он — новац — је скован не толико да Србин само Србину њиме свој дуг платити може, већ да њиме Србин од Млечића, или управо од јадранског приморца, може купити што

жели и опет да приморац њиме може платити Србину свој дуг. Први српски новци ковани су негда у оном појасу, којега ширина иде од мора па до западне границе Зете, и у први мах били су намењени, као што рекосмо, да намире потребу у оном првом делу, где су страни трговци дошли у живљи додир са Србином земљоделцем и сточарем. А да би новцу придобили ону важност коју су и остали новци у свету имали, и да би се видело, да и српски краљеви имају својих новаца, стављали су на новцу реч *краљ* (*Rex*)[1]. Новци су ковани по угледу на млетачке који у то време најбољи беху, а тако исто и на грчке, а имало их је *бакрених, сребрних и златних*, а сав се новац рачунао на *динаре* и *перпере*. Динар је вредио колико данашње 0.20 динар. пара, а *перпера* је, у почетку, била *златан новац*, али је после постала само *рачунски новац* „т. ј. новац такав који не мора у самој ствари да постоји али на који се опет све вредности своде, и остали новци броје[2], — и увек је вредила 12 динара. Ну динари нису увек имали једну вредност. У почетку су били тежи, око 2 грама, па су доцније све лакши бивали. Због тога су и перпере биле најпре *скупље* (— те их је ишло по 2 у 1 дук. цес.), а после, по што су динари олакшали, разуме се, да је требало више перпера те да буде иста вредност, и с тога је ишло *две и по* перпере у 1 дукат цес.; а кад су динари још више олакшали, онда и по три, и три и по перпере ишле су у 1 дук. Отуда је и један дукат могао имати прво 24 динара (2 перпере, 1 перп. = 12 динара) па онда 30 дин. и 36 дин. (па под потоњим владаоцима и више). Из *литре сребра*, у којој је било 11 делова чиста сребра и један део *смесе*, ковало се најпре за 12 перпера, а после за 14, 16 и.т.д. Литра је тежила 288 грама. Сребрних новаца било је неколико врсти.

Златни новци. Они се датирају од владавине краља Милутина њих има више врсти. Једна врста златнога новца цара Душана изгледа оваква:

[1] Види: „финанс. срп. краљевства од Чед. Мијат. Гл. XXV

[2] Гласник XXV. стр. 205 Финансије српског краљевства од Чедомиља Мијатовића.

На лицу. Исус Христос умотан у пространу хаљину, као огртач; колико се да разабрати држи левом руком књигу на прсима, а десном испред себе благосиља. Натпис као обично **Їс Хс**, поврх слова титле, поврх титла звездице на обе стране, долазећи лево и десно око чела Исусу. Испод натписа крстићи од четири тачке састављене кратким линијицама; испод тих крстића с десне стране **N** с леве **О** а испод оба слова лево и десно онаки исти крстићи на самоме дну празнине, која је око лика Исусова.

На наличју. Цар јаше на коњу, десном руком држећи узду, а левом крст, под затвореном круном од два лука на врху, међу којима је јабука. С десне стране цару, на празном месту, стоји *Стефан* (*Сфь*) а с леве *цар* (*цръ* и то цр у монограму, а ь врло ситно). Врх обојега стоје титле. Између предњих ногу стоји нека шара, која преставља траву или џбунић; испод главе коњу, у углу при венцу којим је опасана ивица новца, има друга шара, која очевидно представља траву.

Тежина преко 3 грама. Овакав златан новац налази се у нашем музеју.[1]

Новаца ове врсте било је и таквих, који су се у нечему разликовали од новца који је горе описан, али су те разлике врло ситне, те их с тога нећемо ни помињати.

Мере. За *мерење* биле су мере: *мат*, *сиуд*, *стар*, *кабао*, *лукно* и *полукница*. Лукно = 4 оке, полукница 2 оке. За дужину: лакат (аршин), сежањ и т. д. Ове су мере попримали Срби од својих суседа.

Трговина Почеци трговине датирају још одавна, скоро од оснивања српске отаџбине на Балканском Полуострву; она је, дакле, куд и камо старија од Немањићеве државе, али се тек под Немањићима почела стално и правилно развијати, упоредо с напретком и развитком државне идеје. До Немањића није постојало никаквих уредаба у односу на трговину, него је сваки трговац, ступивши на земљиште српско, морао добрим даром даривати властелина у чију је државнину прво крочио, и овај га је онда бранио од других, нижих властеличића. На мостовима се плаћала *моста-*

рина; а *бродарина* се плаћала не само где је било скеле да преко реке превезе караван, већ и где је караван газио реку на месту, где се тако прећи могло. Поред тога, бродарина се узимала и као такса за дозволу да се броди дуж морске или речне обале. Где властелин није имао ни речне обале ни приморја у својој државини ту је од трговаца наплаћивао по нешто на име тога што се служе путем кроз његову земљу. И поред свега тога пут је био тако ризичан да се морала најимати *стража* за спровод од куда се доцније развила *дажбина спровод*. После свега овога, кад је еспап ушао на капију у град где ће да се тржи (продаје), ваљало је платити, што и за улазак, па и за само оно место на коме је трговац растоварио еспап да продаје, морало се нешто платити. Па не само то, него још: ако је еспап ваљало мерити, онда се плаћало и за мерење (кантарина), и, на напослетку, кад је се еспап продао, ваљало се платити *царина* (кумерак — ђумрук)[1]. Ето, кака несигурност и колике те дажбине даваху, па с тога није ни чудо што трговина није могла пре Немањића узети скоро никакав полет. Тек Немања, по што је у себи усредсредио власт старешинску. почео је потпомагати развој трговине, која је за тим узела такав полет, да је за век, два, дошла до врхунца цветајућивог стања. Он већ учини *уговор* трговачки с *Дубровчанима*, по ком је он гарантовао за личну слободу и имовину њихових трговаца; а они су се обвезали Немањи, да му сваке године плаћају неку стално одређену суму, и да му у извесним приликама с неколико својих лађа на мору помажу, но које му године таку помоћ учине те године да му не плате ону суму. Син његов Стеван Првовенчани, већ је учинио корак даље у трговинском погледу. Он је не само Дубровчанима потврдио слобоштине које им је Немања, отац његов дао, него их је још и раширио. У хрисовуљи, којом је дао Дубровчанима трговачке слободе, он је, ради јаче гаранције наредио: *у којој се жупи испакости што коме трговцу, тада та жупа или да изда кривца или да штету измири*, — што дотле нигде није било. И наследници ње-

[1] Трговачка политика српских краљева и царева од Чед. Мијатовића Отаџбина, година I. књига 3.

гови, живо су потпомагали развитак трговине, одобравајући претходне даровне слобоштине, раширујући их и уjемчавајући сигурност трговаца, па пошто су се увиделе добре последице од трговине, онда је Урош I захтео од Дубровчана да му више „доходка“ дају. Они истина нису ради били пристати на то, али их је Урош, као што знамо, приморао на то, и они се обвезаше: да краљу српском у напредак у место 1200, плаћају 2000 перпера годишње. Урош им за то подјемчи слободу „да без страха иду по земљи краљевства његова“. Од тога се доба почиње читав низ нарадаба Урошевих, које се тичу трговине. Милутин, пак, дао је Дубровчанима још веће гарантије тим; што им је обећао да ће их известити кад науми с њима ратовати, и да ће им дати три месеца рока да се са свим својим имањем из државе његове иселе; а исто тако потпомагао је и млетачку трговину. Дечански је дао Дубровчанима слободу, да могу без зазора ићи „по путовима и по трговинама краљевства му, а да им нико ништа не спакости; а дајући Млечићима слободу трговања, он је изриком обећао не само „слободан провоз“ него и сигуран провоз; и тако даље. Син његов, ђенијални Душан, продужио је рад својих предака подјемчавајући старе слобоштине, а чинећи нове олакшице трговини. Душан је дозволио Дубровчанима да могу без икаквих препрека куповати и извозити жито; строго је забрањивао наплаћивање незаконитих дажбина, па је, шта више, изриком чак и то напоменуо, да ни краљ српски нема према трговцима на српској земљи особеног права, већ ако хоће што од њих да узме, ваља да плати као и сваки други приватан човек. Даље, Душан је укинуо старо приватно право ако би се брод разбио па таласи избаце товар на обалу, онда је исти узимао онај властелин коме је припадала обала; и заменио је то право тим: да се сав товар са лађе, која сео приморје српско разбије, сматра као да припада краљевској благајници, али је тај товар повраћао ономе, који дође и докаже да је његов.[1]

[1] Трговачка политика српских краљева и царева, од Чед. Мијатовића „Отаџбина“ Год. I. књ. III.

По Душанову законику трговцима је слободно било да путују свуда по царству, да купују, продају без икакве „забаве“ (сметњама с чије стране *како коме трг доноси*, што значи да се ниједном трговцу неће наметнути на силу да што купи, нити ће се од кога што силом или тек по произвољној цени узимати.

Како је по свима главним саобраћајним правцима у српској царевини дан и ноћ пролазила оружана стража, да чува пут од разбојника, то је Душан наредио:

Сваког госта, трговца или „**Латина**“ чим ступи на српско земљиште да га стража прихвати и прати до извесне међе па ту преда другој стражи, ови опет трећој и тако све редом док их не допрати до места камо су пошли. па ако им на путу што год не стане, онда из поштених људи да се састави пороћа, па колико они рекну даје штета, онда штету да измири ћефалија и стража.

Цариник царев да није властан задржати кога на путу, нити продати коме еспап у бесцење; него сваки да иде на трг који хоће и да продаје своју купљу (еспап). А ако би га цариник задржао што, да плати 300 перпера, а толико исто да плати и властелин ако задржи трговца.

Законик се Душанов даље старао да трговцу даде заштиту и кад на путу замркне, а о томе гласи овај члан.

Трговци који се враћају на своје станиште ако на путу замркну, па их господар или старешина тога места не пропусти. — нека ноће у пољу. И ако те ноћи претрпе штету какву, онда исту да им измире ћефалија или господар места онога за то, што их нису ноћу пустили на преноћиште.

Поред тога: трговци нису ишли у војску, нису сносили терета при оправљању или подизању града. и тако даље; — а све то скупа живо је потпомагало развој трговине у српској држави.

Еспаши су ношени на коњима овако, како и дан дањи наши Ужичани раде; а носили су још и на мазгама и магарцима. Било је још и бродарења на рекама: Бојани; Дрину; Морави; и Неретви. Трговци су били Дубровчани, и Млечићи, а доцније су трговали и *домаћи трговци*, — Срби.

[1] Отаџбина година I. књ. 1 страна 648 и даље, златни новци српских владалаца од Ст. Новаковића.

од којих су многи насељавали се у Дубровник, или су пискали право дубровачко да би мање царине плаћали у Дубровнику, или се користили дубровачким повластицама на разним *трговима*.

Трговина је била *провозна, извозна* и *увозна*. Провозна је трговина она, кад се еснафи проносе кроз једну земљу у другу, и на то се морала платити нека мала такса — *царина*.

Извозна трговина. Како је Србија била много шумовита, куд и камо шумовитија но што је данас, то су се из Србије извозиле на страну разне врсте дрва, а томе је олакшавала пловидба по рекама: Неретви, Бојани, Дрину, Морави и др. рекама. Било је и *луча*, па су и *катран* правили те продавали, исто као и данас што Ужичани раде. Мимо то, шуме беху богате разним врстама звериња и другом дивљачи, које су ловили, те су продавали коже: зечије, лисичије, вучије, и тако даље. Даље су се из Србије у врло великој количини извозила: *говеда, овце, свиње*; бели мрс, суво месо, рибе; вуна; разне коже; жито: пшеница, овас, просо и т. д; лан, (конопља) кудеља; вино; неурађена свила (у чаурама), восак; не израђени метали, као: *злато*, сребро, олово, бакар и т. д. Од *прерађевина* извозило се: чињена кожа, сукно, покровци, вреће и друге ствари. Извоз је, дакле, као што се види, био доста велики, али се опет није могло бити а да се не уносе разни артикли из других земаља, што је такође у великој количини било.

Међу **Увозним** артиклима прво место заузима *сô*, од које су Дубровчани највећи приход имали. *Сô* се продавала на четири места: *на ушћу Неретве* у месту *Древима, Дубровнику, Котору и Св. Срђу* на Бојани. У тим је местима седео српски *цариник* и наплаћивао *десетак* од соли. Касније је покушавано са српске стране да се *со* продаје и на другим местима (у Суторни и Будви), али се наишло на отпор од стране Дубровчана, којима то није ишло у рачун, те су се против тога упели, што но реч из петних жила, и Срби су се оканули своје намере. Солила, — места где

се вади со, — била су близу Стона на Неретви, Думтици, код Бара и по другим местима [1].

После соли најзнатнији увоз чине *Свите*, а тим именом називала су се *разна откања*, као: *кавад* (или Фустана, код нас *фистан*, од чега су се правиле женске хаљине све до најновијега доба, а у старих жена још се код нас виђају стари Фистани); и то је лице израђено од лана, памука или пређе. Даље, *сандао*, опет материја боје беле, црвене и плаве од чега су се правиле одеће „фине“ и друге ствари; а аршин (0,666 М) скерлетног сандала у $^1|_2$ XIV. века стајао је *дукат и по*; *чоха*, врло лепо и вешто, „фино“ израђено сукно, које је по боји било разно, а највише се плаћала *чоха скерлетна* (2 дуката цес. аршин = 0.666 М), за тим *зелена и угасито плава чоха*, а то за то, што су *од њих српски властели правили своје скупоцене хаљине;* даље, увозила су се *свилена откања*, обично везена златом или сребром, и то из Млетака и Италије увозила се *„лака“* а из Грчке *„тешка“* свила, која је око половине XIV. века продавана *по 6 дук. цес. аршин*; за тим се увозио *аксамит* или данашњи сомот — кадифа, а помиње се увек боје црвене; и, на покон, увозила су се разна свилена, памучна и вунена откања, за засторе, завесе, огртаче и т. д. Још су увожене и велике чисте поставе, као самуровина, рисовина и т. д., чиме су властела постављали своје хаљине.

„На њему је рухо страховито
Рисовина и самуровина“.

Народ. песма

Поред разних откања̂ увозиле су се још и металне творевине, као: оружје, златне и сребрне ствари, ствари од гвожђа, бакра, олова; разно покућанство, украси од сребра и злата, бисера, корала, драгог камења; дијамант, смарагад, рубин, сафир и т. д.

Поред речених *увозних* артикала, увозило се још и: рибе слане, ајвара, маслине, земљаног посуђа, ђинђува, ораха, бибера, и других зачинака; неранџа, лимунова, кафе, шећера, смокава, урме, ружичне водице; вина боље врсте, „малвасије“ које су највише доносили Которани, Дубровчани

[1] По Јиречеку.

и Барани, у мешинама; још су увозили *коња* белог соја, и тако даље. Трговци, донесав своје еспапе, морали су их на одређене трге, и за места на тргу плаћала се нека *такса* која се иначе још зове *царином*[1]; мале купље продавале су се свуд по земљи, ван тргова.

Путови. Трговачком саобраћају много су потпомагали *путови* који су вијугали кроз целу српску државу. Тако је *један* трговачки друм ишао са ушћа *Бојане* и *Дрима* па преко *Призрена* и *Новог Брда* у *Софију*; *други* из *Бара*, *Будве* и *Котора*: из *Бара* кроз *суторљашки* кланац и долину реке *Црмнице*, из *Будве* путем, којим се и данас преко планина иде на *Цетиње*; из Котора познатим путем на Цетиње. Горе, у *Црногорским планинама*, састављали су се сва *три ова* друма, у један *главни*, па одатле је ишао пут у *Брсково* и у *Пећ*. *Трећи* друм је ишао из *Котора* у *Плевље*, којим су још Римљани путовали, и који је везивао *Рисан* с *Дунавом*. *Четврти* из *Дубровника у Ниш*, којим се стизало за 15 дана. Овај је пут ишао: уз каменити и стрменити брег *Св. Срђа*, па до дубровачког села *Бргата* (према ком је била српска царинарница у царини) одатле преко пустих и каменитих планина сишао у долину *Требишнице*, па њом у *Требиње* (то је 5 часова од Дубровника). Из Требиња се ишло кроз место *Јасен*, и улазило се у планину *Љубомир*. (Десно долини горње Требишнице остаје жупа Врм са градићем *Клобуком* и *Мичевцем*). Из Љубомира се долазило у (сад. село) *Мириловић*, а одатле у *Билећско* поље. Из *Билећа* кроз предел *Рудине*, па онда кроз мале басене *Трновицу* и *Корита* одатле у долину *Црничину*, па у *Гацко*, и излазио је на брег *Чемерно*. Кад се је силазило с тога брега на исток, пролазило се кроз кланац потока *Сутеске* који је једва 20 м. широк; а с обе стране кланца уздиже се кречњак камен 200—300 м. у висину. Ту је био и градић. На изласку кланца пролазило се поред штације *Тијентишта*; а мало даље стизало се на валовиту Дрину. Изнад *Фоче* прелазио је друм Дрину, свраћао се и у Фочу, па одатле скрено на

[1] Финанс. срп. краљевства Гласник VIII стр. 190. Од Чед. Мијатовића.

исток те у *Брезницу*. (Плевље). (Од Тречина до Фоче рачунало се 5 дана). Из *Брезнице* се долазило на *Лим* код *Пријепоља*, па онда десном обалом *Лима* кроз долину *Милешевке* поред града *Милешева*, одатле кроз *сјеничку* жупу (Долином *Увца*); па по што се пређе преко вододелнице код *Дугопољане*, долази се у долину *Рашке*, у Рашку жупу, где се сјединио с босанским путем, па се онда опет делио на два дела: десни пут за у *Солун*, а леви за у *Ниш*. У средини ове важне долине лежи *Трговиште*, знатна варош која је доцније назвата *Нови Пазар*. Пет километара одатле на североисток, а на утоку *Дежевке*, у Рашку, била је *Раса*; а у долини Дежевке има место *Дежево* где се краљ Стеван Драгутин одрекао престола у корист свога брата Милутина, а ту близу су и развалине цркве *Ђурђеви Стубови*. Западно од Новог Пазара виде се развалине манастира *Сопоћана*, задужбине краља Уроша I. Јужно одатле налазе се развалине града *Јелеча*. — У најновије време обично се иде из *Новог Пазара у Ниш* около, преко Митровице, али *стари друм* ишао је преко долине *топличке*. Из Новог Пазара за 5 часова стиже се на *Ибар*, па се он на чамцима или преко брода пређе (код села Ибра), и одатле се иде кроз *рударске* пределе. Сад се пут високо пење уз брдо до једног села баш на јужном подножју *Копаоника*, и долази се у изворни предсо *Топлице*. Силазећи одатле прво се долазило у *Топлицу тесну*, узану шумовиту долину, где су била мала рударска насеља. — Код села *Спанзе* или Суанзе пут је, не скрећући у данашњу *Куршумлију*, долазио у *Топлицу равну*. Одатле настају простране равнице. По што се пређе равница *Добрич*, и Јужна *Морава* преброди на броду код *Мрамора*, долази се у *Ниш*.

Пети друм ишао је са ушћа Неретве кроз Босну у Угарску; *шести* из *Сиљета* у *Босну* преко градова: *Клиса* и *Сиња*, и брега Прологa на „Ливањско поље". Одатле преко Купреса у долину горњег Врбаса, па даље у Фојницу. *Осми* је ишао из *Заслона* (садашњег *Шапца*) кроз *Мачву*, па преко трговачког места *Ваљева*, на извор *Мораве*. Из *Београда* је полазио друм на југ преко рударске вароши *Рудника* и града *Борча* у долини *Груже*. Из долине Гружине

може се једним узаним кланцем, кроз који је Ибар продро, доћи у долину Рашке, по што се пројђе поред манастира Жиче и Студенице и града Маглича. Из долине Рашкине водио је један пут у Призрен преко Брњаца, замка краљице Јелене, и преко патријаршије Пећи. И тако даље.[1]

Књижевност. *Поред* развијања државнога живота, развијала се под Немањићима и *књижевност* наша. Заједно с већим развитком језика и живота почеле су се мало по мало, усменим начином, развијати, и памћењем с колена на колено преносити народне умотворине, нарочито *приче* и *песме*, у којима се, у онај мах, исказивао народни поглед на свет, начин мишљења, веровања и религиозних представа народних, преко којих је у нејасном и неразвијеном облику народ исказивао прво своје мишљење о свету и природи. Што се тиче језика српског, на ком су спеване народне умотворине, он се у њима, у старом веку, мењао, у колико се мењао у развитку свом. Ни он дакле као ни умотворине не показују на себи првобитну непромењену старину. По опстанку свом српски језик није самоникао, него је грана словенске породице, која је опет лоза великог и индејевропског племена... У нас се први почеци писане књижевности почеше упливом са стране, и радише се за поједине класе, за духовништво и властелу, а народ је још за дуго после тога проводио свој старински живот. Школе не беше нарочито установљених, него манастири намиреваше ту потребу, а уз њих још и болнице беху подигнуте. Писало се ћирилицом и то на кожи, а тек за Душана налазимо појединих државних писама писаних на хартији, поред оних на кожи. Најстарији писани споменик српски обележеном годином (осим записа и потписа) који се и сад сачувао, јесте писмо *Кулина бана Дубровчанима*, ко[illegible] даје слободу трговања по Босни, а писано је [illegible] За тим долази писмо Св. Саве од 1193. го[illegible] којим је од свето-гораца купио земљу за х[illegible] ноград, од кога се у Хиландару препис сач[illegible] године споменика књижевних има све више [illegible] писане књиге беху црквене: [illegible]анђеља, псалт[illegible]

[1] Handelstrassen u. s. w. [illegible]k.

едине књиге од библије, и тако даље. Даље: разне приеди; службе Србима свецима, и тако даље. Од веће важти беху разни животописи. *Свети Сава* је описао *живот* га оца *Стевана Немање*; а истим таким делом *о животу свога* јавља се и брат Савин краљ *Стеван Првовенчи*. А и ученик Савин *Доментијан* писао је *живот Немањин* и живот свога *учитеља*. Ова дела заузимају прво то у српској књижевности. Она су и послужила за углед ма делима и стекла XIII веку најбољи глас пред књивном критиком.

После ових животописа долазе Данилови: *„Животи краља и архијепископа српских“*, међу којима има највише ниловних, а настављали су их и други после смрти њее. Још је описан: *живот цара Стефана*, од патријарха *јсија*, и *живот Стевана Дечанског*, од Григорија *Цамка*. Од *Пајсија* имамо описан живот цара *Уроша*. Под ових књижевних радова, било је и песама о Немањима, а и осталих које су опевале дела из живота нашег рода у старој српској држави. Тих песама нема много су се погубиле[1].

Уметност. У овом се периоду и вештина зидања најма развила и најлепши архитектонски споменици су из ог периода. Најлепше грађевине били су *манастири*, међу има се одликовали: Студеница, Жича, Хиландар, Дечани, *цркве*: пећска, призренска и још друге.

КРАЈ ОВОЈ КЊИЗИ.

[1] Историја српске књижевности од Стојана Новаковића.

На страни:	ред:	стоји:	треба:
141	1 оздо	великаши	великаш
142	10 озго	у Димоти	у Димотику
,	у наслову	Канатакузен	Кантакузен
„	4 оздо	наизвецбаноијм	најизвецбанијом
„	6 „	времо он	време. (он изостави)
143	2 озго	покажу	Покаже
»	13 „	Вихантијске	Византијске
„	у наслову	сукод	сукоб
»	16 озго	грчку	то изоставити
»	23 »	Омер бег	Омар бег
»	26 „	изођеше иепријатељске	изађоше непријатељске
144	3 „	Омер	Омар
162	7 »	Духовнике и кнежеве	Духовници и кнеже
„	21	непрвда	неправда
163	10 оздо	сметала	сметало
»	» »	отачбину	отаџбину
164	7 озго	који	коју
466	9 оздо	Кањ	Коњ
„	8 „	Битовња	Витовња
168	9 „	храљ	краљ
„	2 „	га	на
169	10 озго	Касаморис	Касамарис
„	16 »	нанас	данас
170	6 оздо	Крижаре	Крсташе
»	10 „	крижаоска	крсташка
„	12 „	продагандом	пропагандом
1:2	4 »	Дамдулом	Дандулом
»	8 »	угарскии	угарских
173	у наслову	1250—1323	1250—1322
»	6 оздо	позове у помоћ	затражи помоћи у
175	7 »	Неманићи	Немањића
176	2 озго	Цетиње	Цетине
134	12	градио,	градови
117	11	Зла	Златово

